

**T.C.
ADYAMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
SOSYOLOJİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**TÜRKİYE'NİN TOPLUMSAL DEĞİŞİM SÜRECİNDE
AYDINLARIN 1960 DARBESİNE BAKIŞ AÇISI**

Hikmetullah KILIÇ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Sefa Salih AYDEMİR

ADYAMAN-2021

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Dr. Öğr. Üyesi Sefa Salih AYDEMİR danışmanlığında, Hikmetullah KILIÇ tarafından hazırlanan “Türkiye'nin Toplumsal Değişim Sürecinde Aydınların 1960 Darbesine Bakış Açısı ” başlıklı çalışma 18/ 06 / 2021 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Sosyoloji Ana Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Bekir KOCADAŞ

İmza: .....

Danışman : Dr. Öğr.Üyesi Sefa Salih AYDEMİR

İmza: .....

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Emine Meliha KURTDAŞ

İmza: .....

..../..../.....

.....

Enstitü Müdür

BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “ **Türkiye'nin Toplumsal Değişim Sürecinde Aydınların 1960 Darbesine Bakış Açısı** ” adlı çalışmanın, tarafımdan akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

18.06.2021

Hikmetullah KILIÇ

İmza

ÖZET

Bu çalışma Türk ordusunun 27 Mayıs 1960 tarihinde bir darbe ile yönetime el koymasından sonraki süreçte Türk aydınının tutumunu incelemektedir. Çalışmayla Türk demokrasinin ilk defa kesintiye uğratıldığı 1960 Darbesinde aydın tavrının çeşitli yönleriyle ortaya konulmasıyla ülke demokrasisinde aydınlarını oynadığı rolleri belirleyecek bir zemin oluşturmak amaçlanmaktadır. Cumhuriyet dönemi Türkiye’inde hükümete karşı yapılan ilk gayrimeşru hareket olarak tarihe geçen 27 Mayıs 1960 darbesi, siyasal kültürün olgunlaşmadığı bir dönemde silahlı kuvvetler tarafından yapılan bu müdahale, sonraki dönem alışkanlıklarının yolunu açmıştır. 27 Mayıs sonrasında askeri, bürokrat ve aydınların tüm toplumu baskı ve şiddet yoluyla tepeden inmece bir anlayışla değiştirebileceği inancına sahip olması sürecin getirdiği bir diğer sorundur.

Üç bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde aydın ve darbe kavramları üzerinde durularak Türk aydını ve Türkiye’de yaşanan darbeler çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Çalışma ikinci bölümünde Demokrat Parti ve ülkeyi darbeye götüren süreç hakkında bilgi verilmiştir. Aynı bölümde Demokrat Parti iktidarı sürecinde ordu ve siyaset ilişkileri ile 1960 İhtilali’nde basının tutumu üzerinde durulmuştur. Üçüncü ve son bölümde ise devrin aydınlarının devrin siyasi olaylarına yaklaşımları ana hatlarıyla değerlendirildikten sonra; aydınlar sol görüşlü aydınlar ve sağ görüşlü aydınlar başlıkları altında Türk aydınlarının darbeye bakışı isim ele alınmıştır. 1960 darbesinde aydınların görüşleri, Türk aydınının devletle olan ilişkisi ve bağlılığı bakımından ele alınmış ve o dönem aydınları darbeye nasıl baktıklarının sosyolojik çerçevesi çizilmiştir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Aydın, 27 Mayıs, darbe, sol görüşlü aydınlar, sağ görüşlü aydınlar.

ABSTRACT

This study examines the attitude of Turkish intellectuals in the period after the Turkish army seized power with a coup on May 27, 1960. The study aims to create a basis for determining the roles that intellectuals play in the country's democracy by putting forward various aspects of the intellectual attitude in the 1960 coup, when Turkish democracy was interrupted for the first time. The coup of May 27, 1960, which went down in history as the first illegitimate movement against the government in Republican Turkey, which is an intervention by the armed forces at a time when the political culture was not robustly established, paved the way for the habits of the next period. Another problem brought by the process was the belief that after May 27, the military, bureaucrats and intellectuals can change the whole society with a top-down understanding through pressure and violence.

In the first chapter of the study, which consists of three parts, the concepts of intellectual and coup d'etat are emphasized, and the Turkish intellectual and the coups in Turkey are discussed in various aspects. In the second chapter of the study, information is given about the Democratic Party and the process that led the country to the coup. In the same chapter, the relations between the Army and politics during the Democratic Party's power and the attitude of the press in the 1960 Revolution are highlighted. In the third and final chapter, the views of Turkish intellectuals to the coup are discussed name by name under the titles of of intellectuals, left-wing intellectuals and right-wing intellectuals after the approaches of the intellectuals of the period to the political events of the period are outlined. The views of the intellectuals in the 1960 coup are discussed in terms of the relationship and loyalty of the Turkish intellectual to the state, and the sociological framework of how the intellectuals of that period viewed the coup was drawn.

KEYWORDS: Intellectuals, May 27, coup, left-wing intellectuals, right-wing intellectuals.

ÖNSÖZ

Bu çalışma, öncelikle aydın kavramı üzerinde durularak aydının kim olduğu, işlevleri neler olduğu, aydın ile entelektüel arasında farklar ele alınarak Avrupa'da ve Türkiye'deki aydınların ortaya çıkışları incelenmiştir. Çalışmayla Türkiye Cumhuriyeti demokrasisine yapılan ilk darbeyi, darbeye giden süreci ve aydınların 1960 darbesine nasıl baktıklarının ve hangi çerçevede tutumlarının şekillendiğini amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda, çalışmanın bütün aşamalarında bana yol gösteren, sabır ve özenle destekleyen, her duraksamamda beni silkeleyip kendime getiren danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Sefa Salih AYDEMİR'ya teşekkürü borç bilirim. Kendisinin en yoğun dönemlerinde bile bana zaman ayıran beni yalnız bırakmayan, destek ve emekleri için eşim Nurten KILIÇ'a minnettarım. Tatlılığı ve baba sevgisiyle bana ilham kaynağı olan oğlum Özgün KILIÇ'ı kocaman öpüyorum.

Hikmetullah KILIÇ

Adıyaman, Temmuz, 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	5
AYDIN KAVRAMI VE OSMANLI DEVLETİ'NDE DARBELER.....	5
1. 1. AYDIN KİMDİR?	5
1.1.1. Batılı Düşünürler Açısından “Entelektüel”in Tanımı	8
1.1.2. Türk Sosyologlarının ‘Aydın’ Tanımı.....	11
1.2. AYDININ İŞLEVLERİ	17
1.2.1. Aydın ve Entelektüel Ayrımı.....	23
1.3. OSMANLI MODERNLEŞME SÜRECİNDE AYDIN.....	24
1.3.1. Tanzimat Dönemi Aydını	26
1.3.2. Meşrutiyet Dönemi Aydını	27
1.4. OSMANLI DEVLETİ'NDE DARBELER.....	30
1.4.1. Çırağan Vakıası/Baskını.....	30
1.4.2. Prens Sebahattin’in Darbe Girişimi	30
1.4.3. 1908 Rumeli Kalkışması	31

1.4.4. 31 Mart Ayaklanması (Hareket Ordusu'nun 1909 Darbesi)	32
1.4.5. Bâbüâli Baskını (Ocak 1913 Askeri Darbesi)	35
İKİNCİ BÖLÜM	37
DEMOKRAT PARTİ VE DARBEYE GİDEN SÜREÇ	37
2. 1. DEMOKRAT PARTİ'NİN KURULUŞ SÜRECİ.....	37
2. 2. DEMOKRAT PARTİ'Yİ DARBEYE SÜRÜKLEYEN NEDENLER.....	42
2.3. 27 MAYIS 1960 İHTİLALİ.....	50
2. 4. 1950-1960 DÖNEMLERİNDE ORDU VE SİYASET	51
2.5. 1960 İHTİLALİ'NDE BASININ TUTUMU	55
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	61
AYDINLARIN 1960 DARBESİNE BAKIŞ AÇISI	61
3.1. DÖNEMİN AYDINLARININ DEVRİN SİYASİ OLAYLARINA GENEL YAKLAŞIMLARI	61
3.2. AYDINLAR	74
3.2.1. Sol Görüşlü Aydınlar	74
3.2.1.1. Mümtaz Soysal.....	74
3.2.1.2. Doğan Avcıoğlu.....	78
3.2.1.3. Metin Toker	83
3.2.1.4. Şevket Süreyya Aydemir	86
3.2.1.5. Cemal Süreya	92
3.2.1.6. Abdi İpekçi.....	95
3.2.1.7. Attila İlhan	103
3.2.2. Sağ Görüşlü Aydınlar	106
3.2.2.1. Ali Fuad Başgil.....	106

3.2.2.2. Dündar Taşer	111
3.2.2.3. Osman Yüksel Serdengeçti	113
3.2.2.4. Ahmet Hamdi Tanpınar	115
3.2.2.5. Fuad Köprülü.....	120
3.3. AYDINLAR VE AYDINLARIN 27 MAYIS DARBESİNE BAKIŞI ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR DEĞERLENDİRME	123
SONUÇ.....	128
KAYNAKÇA	134

KISALTMALAR

CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi)
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
DP	: Demokrat Parti
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
HP	: Hürriyet Partisi
CMP	: Cumhuriyetçi Millet Partisi
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
KGB	: Devlet Güvenlik Komitesi/Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti
CIA	: Merkezi İstihbarat Teşkilatı/Central Intelligence Agency
Ord.	: Ordinaryüs
Prof.	: Profesör
Dr.	: Doktor
MBK	: Milli Birlik Komitesi
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
SKD	: Sosyalist Kültür Derneği
EOKA	: Kıbrıslıların Millî Mücadele Örgütü/Ethniki Organosis Kyprion Agoniston.
DTCF	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

TÜRKİYE'NİN TOPLUMSAL DEĞİŞİM SÜRECİNDE AYDINLARIN 1960 DARBESİNE BAKIŞ AÇISI

GİRİŞ

“Aydın kimdir?” ya da “entelektüellik nedir?” sorusu, bu soru tarafından vurgulanan toplumsal grubun neredeyse her toplumda, her çağda görülmesi ve sözü edilen grubun fonksiyonlarından biri olan farklı türlerdeki bilgilerin açık bir biçimde gündemden güne daha da etkin hale gelmesi ve yaygınlık kazanmasından dolayı, sosyolojik bakımdan göz ardı edilemez bir değerlendirmenin konusunu oluşturmaktadır. Toplumsal skalada aldıkları pozisyonlardan dolayı sosyal tabakalar içinde gözlemlenebilir sınıflardan herhangi birisine ait belirgin niteliklerin tamamını göstermeyen, ne var ki toplumsal sistemin üst katmanına yayılmış, toplumsal düzey ortalamasının çok üstünde yüksek bir yetenekleri ve eğitimleri olan görece bir zümre bulunmaktadır. Sözü edilen zümre, biyolojik nitelikteki unsurlardan zekânın ve aklın tezahür etmesiyle meydana gelen bilgi üretme fonksiyonları olmasından dolayı toplum bilimsel bir fenomen olarak ele alınabilir.

Aklın toplumsal işlevlerini birçok bilim dalı, çeşitli yönleriyle değerlendirmektedir. Sanattan hukuka kadar birçok konuyla düşünceler, inançlar, ideolojiler, bilim, felsefe, düşünce sistemleri ve teknoloji gibi var olan kültürel bütün ürünlere ilişkin aklın toplumsal işlevlerine entelektüel yaşam adı verilebilir. Entelektüellik, ana hatlarıyla kültür dünyası içinde aktif rol alan, sözü edilen bu yaşamın aktörü olan atfedilen bir kavramdır. Düşünceleri insanlar üzerinde etkili olan herhangi bir bireyden, insanlık tarihinin gördüğü en önemli dâhilere ve bilim adamlarına dek herkese çok defa bu sıfat verilebilmektedir. Geniş bir yaklaşımla ele alındığı zaman Aron'un (1957: 203-208) tespitlerine göre, entelijansiya adı verilenler çağımızda çok daha sayıdadır; onlar daha etkili ve özgürdürler. Dar kapsamda ise yalnızca uzmanlar ve bilim adamlarını bu grup içinde kabul etmek mümkündür.

Bilginin üretimi ve yayılmasında küresel formasyon yüklenmek suretiyle toplumlar üzerinde daima derin bir etki bırakan, onları yönlendirerek geleceklerini hazırlamalarını sağlayan bir toplumsal grup niteliği taşımalarına karşın genellikle öteki

sınıflar ya da gruplar kadar düşünce akımlarının ideolojilerin ya da bilimsel analizlerin konusu olamamışlardır. Kentleşme, burjuva, işçi sınıfı, kırsal kesim gibi kavramlar kuramlar, ideolojiler ve bilimsel düşünceler tarafından her yönüyle analiz edilmekte ancak sözü edilen değişimlerin ortaya çıkmasını sağlayan unsur ve insanların arkasında yer alan aydınların bir etken olarak önemleri yeteri kadar analizlere dâhil edilmemektedir. Hâlbuki bütün bu değişimin arka planında yer alan aydının göz ardı edilemez bir sorumluluğu vardır.

Sosyal ilişkilerde yer alan yabancılaşmayı ortaya çıkarmak, kaybolan insanlığı bularak yeniden ortaya koymak, aydının en büyük görevlerindedir. Aydın, çevresinde bulunan düzensizlik, uyumsuzluk, yapay yer değiştirmeleri kavrayıp bunları sağlıklı bir biçimde algıladıktan sonra bir disiplin ve ciddiyet içinde düzenleyerek ideal olanı bilimsel bir bakış açısıyla tekrar halka sunan bireydir. Bütün bunları yaparken de azami düzeyde insan sevgisiyle dolu, dirençli, kendi menfaatlerinin toplumun menfaatleriyle özdeş olduğunun farkında olan, bencillikten sıyrılmış, bedensel ihtiyaçlarının esiri olmayan karakteriyle örnek bir duruşa sahiptir. Aydın olmanın akademik bir kariyer, bir meslek olmadığını; bunun hayatın karşısında sağlam bir duruş göstermekle mümkün olduğunu yaşantısıyla ispat eden kişidir. Aydın, birikimlerinin tamamını toplumun yararı için arz eden, konulara bu açıdan sorgulayıcı ve eleştirel yaklaşan: bundan dolayı da kamu çıkarının ve sessiz kitlelerin yanında durmayı tercih eden kişidir.

Entelektüelin ilk kez ortaya çıktığı ve bünyesinde yer aldığı Batılı toplumlarla aynı toplumsal süreçleri yaşamayan Türk toplumu, entelektüele benzer niteliklere sahip tarihsel kişilikleri özel olarak adlandırmakta ve bu kişiler bazı yönleriyle entelektüelle örtüştürmekte veya bazı yönleriyle de farklılaştırmaktadır. Bu nokta tamamıyla tartışmaların olduğu bir alan niteliğiyle kavram, bilgi ve çözümlemelerin iyice karmaşıklaştığı epistemik bir arenaya benzemektedir. Analitik bir çözümlemeye ihtiyaç duyulmasından dolayı konu doğal olarak sık sık yeniden ele alınmaktadır. Çünkü Edward Said tarafından ifade edildiği aydının “imgesi, fiili müdahalesi ve performansı yeteri kadar değerlendirilememiştir; hâlbuki bu olguların tamamı gerçek bir aydının yasama nedenini meydana getirmektedir (Said, 1995: 28). Bu sebeplerden dolayıdır ki, konu tarihsel bir perspektif ve mukayeseli bir yöntem içinde tekrar tekrar değerlendirilmeye adaydır.

Demokrasi kavramının zıttı olmasına karşın darbe kavramı, demokrasi tarihi kadar eski bir kavramdır. Literatürde darbe kavramı, ağırlıklı olarak ordunun güç kullanarak ülke yönetimine el koyması olarak açıklanmaktadır. Bu durum, demokrasinin var olmasına bir engel olarak öngörülmektedir (Neziroğlu, 1998: 1238-1239).

Genellikle darbeler, ordu tarafından desteklenen küçük bir grubun yönetimin değiştirmesi olarak tanımlanmaktadır. Darbeyle yönetimi ele geçiren iktidarların genellikle kendi varlıkları için tehlike arz edecek durumlara karşı yasal güvence almadan yönetimi bırakmadıkları bilinmektedir. Ayrıca darbeyle köklü değişimlere yol açan bir reform hareketi yerine yalnızca yönetici sınıfta bir değişikliğe gidildiği görülmektedir. Öte yandan darbelerin ekonomik ve teknolojik bakımdan gelişmemiş ta da gelişmiş ülkelerde daha çok yaşandığı bilinmektedir. Gerçekleştirilmiş darbelerin kendine göre; terör, siyasi kriz, ekonomik sıkıntı ve şiddet gibi kendilerine göre haklı gerekçeleri bulunmaktadır. Darbe süreci içinde yönetime el koyulurken sözü edilen kendilerince haklı gerekçeleri ileri sürerek hareket ettikleri görülmektedir. Böylece demokrasi karşıtı olduğuna şüphe olmayan darbe, darbe yanlılarınca birtakım gerekçelere dayandırılmak suretiyle darbeye meşruluk kazandırılması hedeflenmektedir (Kışlalı, 2006: 333).

Türkiye'nin, Cumhuriyet dönemi içindeki ilk askeri darbesi 27 Mayıs 1960'ta yaşanmıştır. 1923'ten 1950'ye kadar süren eden Tek Parti yönetimi sonrasında 1950'de vatandaşların teveccühüyle, demokratik bir seçimle iktidar olan Demokrat Parti ve başbakan Adnan Menderes bir darbeyle devrilmiştir. Türk toplumunun hafızasında ve bünyesinde büyük izler bırakan 27 Mayıs 1960 darbesi, ülkede birçok değişimin ve belki sonraki dönemlerde tekrarlanan darbelerin işaret fişeği olmuştur. Bu çalışma ile Türkiye için böylesine önemli olan 27 Mayıs 1960 darbesine devrin önemli aydınlarının nasıl yaklaştığı belirlenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın birinci bölümünde aydın kimliği ve aydının işlevselliği üzerine düşünürlerin görüşlerine yer verilmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise Demokrat Parti'yi 27 Mayıs'a götüren süreç tarihsel sosyoloji bağlamında ele alınacaktır. Bu bağlamda Demokrat Parti'nin kuruluş süreci üzerinde durulduktan sonra Demokrat Parti'yi darbeye sürükleyen nedenler ile 1950-1960 dönemlerinde ordu-siyaset ilişkileri ve 27 Mayıs 1960 İhtilali çeşitli boyutlarıyla ele alınacaktır. Bu bölümde son olarak

1960 İhtilali'nde basının tutumu üzerinde durulmuş ve aydının darbeye bakışının sosyolojik bağlamı ele alınmıştır.

Darbe neden gerekli görüldü? Demokrat Partiyi asker-siyaset ilişkisinde orduyu memnun edemediği görülmektedir. Toplumsal alanda da iktidara karşı hoşnutsuzluklar en üst seviyeye varıldığı görülmektedir. Muhalefete karşı sert yaptırımlar, basına yönelik baskı ve aydın sınıfa karşı duruş orduyu yönetime el koymaya neden olan faktörler olarak sıralanabilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

AYDIN KAVRAMI VE OSMANLI DEVLETİ'NDE DARBELER

Bu bölümde öncelikle aydın kavramının bir perspektifi çizilecektir. Daha sonra batı düşünürlerinin ve Türk bilim adamı ve aydınlarının aydına yüklediği anlamları ele alacağız.

1. 1. AYDIN KİMDİR?

“Entelektüel” sözcüğü, “zekâ, akıl” anlamındaki Latince “intellect” sözcüğünden türetilmiştir. Aynı sözcük kökünden zihnî gücü ifade eden “intellect” sözcüğü ve mevcut zihinsel kapasiteyi karşılayan “intelligence” sözcüğü türetilmiştir (Webster’s, 1989. s. 738-9). Ne var ki sözü edilen zihinsel güç net bir biçimde, bilimsel olarak açıklanamamıştır. Zihinsel gücü tespit etmek amacıyla kullanılan birtakım testler de kültürel ve teknik bakımdan kısıtlıdır. Bu konudaki araştırmalar, IQ (Intelligence Quotient) testlerinden de öte, belli standartları olan zekâ türlerinin müzik zekâsı, sosyal zekâ, uzay zekâsı gibi minimum yedi kategorisi bulunduğunu ortaya koymaktadır (Kantrowitz, 1993: 48-49). Bu alanda yapılan diğer bazı araştırmalar ise duyguların da zekanın belirlenmesinde bir etken olarak ölçümlenmelere dahil edilmesini iddia etmektedir. Zekânın ölçümünün yapılarak bir standarda oturtulamaması, entelektüel kavramının tanımının yapılmasında bir ölçüt olmasına engel olmaktadır. Ayrıca entelektüelliğin yalnızca biyolojik bir zihinsel potansiyelin birtakım sorunlar karşısında sergilediği performans olmaması da tanımlamadaki zorluğun bir başka nedenidir.

Türkçede “entelektüel” kelimesi, “münevver, aydın” sözcükleriyle karşılanmaktadır. “Aydınlanmış, ışıklı” anlamlarındaki “münevver” sözcüğü ilahî nitelikteki “nur” sözcüğünden kökünden türetilmiştir. Sözü edilen etimolojik nitelik aydınlığın, yani bilgiyle donanmış olmanın, yalnızca akıl ile değil; sezgi, kalp ve duygu gibi öteki etkenlerin de katılmak suretiyle sağlanabilmesi anlamına vurgu yapmaktadır. Aydınlanma, yalnızca akla özgü ve akıl için bir olgudan ziyade, bir bütün olarak insanın, bütün yönleriyle değerlendirildiği bir kavramdır. Bundan dolayı Türkçeye yerleşmiş “entelektüel” sözcüğünün etimolojik bakımdan ağırlıklı olarak zihinsel gücü öne çıkardığını, “aydın” sözcüğü ise akıllı ve inancı bir arada işaret ettiğini söylemek

mümkündür. Entelektüel sözcüğünün niteliği genel olarak kabul edilmiş şekliyle şöyle açıklanabilir: “Bilim ve sanatta ve gereken “intelligenceden” farklı olarak “intellect”, bir yargıyı (maddeyi) ayırıştırma kapasitesi, bir neden-sonuç ilişkisinin ötesine geçiş, değerlerin temel anlamını bularak profesyonel ya da meslekî hayata sokmaktır” (Coser, 1993: 288). Meslek sahibi birçok insan belli bir sorunla ilgili somut yanıtları almanın peşindeyken; entelektüeller kültürün ve gerçekliğin belirgin ve somut olmayan kapalı unsurlarını, değerleri ve anlamları ararlar; bunları da daha genel bir yaklaşımla ele alırlar. Entelektüeller için alışkanlıkların ve geleneklerin eşyanın durduğu gibi olması hiç şüphe yok ki tatmin edici değildir. Diğerlerinden farklı düşünerek her zaman bir üst kademedede yer alan gerçekliği sorgulamaktadırlar. Entelektüel merakları onların kendilerini aşmalarına yardım etmektedir. Kendilerini, adalet ve gerçeklik gibi soyut düşüncelerin ya da ahlâki standartları korumakla görevli özel insanlar olarak da görmektedirler (Coser, 1993: 288). Uygulamalı olarak, toplumu devamlı gözlemlemekte, problemleri ortaya çıkarmakta, hatalar konusunda uyarıda bulunmakta, çözüm yolları önermektedirler. Sonuç olarak entelektüellik, bireyin sahip olabileceği ortalama üzerindeki evrensel niteliklerin ve biyolojik potansiyelin yanında, kültürlere göre de değişim gösterebilecek biçimlerde toplumsal olarak bir forma kavuşturulması ve kültürel bakımdan donanmasıyla ilgili bir bilgi yaratma, kullanma ve muhafaza etme işlevidir.

Aydın kavramı üzerine dört eş kavram kullanılmaktadır: Entelijansiya, entelektüel, clerck ve literaty. İlk olarak 19. yüzyılda Rusya’da ortaya çıkmış olan entelijansiya kavramı profesyonel iş yapma niteliği sağlayan, bir üniversite eğitimi almış kişileri nitelemek amacıyla kullanılmıştır (Zimmerman, 1964: 6). Entelijansiya terimi, kültürel değişmeyi sağlayan, küçük bir azınlık olan elit grupları veya kültürel bakımdan önde gelen şahısları işaret etmek amacıyla kullanılmaktadır. Clerc kavramı ise din adamları sınıfı içinde yer alan fakat kilisenin din sömürüsüne karşı çıkan kişileri kapsamaktadır. Entelektüel sözcüğü ise, orta çağın sonlarına doğru, latince intellectualis şeklinde türetilmiştir (Tunçay, 1987: 15), akıl ve idrak ile ilişkili olan entelektüel kavramı “soyut alanda yer tutan ve mevcut fikirler ve düşüncelerle hesaplaşma uğraşı içinde olan kimse” anlamındadır (Kılıçbay, 1995: 175). Literaty sözcüğü ise eski dönemlerin aydınları olarak ifade edilebilir. “Bilgiyi muhafaza ve topluma ‘iyi’yi gösterme” sorumluluğu taşıyan literaty hayatını bilmeye adanmıştır. İyiyi gösterme ve

bilginin korunması görevini üstlenen literatür kavramı ‘les clercs’ tabiriyle vurgulanmıştır (Mardin, 2007: 252).

Antonio Gramsci’ye göre “her insan entelektüeldir, ama her insan toplumda bir entelektüel işlevi görmez” (Said, 1995: 21). Antonio Gramsci, her etkinliğin altında mutlaka bir zihinsel çabanın olduğunu ileri sürer. Ona göre “salt el, kol, beden çalışması yoktur... Herhangi bir beden çalışmasında, hatta en mekanik ve en kaba çalışmada bile, ne kadar az da olsa, yaratıcı bir düşünce çabası vardır... İşte bundan ötürü denilebilir ki, bütün insanlar entelektüeldir. Ama bütün insanlar entelektüel işlevi görmezler” (Gramsci, 1983: 19).

Aydın olgusu varoluşu toplumsal ve ekonomik koşullardan ayrı düşünülmemeyeceği için, aydınların düşüncelerini biçimlendiren, yaşadıkların çağın ve toplumun yapısıdır. İlk toplumsal aşamada, yani toplumlarda kabile ve aşiret biçiminde örgütlendiği toplumların aydınların büyücüler ve yaşlı bilge kişiler olarak çıktığı gözlemlenmiştir. Ortaçağ’ın ekonomik ve toplumsal düzeni ise feodalitedir. Ekonomik etkinliklerin tarıma dayalı olduğu bu toplumsal düzende egemen sınıfı; soylu toprak beyleri, geniş serf kitleleri ise sömürülen sınıfı oluşturmaktadır. Böyle bir ortamın aydınları ise din adamları yani rahipler olmuştur (Bozgöz ve Erkan, 2004: 224).

Avrupa’da 17. Ve 18. yüzyılda değişim ve dönüşümlerin etkisiyle oluşan aydınlanma hareketi sırasında gelişen burjuva sınıfı, feodaliteye karşı kendi tezlerini ortaya koyarak derebeylik sisteminin dayandığı bütün ahlaki, ekonomik, politik ve felsefi sistemi eleştirmiştir. Yapılan bu eleştiriler Fransız Devrimi ile en üst düzeye yükselmiştir (Wallerstein, 1988: 95). İşte bu eleştirileri yapanlar daha sonraları aydın olarak nitelendirilmişlerdir.

Türkiye’de ise aydın pratik bir ihtiyaçtan doğmuştur. Türk aydını, Batı karşısında gerileyen imparatorluğu kurtarmak amacıyla bizzat devlet eliyle oluşturulan bir gruptur. Bu bakımdan Türkiye’de Batı tipi aydınının olduğunu söylemek zordur. Türkiye’de aydınının misyonu toplumu geri kalmışlığından kurtarmaktır (Kurtdaş, 2019: 250).

Türkiye’de aydın kavramına yüklenene anlama bakılacak olursa; Saybaşı’nın (1995: 158-159), bu konudaki açıklamaları durumu özetlemesi bakımından çok

önemlidir: “Kendisini Batının temsilcisi olarak kabul eden kişilere Batı kökenli kelimeyle “entelektüel”, geleneksel değerleri temsil ettiklerini iddia edenlere ise, kökeni Osmanlıca olan bir kelimeyle “münevver” denilebilir. Aydın kavramı ise, konuya içinde buldukları ülkenin insanları ve onların sorunları açısından ele alan hem Batı hem de Osmanlı kaynaklı düşünceye hatta Cumhuriyet düşüncesine eleştirel bir biçimde yaklaşan kişileri tanımlamak için kullanılabilir”.

Gürpınar ise aydın ve entelektüel arasına bir çizgi koyarak birbirinden ayırmaktadır. Gürpınar (2013: 16-17)’a göre aydınlar, entelektüellerden farklı olarak ideolojik polemiklerin tam merkezinde yer alırlar ve saldırılara açık haldedirler. Sağdan sola çoğu zaman aydınlar ideolojilerin hedefindedir.

Sosyolojik bir kavram olan “aydın”ın henüz nesnel bir tanımı yapılamamıştır. Bakış açısına göre bu kavrama farklı tanımlar yüklenmiştir. Bu nedenle aydın kavramının var olan tanımlarını sıralamak ve bu tanımları değerlendirdikten sonra işlevsel bir tanım yapmak daha doğru olacaktır.

Türkiye’de aydın konusu ile uğraşanların ağırlıklı olarak Batı referanslarına yer verildikleri görülmektedir. Bu duruma, aydın kavramı üzerine Batı’da yapılmış çalışmaların çokluğu ve Batı’da düşünürlerin konuyu neredeyse her düzlemde ele almış olmaları sebep gösterilebilir. Bu bağlamda önce batı düşünürlerin daha sonra da Türk düşünürlerin aydın kavramına yönelik tanımlarını ele alacağız.

1.1.1. Batılı Düşünürler Açısından “Entelektüel”in Tanımı

Bugünkü anlamda entelektüel kavramının Fransız İhtilali sürecinde şekillendiği bilinmektedir. “Söz ya da yazı vasıtasıyla toplumun bilinçli hale gelmesine yardımcı olan, itham eden, yol gösteren, aydınlatan kişi” anlamında ise XIX. yüzyılda Fransa’da yaşanan Dreyfus Olayı sırasında Zola ve arkadaşları tarafından yayımlanan “Manifeste des Intellectuels” (Entelektüellerin Beyannamesi) ile beraber ilk kez tartışılan bir konu olmuştur (Balcı, 2002: 16). Sonraki süreçte özellikle Rusya’da, Rusça *Intelligentsiya* sözcüğü, Sovyet toplumu içinde köylü ve işçilerin dışındaki yönetici sınıfını, Batılı eğitim almış yönetici, yazar, bilim adamı, üniversite hocaları gibi elit Rus tabakasını ifade etmek için kullanılmıştır (Seton-Watson, 1964: 341). Zamanla kavramın iyice genişlemiş; bu zümreye doktor, hukukçu ve öğretmen gibi çeşitli bazı meslek

mensuplarının da dahil edildiği görülmektedir. XIX ve XX. yüzyıllarda Rusya'nın Batılılaşması ile beraber büyük siyasal hareketler, her zaman aydın sınıfta ortaya çıkmış ve bundan dolayı "intelijansia" sözcüğü bir dönem yalnızca Rusya'da bulunan üst tabakayı ifade etmek için kullanılmıştır. Bundan sonraki süreçte her ülkede siyasal ve toplumsal hareketlerde öne çıkan elit tabakanın ya da aydın sınıfının ortak ismi olmuştur.

20. yüzyılın önde gelen filozoflarından Jean Paul Sartre, entelektüeli, "kendisini ilgilendirmeyen şeylere burnunu sokan ve küresel insan ve toplum kavramı adına kabullenilmiş gerçeklerin ve bundan kaynaklanan davranışların tümünü sorgulama iddiasında olan biri" (Sartre, 2000: 11) olarak tanımlamaktadır. Sartre'nin "entelektüel" kavramını belirleyici ilk ögesi, entelektüelin faaliyet alanıdır. Entelektüel kişisel (öznel) ilişkilerinin dışına çıkarak, evrensellik adına toplumla ilgili alanlarda faaliyet gösteren bir tiptir.

Jean Paul Sartre, aydın sınıfının yaşadıkları dönemin ahlaksal vicdanı olduğunu belirtmiştir. O, aydının görevinin o dönem içindeki sosyal ve siyasal durumu takip etmek ve vicdanlarının söylediğini özgür bir biçimde ifade etmek olduğunu söylemiştir (Scriven, 1993: 119). Sartre ve ondan çok sonra yaşamış olan Noam Chomsky'nin en önde gelen temsilcileri olarak kabul edilebileceği kamu entelektüelinin en dikkate değer özellikleri birçok konularda bilgi sahibi olmaları ve bu bilgilerden hareketle gerek düşüncelerini ortaya koyması gerekse gördüğü adaletsizlik ve yanlışlıkların düzeltilmesi amacıyla harekete geçmesidir. Küresel dünya düzeni, modern toplumun ekonomik ve siyasal organizasyonu, eğitim sistemi, sıradan yurttaşların yaşamlarına düzen veren yasal ve kurumsal çerçeveler gibi birçok konular kamu entelektüelinin ilgi alanı içinde yer almaktadır.

Gramsci ise "bilginin üretilmesi ve dağıtılmasıyla bağlantılı alanların herhangi birinde çalışan herkes, entelektüeldir." Diyerek kapsamı iyice genişletmiştir (Said, 1995: 25-26). Bundan dolayı Gramsci'nin tanımlaması, "entelektüel" ve "aydın" sözcüklerini anlamak konusunda değerli bir referans niteliğine sahiptir. Özlem'in (1995: 207) bu çerçevede içinde yaptığı daha kapsamlı "çağının ve içinde yaşadığı toplumun durumu ve sorunları hakkında zengin bir bilgi birikimine sahip ve bu birikim temelinde analiz, sorgulama, değerlendirme yapan, düşünce üreten, daha iyi bir insanlık için gerektiğinde politik eylemde bulunan bir insan tipi," şeklindeki tanımlama önemli

ölçüde Aydınlanma çağında ortaya çıkan “entelektüel” ya da “aydın” kavramlarını en iyi açıklayan tanımlardan biri olma özelliğine sahiptir.

Fransız post-yapısalcı ‘Düşünce Sistemleri Tarihi’ profesörü” Michel Foucault, siyasi anlamda entelektüeli, bilgisini uzmanlığını ve hakikatle ilişkisini siyasi mücadele alanında kullanan kişi olarak tanımlamaktadır. Tüm sistemin radikal ve global anlamda, değiştirilmesi, değiştirilecek sistemin tahlili ve stratejisi, yeni sistemle ilgili görüş geliştirme gibi bir programı sağlayacak olan entelektüeldir (Keskin, 2005: 11). Foucault göre entelektüel alanında uzmanlık bilgisine sahip profesyonel bir kişiliktir. Sahip olduğu bilgiyi iktidar ile mücadelesinde kullanan yani bilgiyi iktidar ile çatışmada bir araç olarak kullanan kişidir.

Baskıcı, sömürgeci ve ırkçı faaliyetlerle somut biçimde mücadele eden Edward Said, entelektüeli “sürgün ve marjinal olarak iktidara karşı hakikati söylemeye çalışan bir dilin müellifi olarak nitelemektedir. Onun görevi insan düşüncesini ve insanlar arası iletişimi kısıtacı altına alan klişeleri ve indirgeyici kategorileri kırmaktır. Bununla beraber, insanların çektiği acılar konusunda belli doğruluk standartları oluşturarak evrensel bağlanan kişidir” (Said, 1995: 11).

Zygmunt Bauman, entelektüel kavramını, tarihi süreç içerisinde oluşum ve gelişim açısından ele almıştır. Entelektüel sözcüğünün türetilişini, Aydınlanma çağı ile ilişkilendirerek gelişimini, modern yasa koyuculardan, postmodern yorumculara doğru evrilme süreciyle açıklamıştır. Bauman’a göre entelektüeller, “ulusun zihnini etkileyip, politik liderlerin hareketlerine biçim vermek suretiyle siyasal sürece doğrudan müdahale etmeyi ahlaki sorumlulukları ve kolektif hakları olarak gören romancıların, şairlerin gazetecilerin bilim adamlarının ve toplumca bilinen başka kişilerin oluşturduğu karışık bir topluluğu” kapsamaktadır. “Her yerde ve her zaman, entelektüeller, bir hizmet için bir araya gelmenin ve kendi kendini görevlendirmenin birleşik etkisiyle oluşurlar. ‘Entelektüel olma’nın anlamı kişinin kendi mesleği ya da sanat türü ile ilgili kısmi uğraşının üzerine çıkması ve içinde yaşadığı zamanın -hakikat, yargı ve beğeni gibi- küresel konularıyla ilgilenmesi demektir. Entelektüeller ile entelektüel olmayanları ayıran çizgi hep, belirli faaliyet tarzına katılma yönünde verilen kararlarla çizilir” (Bauman, 2003: 7–8).

Özetle; Sartre’nin entelektüeli, sadece zihinsel çalışmalar yapan veya bilgiler üreten pasif bir varlık değildir. Ona göre entelektüel, mesleki alanının dışına çıkarak,

kendisini doğrudan ilgilendirmeyen işlere müdahil olmalıdır. Aradığı ilk nitelik, eleştirelliktir. İçerisinde yaşadığı düzeni sorgulayıcı tutum içerisinde olmalıdır. Michel Foucault ise entelektüel kavramlaştırması, geleneksel yaklaşımlardan, entelektüelin iktidarla mücadele etme yöntemi bakımından farklılıklar ve özgün anlamlar barındırır. Said entelektüeli, iktidara hakikati söyleyerek, toplum adına çaba sarf eden ve bu çaba uğruna, sürgün olmayı, yabancı görülmeyi, ötekileştirilmeyi, göze alan kişi, olarak tanımlamaktadır. Bauman, entelektüelleri modernite ve postmodernite kavramları çerçevesinde ele almaktadır. Modern görüş çerçevesinde somutlaşan entelektüeli yasa koyucu olarak tanımlamaktadır. Yasa koyucu entelektüel, toplumsal sisteme söylemlerle şekil vermeye çalışan bir tipi temsil etmektedir.

1.1.2. Türk Sosyologlarının ‘Aydın’ Tanımı

Tarihi açıdan ele alındığında, “münevver” kelimesinin “modern” anlamı ile aydın kimliği olan bireylerin Türkiye’de Tanzimat’tan sonra görülmeye başladığını söylemek mümkündür (Saybaşı, 1995: 208). Saybaşı’nın ifadelerine göre Ülgener, Türk aydınını tanımak bakımından Tanzimat’tan önce ve Tanzimat’tan sonra olmak üzere tarihsel bir ayrıma gidilebildiğini ifade etmektedir. Tanzimat’tan önce, bugünkü anlama ve kriterlere göre bir aydın yoktur. Tanzimat’tan sonra ise, sırasıyla, “Tanzimat aydını”, “Yeni Osmanlılar”, “Genç Türkler”, “Bürokrat Aydın” ve “Sol Aydın” olarak adlandırılan aydın çeşitleri ortaya çıkmıştır.

Toplumumuzda, aydınlar üzerine yapılmış çalışmaları incelediğimizde, tarihsel, kültürel, siyasal yönleri ile aydınlarımız hakkında birtakım bilgiler elde edebiliriz. Toplumların yapısal özelliklerine göre Aydınların kim?, veya kim olması gerektiği?, Aydınların hangi temel konular üzerine eğilmesi gerektiği? gibi sorulara verilen cevaplar farklılaşmaktadır. Aydın kavramı, Batı’da üretilen entelektüel kavramından türeyerek zihniyet dünyamıza yerleşmişse de bu konuda Batı’nın geliştirdiği entelektüel kavramlaştırmalarına yönelmek sorunlar yaratabilir. Çünkü Batıda entelektüel, Türkiye’de aydın, farklı tarihsel, toplumsal, siyasal, kültürel, ekonomik koşullar içerisinde şekillenmiştir. Bu bağlamda ülkemizde, ülkemizin aydınına yönelik yapılmış sosyolojik çalışmaları incelemek daha anlamlı olacaktır.

Ziya Gökalp, aydınları açıklarken ikili bir yapıdan hareket etmiştir. Aydınlar konusunu izahta bir tarafta aydınları, diğer tarafta ise halkı yerleştirmiştir. Gökalp aydını tanımlarken güzide, seçkin, havas gibi kavramlar kullanmış ve tanımlamada oldukça genel bir yaklaşım sergilemiştir.

Gökalp'e göre "aydın, halkın, halkın bilinçaltı duygu ve düşüncelerinin açığa çıkarılması görevlerini üstlenen kimsedir" (Erkul, 1999: 99). Gökalp'e göre; "milleti bir insan kabul edersek, dimağını, zekâsını ve ideolojisini de güzidelere benzetiriz. Hükümet dimağ değildir. Hükümet bu güzidelerin attığı fikirleri kabul eder, uygular. Demek ki asıl hükümet seçkinlerdir. Çünkü demokrasi avamın (halkın ve cahillerin egemenliği değil güzidelerin egemenliğidir" (Türkdoğan, 2005: 344).

Mümtaz Turhan aydın kavramını batılılaşma ve değişim bağlamında ele almıştır. Turhan, değişme sürecinde toplumun, hedeflediği niteliklere erişemediğini ileri sürmüştür. Bu durumu, 'Batılılaşamadık' yargısıyla özetlemektedir. Yargısını, 'neden Batılılaşamadık?' ve Batılılaşmanın neresindeyiz' gibi soruların yanıtlarını arayarak detaylı bir incelemeye tabi tutmuştur. Mümtaz Turhan'ın aydın anlayışı bu sorulara verdiği cevaplar neticesinde netlik kazanmıştır. Ona göre aydın, teknik donanıma sahip, bilimsel yöntemlerle hareket eden, keşifler, icatlar yapan kişidir. Aydın alanında son derece uzmanlaşmış ve bilimsel bir donanıma sahip kişidir. Bir anlamda, Turhan'ın yaklaşımıyla aydın, toplumunu kalkındırmak amacıyla, icatların, keşiflerin altına imza atan bilim adamı kimliği ile karşımıza çıkan bir kişidir. Turhan'a göre aydın, aynı zamanda toplum kalkınmasını gerçekleştirecek olan, donanımlı insanlar tabakasıdır (Yazgan, 2010: 140-141).

Erol Güngör'e göre aydın olmanın kendine göre kuralları, ölçütleri, ahlaki yükümlülükleri vardır (Güngör, 1998: 373). Bu çerçevede aydın kavramını ele almıştır ve şöyle bir izah ortaya çıkmaktadır. Aydın, zihinsel faaliyetlerde bulunan, zihinsel faaliyetlerini ahlaki kurallar çerçevesinde icra eden, çevresine karşı hissettiği sorumluluk duygusu içinde olan ve faaliyetlerinde karşılık gözetmeyen, toplumsal meseleleri, çıkarların üzerine çıkararak ele alan kimse olarak tanımlanabilir.

Cemil Meriç, aydını şöyle tanımlar: "Aydın; yazı ve söz aracılığıyla toplumun şuurulanmasına yardım eden yol gösteren, aydınlatan kişi" (Meriç, 1985: 130). "İşi konuşmak veya yazmak olan, ameli sahada hiçbir sorumluluk yüklenmeyen kimse, olarak tanımlar. Meriç, aydın olmanın ilk şartı olarak 'insan olma'yı öne sürer. Şöyle

devam eder: “İnsan mukaddes olandır. İnsan hırlaşmaz, konuşur, maruz kalmaz, seçer. Aydın, kendi kafasıyla düşünen, kendi gönlüyle hisseden kişi. Aydını yapan: ‘uyanık bir şuur, tetikte bir dikkat ve hakikatin bütününe kucaklamaya çalışan bir tecessüs... Aydının görevi, karanlıkları aydınlatmak. Yazık ki o da kavganın içinde. Sokaklarda kardeşleri, çocukları boğazlaşıırken, soğukkanlılığını nasıl koruyabilir? Evet, ama görev görevdir” (Meriç, 2005: 54).

Bununla birlikte Ülgener, entelektüel ve aydın kelimelerini genel olarak aynı anlamda kullanmasının yanı sıra, kelimenin Batıda farklı, Türkiye’de farklı anlamlara sahip olduğunu ifade etmektedir. Yazar, entelektüel sözcüğünün Batıda en başta “edebiyat ve düşünce adamı” anlamında kullanılırken; Türkiye’de “aydın” kelimesi sözcüğü bürokrat ile okuryazarların bir karışımına karşılık gelmektedir (Saybaşılı, 1995: 158-159). Söz konusu tanımlama, Batıdan alınan çağdaşlaşma projesinin sahibi ve ilk uygulayıcısı Türk aydınının kendini konumlandırma biçimi ve tarihi rolüyle ilgili önemli ipuçlarına sahiptir.

Bunun gibi Tanpınar da (1992: 206-207) XX. yüzyılın başlarındaki aydın kavramını algılayışın şu şekilde olduğunu ifade etmektedir: “Bizde okuyan adam o kadar azdır ki, hatta tanınır bile. Bizde dünyanın hiçbir yerinde görülmemiş bir elit zümre teşekkül etmiştir; okuyanlar zümresi. Tek bir satır yazmadığı, tek bir söz söylemediği halde sırf okuduğu için hürmet gören adamların bulunduğu bir memlekette pek fazla okuyan olmasa gerek.” Bundan bir adım sonra; okuyan, küresel değerlere sahip üreten bir Türk aydınından çok mahalli anlamda hapsedilmiş, siyasi bakımdan angaje olmakla beraber düşünce ve bilgi açısından sürekli olarak kendisini yeni baştan üreten bir aydın tipinin öne çıktığı görülmektedir. Belge’ye (1988: 82) göre sözü edilen aydın Tanzimat’tan itibaren toplumsal değişimden kaynaklanan problemle karşı karşıyadır ve bu problem aydın için yaşamsal bir öneme sahiptir. Devletten başka kendisini güvende hissedeceği sağlam bir yer bulamadığından dolayı toplum tarafından kendisi için tespit edilmiş bir siyasal misyon üstlenmektedir. Bundan dolayı karakteri, bireysel eğilim ve zevkleri açısından tam anlamıyla “apolitik” özellikte olan bir aydın dahi, Türkiye’de genellikle politik tavır almak durumunda kalmaktadır. Söz konusu politik olma zorunda olma durumunu Tanpınar da benzer biçimde şöyle ifade etmektedir: “Hiçbir milletin münevveri, bizim kadar içtimai olamaz. Eğer ferde ait bazı hakların bile peşinde koşmamışsak, bu, daimî bir tehlike içinde yaşamamızdan ileri

gelir. Türk milleti iki yüz sene muhasara edilmiş bir kale nizamiyle yaşadı. Muhasara şiddetlendikçe fert kendisini cemiyete bağışladı.” (Kahraman, 2000: 13).

Ülgener ise Türkiye’de aydınların politik olarak angaje olduklarından dolayı bağımsız olmayı başaramadıklarını tespit etmekle yetinmeyerek onların varolma şekillerini ağır bir dille eleştirmektedir. Ülgener’e göre düşüncelerini hem oluşturma sürecinde hem de onları ifade etme basamağında esas olarak özerk ve bağımsız bir kişiliğe sahip gereken Türk aydını, sonuç itibarıyla ikbali için devlete sırtını yaslayan bir “müdahane” virtüözünden başka bir şey değildir. İktidara yanaşma konusunda herhangi bir sebeple başarılı olamayan bazı entelektüeller ise, tam tersine, güce karşı duran ve aslında kültürünü hor gördüğü, asla beğenmediği, tanımadığı ve tanımak için en ufak bir gayret sarf etmediği bir halka akıl hocalığı yapmayı bahane ederek ona musallat olmayı tercih etmektedir (Vergin, 2006: 9). Çağdaş değerlerin taşıyıcısı olma özelliği şart olan ‘adanmış’ biri olarak baştan bu yana tanımlaması yapılan aydının adanmışlık hali Ülgener için bir görüntüden ibarettir ve hiçbir şekilde gerçeği yansıtmamaktadır.

Ülgener’in sözü edile sert bakış açısında doğru yanlar olmakla birlikte bu durumun aydınların tamamı için geçerli olduğunu ifade ederek kestirip atmak, varlığını daima devam ettirmiş olan farklı renkleri göz ardı etmek anlamına gelmektedir. Daha hoşgörülü bir bakış açısıyla Türkiye’de aydına yüklenen rolün, “halktan kopuk” olmamak ve halka “makbul doğruları” öğretme görevleri olan bir tür misyonerlik olduğunu söylemek mümkündür.

Takış, aydın kimliğinin Türkiye’deki durumu hakkında şu saptamaları yapmıştır: “Genel yaklaşım, Türk düşünce tarihini Türk modernleşmesinin aksaklıklarıyla özetleme geleneğidir. Türk düşünce tarihine inildiğinde geniş bir sentez çalışmasının eksikliği sağlıklı algılanamamış modernleşmenin sendromuna dayandırılır. Diğer bir nokta, bürokrat-memur diye sınıflandırılan aydın tipinin karşısında başka sınıf, zümre ve değerler sisteminin yer almamasıdır. Aydınların kendini yansıtabilecek, konumlandırabilecek bir aynanın karşısında bulunmayı kıyas imkanını, dolayısıyla düşünsel çatışmayı (sentez çalışmasını) ortadan kaldırmıştır. Aydınların zihni flu, kafası bulanıktır. Aklında hep ‘dirlik ve düzen niye bozuldu?’ tekil sorusunun tekil cevabı yatıyordu. O, ister istemez iktidarın meşruiyetini kendi zihinsel dünyasından devşirmek ve tüm birikimlerini halka taşımak zorundaydı. Aydın-halk kopukluğunun ilk ortaya

çıkışı, aydının iştihakla üstlendiği ‘uygarlaştırma görevi’ ile başlar. Aydınlanma yaygınlaştırılacaktı. ‘Umuma hizmet’ edilecekti. Böylelikle ‘eylem entelektüeli’ denilen vazifeşinas aydın karakteri ahlaki retoriğiyle dikkati çeker: ‘İşte toplumun reçetesi! Bizim eksliğimiz de burada!’ şeklinde methedilen bütüncül yaklaşımlar, romantik bir hassasiyetle örüldüğünde tamamıyla bir anti-teze, merkezîyetçi-otoriter söylemin yabancı olduğu kurallar silsilesine dönüşebilmektedir.” (Takış, 2000: 6).

Kentel de Takış’ın bakış açısına benzeyen bir bakış açısıyla aydın sözcüğünün Türkçedeki kullanılmasında anlamına eklenen beklentilere vurgu yaparak Türkçede kullanılmakta olan “aydın” teriminde “entelektüel” kavramına göre daha fazla bir şeyler bulunduğunu ifade eder. Bu noktada Murat Belge’nin yaklaşımına işaret ederek aydın tanımlamasını, bilgi üretmekten daha öte, üretilenin başkalarıyla paylaşmasını içerdiğini ifade eder. Ne var ki bu durumda aydının kendi başına olmadığı ve kendi başına olma hakkının bulunmadığı ortadadır, demektedir. Halktan kopuk olmamakla birlikte, aydın devletten de kopuk olmamak ve devlete hizmette bulunmak zorundadır. Sözün özü aydının temelde bir adım geride ya da -belki daha önemlisi- bir adım önde olmaması gerekmektedir (Kentel, 2001: 62).

1980’li yıllarla birlikte dünyada yaşananlara paralel olarak Türkiye’de de birçok konuda olduğu gibi aydın kimliğinde ve aydının konumunda bir genişleme ve bir değişimin yaşandığı görülmektedir. Yukarıda ifade edilen sınırları aşarak kendisine dışarıdan bakabilme imkanını bulan aydınlardan hiç değilse bir bölümü referanslarını çoğaltma yoluna giderek daha küresel bir özelliğe sahip olmaya başlamıştır. Kentel, Belge’nin özne aydın konumuyla ilgili tartışlar taşıyan yazısında bu türde bir aydın kimliğini oluşturacak özellikleri şöyle sıralamaktadır: “Türkiye gibi her şeye kolayca neden ve sonuç bulunan bir yerde toplumsal yaşama ‘görelileştirerek’ bakabilmek ancak ‘evrensel’ bir bilimsellik mümkün olabilir. Bu tür bir bilimsellik ve bu bilimselliğe serinkanlı bir şekilde sağlayan ruh hali ise ancak referansların çokluğuyla gerçekleştirilir.” (Kentel, 2001: 66).

Sözü edilen yeni aydın tipi, topluma karşı sorumluluk duymayı sürdürürken bireyin cemaatin bünyesinde erimesinin gerekli olduğunu dayatan anlayışa itiraz etmekte, kendi varoluşuna bir özne olduğu için sahip çıkmaktadır. Kentel’in tanımlamasıyla özne, mevcut sosyal düzene karşı kat edilen bir mesafe olmasının yanı sıra yaşanan tecrübedir. Özne, toplumun, dünyanın dışında yer almamaktadır. Özne,

tanımak ve tanınmak ilişkisi; kişinin kendi yaşamından sorumlu olma talebi yanı sıra düzeni reddetmektedir.

Çağdaşlığın birbirlerinden ayırdığı kişisel seviyede, birbirlerine bağlama işlemidir. Özne bireyciliğe ve ütöpik nitelikteki yeni cemaat arayışına karşı eşit uzaklıkta kalmaktır. Özne özgürlüğe yapılan bir çağrıdır (Kentel, 2001: 78).

Koyuncu ve Lorasdağı (2006: 64), yine 1980’li yıllarla birlikte yönelimleri ve işlevleri bakımından birbirlerinden köklü bir kopma yaşayan aydınların farklı iki şekilde ortaya çıktıklarını ifade etmektedirler. Onlara göre sözü edilen ikilik, devlete, devletin birçok kurumuna ve toplumu yönlendirmek konusunda önemli görevleri olan iletişim araçlarıyla entegrasyonu sağlamış, sözü edilen kurumlara hizmet etme konusunda sıkıntı duymayan, ayrıcalıkları ve öncelikleri olan fonksiyonel ve teknik aydınlarla devletin, onun kurumlarının ötesinde bulunana birçok alana hapsolmuş ve marjinalite konusunda üretimi öngören non-konformist aydınlar arasında bulunan farklılıklardır. Onlara göre non-konformist aydınlık, topluma “fildişi kuleden” bakmaktan ziyade, toplumun içinde olduğu gibi dışında da bulunulduğu bilicine ulaşmak suretiyle özeleştirici yapan ve bu esaslardan hareketle genele yönelik eleştiriler yapabilen bir entelektüel olma gayretidir.

Kurulu düzende bulunan çarpıklıkları ifade edebilme, her haksızlığa itiraz edebilme ve her türden samimiyetsizliği ifşa edebilme cesareti olan bu aydın, içinde bulunduğu çevreyle uyumlu olmayı reddederek ona yabancılaşmaktan da çekinmez.

Evrensel olma, çağımızın aydınıyla ilgili sıralanan tüm tanımlama ve açıklamalarda öne çıkan özelliktir. Türk aydınından bahsederken de sözü edilen sıfat artık onun dahil olduğu bir kategoriye belirlemekten ziyade kökenini veya bulunduğu yeri ortaya koyan bir tanımlamadır. Evrensellik olgusuna Said tarafından kullanılan anlamda “amatörizm” kavramı da eklendiğinde bu çağın aydınının özelliklerinin tamamlanmış olmaktadır: “Amatörizm, kâr ya da ödül beklentisiyle değil, tabloyu daha geniş çizmeye, belli çizgiler ve engeller arasında bağlantılar kurmaya duyulan aşk ve dinmek bilmez merakla; bir uzmanlık alnına kapatılmayı reddederek, belli bir meslekten olmanın insana getirdiği her türlü kısıtlamaya rağmen düşüncelere ve değerlere özen göstererek hareket etme isteğidir.” (Said, 1995: 76).

1.2. AYDININ İŞLEVLERİ

Aydınlar işlevleri bakımından çok ve çeşitli olup yaşadığı dönemin şartlarına ve toplumların yapısına göre de bu işlevlerin uygulanabilirliği değişmektedir. Bu anlamda en genel anlamda aydının işlevi ne olması gerektiği üzerinde durulacaktır.

Özellikleri değişiklik göstermekle beraber kısaca bilgi ve yetenekleri bakımından halktan farklı nitelikleri olan toplumsal bir grup olan aydın, eski devirlerde şaman ya da büyücü, orta çağda din adamı, yeniçağda ise üniversitede akademisyen ya da medyada gazeteci; genel olarak mevcut yönetimin karşısında yer almış veya yöneticilerin icraatlarını meşru hale getirmeye çalışmışlardır. XV. yüzyıldan sonra modern dönemde sosyal olguların tamamını tanımları yeni baştan yapılıp şekillenirken aydın olgusuna da yeni bir yaklaşım söz konusu olmuştur. Daha önceki devirlerden farklı olarak sözü edilen yeni devirde aydının, konumunun ve bilgisinin gizemli hali sona ermiş ve seküler bir nitelik kazanmıştır. Aydın (2005: 46-47), esas olarak aydının sahibi olduğu bilgiyle halen de dinsel içerikli bir misyona sahip olduğunu ifade etmiştir. Aydın şimdiki misyonu da bilim içindir. Ne var ki bilim de geri dönüşlü olmak üzere aydının var olma nedenini meydana getirmekteydi. Özet olarak aydın da “epistemik cemaattir” ve bilim ise aydın tarafından üretilen araç niteliğinde bir veri olmaktan ziyade, kendisini var eden amaca dönük bir unsurdur.

Batıda entelektüellerin XVI. yüzyıla kadar din adamı-bilge kimliğiyle değer sağlayıcı fonksiyonunu sürdürdüğü görülmektedir. Fransız İhtilali sonrasında meydana gelen savaşlarda manastır ve kiliseler sığınan sözü edilen din adamları, sonraki süreçte Batı insanının sığınağı haline gelmiştir. Fakat XIX. yüzyılda din adamlarının misyonunu materyalist felsefe etkisindeki filozoflar yüklenmişlerdir. İçinde oldukları ortamda artık bir denge unsuru olmaktan ziyade, bir taraf özelliği taşımışlar ve iktidar oluşumunu destekleyen unsurlar haline gelmişlerdir. Aydın, sözü edilen yeni dönemde, daha önceki çizgisinden oldukça farklı çağdaş bir işlev kazanmıştır. Siyasi seçkincilik, bilgi sisteminin dönüştürülmesi gibi eskiden bu yana mevcut olduğu kabul edilen işlevler de söz konusu modern dönemlerde yeni baştan türetilmiş, çok farklı içeriklere sahip olmuştur. Bu süreçteki işlevleri: toplumsal işlev (sosyal hayatı dönüştürmek), siyasal işlev (ulus devleti dönüştürücü seçkinci yaklaşım), ekonomik işlev (sınai

kapitalist düzeni dönüştürmek), eğitim işlevi (bilgi sistemini dönüştürmek) şeklinde sıralamak mümkündür (Aydın, 2005: 56).

Said (2004: 55, 88), entelektüelin asıl misyonunu, belli bir ulus veya ırk tarafından çekilen acıların daha geniş bir insani bağlama oturtularak bu deneyimleri diğerlerinin acılarıyla ilişkilendirmek, olarak açıklamıştır. Bununla birlikte entelektüelin, bir amatör ve bir yandan da toplum için kafa yoran ve topluma ilgili bir üye olmak amacıyla bireyin ülkesine ve ülkeyi yöneten iktidara; ülkesinde yaşayan yurttaşları ve diğer toplumlarla ilişkiler kurma biçimlerine ilişkin profesyonelleşmiş ve en teknik faaliyetlerin dahi arka planındaki ahlaki sorunları gündeme getirmekle yükümlü olduklarını düşünen özellikte olması gerektiğini ifade etmektedir.

Said, konuşması gerekli yerde suskun kalmak, nabza göre şerbet vermek; şovenist kabadayılıklara, günah çıkarma ve şaşaalı döneklilik törenlerine rağbet etmenin entelektüelin toplumsal rolüne en fazla ters düşen tavırlar olduğunu ifade etmektedir. Ona göre halkı göz ardı ederek devlete biat etmek, entelektüelin temel vazifesi olmamalıdır. Said, bu tür baskılarla karşı karşıya kaldığında bile göreceli olarak bağımsızlığını korumanın entelektüelin asli görevi olduğunu ifade etmektedir. Bu sebeplerle entelektüeli bir amatör, marjinal ve sürgün olarak iktidarın gücüne ve baskısına rağmen hakikati söyleme gayretinde olan bir dilin müellifi olarak açıklamaktadır (2004: 12, 15). Entelektüel, bu işlevini yerine getirirken de milli bir dil kullanmak zorundadır.

Kendi halkının kolektif acılarını temsil etme, çektiklerine tanıklık etme, hala ayakta olduğunu gösterme, belleğini pekiştirme yolundaki bu olağanüstü önemli göreve bir şey daha eklenmelidir ki bunu gerçekleştirme yükümlülüğü yalnızca entelektüele aittir. Yani entelektüelin görevi krizi evrenselleştirmek, belli bir ırkın ya da ulusun çektiği acıları daha geniş bir insani bağlama oturtup bu deneyimi başkalarının acılarıyla ilişkilendirmektir (Said, 2004: 41, 55). Sartre ise “entelektüelin içinde yaşadığı toplumu anlayabilmesi için tek bir yol vardır: o da toplumu ezilenlerin bakış açısından ele almak”tır ifadesini kullanmaktadır (2000: 44).

Bu nedenle entelektüelin, egemen otoritenin yaramaz ve uslu durmayan çocuğu olduğu söylenebilir. Ancak entelektüeller bir taraftan, toplumun kendisinden beklediği aykırı ses olmanın yarattığı sorunlar, diğer taraftan ise bu sesi kısmaya çalışan otoritenin

baskısı altında kalmıştır. Bu baskıya karşılık, entelektüel toplumun ortak aklını ve vicdanını temsil eden sesi yükseltir (Taşçier, 2006: 28).

Ülgener (2006: 66)'e göre aydınların en önemli işlevi kültürel gelişmenin öncülüğünü yapmaktır. Aydınla olması gereken özellikleri şu şekilde sıralamıştır. “Kültür değişimine öncülük etmek; değişeni daha popüler ve yaygın hale getirmek; yeni bir zevkin ve üslûbun öncülüğünü sürdürmek; halkın politik, sosyal tercihlerini etkilemek” (Ülgener, 2006: 91).

Kültürel anlamda yaşayış farklılıkları ve zıtlıklardan kaynaklanan yabancılaşmanın giderilmesi görevini ve sorumluluğunu, halkından yabancılaşmış aydınlara yükleyen Gökalp'e göre yüksek bir eğitim ve öğretim gören ulusal seçkinler olarak nitelenen aydınlar halktan ayrılmışlardır. Bunların halka gitmesi gerekmektedir. “Aydınlar halktan kültür almak ve halka uygarlık götürmek için halka gitmeleri gerekmektedir. Uygarlığın anahtarına sahip olan aydınlar, halka Osmanlı uygarlığını değil, Batı uygarlığını götürmelidir” (Kaçmazoğlu, 2003: 173).

Shayegan (2007: 135), kültürü aktarma aracı olarak bir Batı dilini kullanmayan sömürge haline gelmemiş ülkelerde çevirinin temel bir işleve sahip olduğunu ve sözü edilen ülkelerde bulunan entelektüellerin en önemli rollerinin çeviriler yapmak olduğunu ifade etmektedir. Osmanlı Devleti'nde ve Türkiye Cumhuriyeti'nde de çağdaşlaşma, Batılılaşma olarak algılandığı için Türkiye'de de bir Batı dilini bilen, bir Avrupa ülkesinde bulunmuş Türk aydınları da Batı kültürüne ait eserleri Türkçeye tercüme ederek sözü edilen misyonu ifa etmişlerdir.

Din adamlığı, Türk aydınının geleneksel rolüdür. Geleneksel toplum yapılarında halka ait değerleri paylaşmak ve bununla birlikte halkla siyaset arasında ikincil bir yapı görevini ifa etmek, aydınların önde gelen işlevlerindedir. Aydın, halkın değerlerini, bilhassa dini inançlarını paylaştığı düzeyde halkın yanındaydı. Modernizmden önceki süreçte İslam toplumları aydınlarının bunun en güzel örneklerini verdiğini söylemek mümkündür. Emeviler ve Abbasiler dönemlerini örnek olarak verirsek; o devrin aydını olarak kabul edilen ulema, merkezin temsilcisi olan devletin değil, halk katmanının yanında bulunmuştur. Sözü edilen devirde ulema, mümkün olabildiği kadar devletin uzağında olmaya, kendisine sunulan resmi vazifeleri reddetmeye dikkat etmişler, politize olmaktan özellikle kaçınmışlardır. Bu konuda Selçuklular devri, bir geçiş süreci olma özelliğine sahiptir. Osmanlı Devleti'nde ise ulemanın temsil ettiği en önemli ala

yine dindi. Ne var ki bu defa ulemanın merkez çevre denklemi içindeki yeri değişmiş ve siyaset unsuruyla beraber hareket etmek suretiyle merkeze yerleşmiştir (Aydın, 2005: 54- 55). Fakat Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde modernleşmeye yönelik politikalarla beraber ulema, merkezden uzaklaşarak çevreye yönelmek durumunda kalmıştır.

Chomsky öncelikle aydınların görevleri ve sorumlulukları arasında bir ayrıma gitmiştir. Aydınların görevi, toplumsal müesseselerin onlara sağladığı olanakları kullanarak iktidara ve otoriteye destek sağlamaları ve doktriner bir yönetim ve anlayış kurmalarıdır. Bu görevi yaptıkları ölçüde marjinalleşmezler. Diğer insanlara da hayatı doktriner şekilde algılamayı aşarlar. Aydınların ahlaki sorumlulukları ise çok farklıdır ve bütünüyle bunun tam tersidir. Aydınların ahlaki sorumlulukları hakikati anlamaya çalışmak, dünyaya ilişkin bir kavrayışa ulaşmak için başkalarıyla birlikte çalışmak, bunu diğer insanlara aktarmaya çalışmak, bu doğrultuda yapıcı bir eylem oluşturmaktır. Tam bu noktada görevleri ve sorumlulukları arasında bir çelişkiye düşerler. Sorumluluklarını önceleyenler toplumda dışlanır ve marjinalleştirilir. Görevini yerine getirenler kaçınılmaz bir şekilde iktidara eklenirler. Örneğin, sorumluluğunu yerine getiren bir akademisyen asla meslektaşlık denen şeyi beceremeyecek, arkadaşları ile uyum içinde çalışamayacak ve yalnızlığa itilecektir (Chomsky, 2005: 7).

Foucault'a göre entelektüel, toplumda var olan hakikatler üzerinden bir mücadele yürütecektir. Bu mücadele türünde de entelektüelin rolü küresel nitelikli eylemlerde kitlelerin öncüsü olmak değil; yerel mücadelede özel bir grubun danışmanı olmak olacaktır. Mücadelesini hep bir uzmanlığa bağlı olarak ve mikro bir iktidar biçimine karşı yürütecektir. Aslında Foucault'un yapmak istediği, aydını bir kılavuz, temsilci olmaktan çıkarıp kitlelerle birlikte hareket eden bir aktiviste dönüştürmektir. Tahminler ve vaazların ötesine basit günlük ve yerel pratikleri koymaktır (Topçuoğlu, 2006: 225).

Shils'e göre aydınlar, kültürel oluşumları özelleştiren ve uzmanlaştıran, bazı toplumsal koşulların ve işlevlerin sorumluluğunu bütünüyle üstlenen kişiler olmuşlardır. Aydınlar, kişilerden çok mevcut sisteme yaklaşmışlardır. Bu anlayışta aydınlar bir sınıf oluşturamaz. Sadece toplumu ve insanları belli siyasal sistemlere hazırlama rolünü oynarlar. Bir nevi toplumdaki sorunların çözümleyicileri olarak görülmüşlerdir (Shils, 1958: 7; Akt. Sezer, 2012: 51).

Eski dönemlerde “güruh” veya “avam” olarak adlandırılan halk kitlesini millet olarak bilinçli hale getirmek, milletlerinin tarifini yapmak ve siyasal kimliği öne çıkaran yeni bir topluluk meydana getirmek, modern çağ aydınların temel rolüdür. Meydana gelecek milletin de bir taraftan kültürünü ve tarihsel bağlarını sürdürecektir, değişik bir içeriğe sahip varlık olacağı kesin bir durumdur.

Osmanlı Devleti'nin son elli yılında ve cumhuriyetin ilk yıllarında; yani modernizm yolunda hamleler yapılırken, aydınlar için çok önemli roller düşmüştür. Söz konusu devirde Batı karşısında kendilerini ezik hissetmelerine karşın tarihlerinden ve kendi kültürel özcülerinden uzaklaşmamışlardır (Karpas: 2006: 62). Kendi kültüründen uzaklaşmaya gayret edenler de yine bu dönemin aydınlarının süreli eleştirilerine mazruz kalmışlardır.

Shayegan'ın ifadeleriyle entelektüel kitlenin kendi kültüründen uzaklaşması; kültürel klastrofobi de yanında getirmektedir. Çünkü sözcü edilen entelektüel bireyler bir taraftan kendilerini halkın üzerinde bir yerde hisseder, halkın bünyesini ele geçirmiş taassup ve tarihi gecikmeden yakınıırken, sinsi bir yaklaşımla halkın bozulmamış olmasını överlerken, diğere taraftan da Batı karşısında kendilerini aşağıda bir konumda hissetmektedirler; “Batı'nın ürünlerine hayrandırlar ve kulakları sağır edici patırtılarına rağmen modernliğin römorkunda olduklarını iyi bilirler. Çoğu zaman itiraf edemedikleri gizli hırsları vardır ve sözcü ona uygarlaşmış dünya tarafından tanınmak evrenselliğe ulaşmak, boğucu ve güçsüzleştirici taşralığı aşmak istemektedirler. İki boyutlu klastrofobi yaratana rahatsızlık da buradan doğmaktadır; kendini beğenmiş olduklarında bir tür yaratıcı krizine vardırıan anlaşılmaşlık duygusu da buradan doğmaktadır. ‘İlerisinde’ oldukları bir kültür içine giremedikleri ve sahne ışıkları gözlerini kamaştırana daha geniş bir dünya arasında kısaca alınan bu entelektüeller iki açıdan da yabancılaşmışlardır” (2007: 144).

Sartre aydın kavramına sınıfsal bir bakış açısıyla yaklaşıarak, ezilen sınıfın bir ideolojiden ziyade toplumsal gerçekliği öğrenmeye ihtiyacını olduğunu savunmuştur. Bu anlamda Sartre (2000: 56-57) aydının işlevlerini şu şekilde sıralamaktadır:

- Halkı oluşturan sınıflar içinde ideolojinin asla sona ermeyen tekrar tekrar doğuşuna karşı mücadeleye girmek. Yani hem içte hem de dışta, onların kendilerine ve güçlerine ilişkin meydana getirdikleri her türden ideolojik tanımlamaları yıkmak gerekmektedir (örneğin; “pozitif kahraman,”

“proletaryanın yüceltilmesi,” “kişilerin yüceltilmesi” ve benzeri ifadeler işçi sınıfına aitmiş gibi görünmekle birlikte, esasında burjuva ideolojisinden ödünç alınmış sloganlardır);

- Halk kültürünü yükseltmek, yani evrensel bir kültürel sistemini temelini oluşturmak amacıyla, egemen sınıf tarafından verilen bilgi-sermayesini kullanmak;

- Gerektiği durumlarda ve bu çağın şartlarına uygun olarak ezilen sınıflardan pratik bilgiye sahip teknisyenler yetiştirmek (çünkü bunu onların yapması imkansızdır) ve onları işçi sınıfının organik teknisyenleri veya hiç değilse sözü edilen aydın sınıfına -aslında yaratılması pek mümkün olmayan- en yakın teknisyenler haline gelmelerini sağlamak;

- Onda, mücadele konusunda herkes için ulaşılması amaçlanan gerçek bir amaç; yani insanın geleceğinin farkına vararak, gerçeklik, düşünce özgürlüğü, bilginin evrenselliği kendi hedeflerine sahip çıkmak;

- Acil hedefler dışında kalan uzak hedefleri, yani evrenselleşme sürecini, çalışan sınıfın tarihi hedefi gibi göstermek suretiyle başlatılmış faaliyeti radikal hale getirmek;

- Özelliği ne olursa olsun, her türden iktidara itiraz etmek -kitle partileri aracılığıyla kendini ortaya koyan siyasi iktidar ve işçi sınıfları da dahil- kitleler tarafından belirlenen hedeflerin koruyucusu olmak; hedefin tanımı, esas olarak araçların birliği olarak yapıldığına göre, onun sözü edilen araçları, takip edilen hedefi saptıranların dışında, etkili amaç için her yöntemin geçerli olduğuna dair ilkeye göre irdelemesi gerekmektedir.

- Aydın, kendisini işçi hareketlerine hizmet için görevli saydığı sürece, kitlesel örgütlenmenin zayıflayabileceği kaygısıyla disipline dikkat etmek zorundadır; fakat amaçla araçların pratik ilişkilerini aydınlatmaya mecbur olduğu sürece de hedefinin temel anlamını koruyabilmesi için eleştiri yapmaktan asla vazgeçmemelidir. Bu madde, yeni bir sıkıntıya dikkat çekmektedir. Ama aklımızı karıştıran bu çelişki, aydının sorunudur; mücadeleye giren aydının gerilim ortamında az veya çok bir mutlulukla yaşayacağı kendi problemidir.

Özetle, bir toplumda aydın insanın asıl görevi çekinmeden doğruları dile getirmektir. Tarihsel süreç içinde insanın özgürleşmesi, bilim, sanat, siyaset dahil her

alandaki ilerleme ve gelişme "yanlışa yanlışı" diyenlerin varlığı ile kanıtlanmıştır. Yanlışa yanlışı diyebilmenin temel koşulu ise yöneten ya da yönetme arzusunda olanın karşısında kişisel çıkar kaygısı duymadan durmaktır. Evrensel bir bakış açısıyla kültür değişimlerine öncülük etmektir. Başta işçi sınıfı olmak üzere tüm kesimlere ışık tutmaktır. Ancak, fonksiyonlarını yerine getirebilmeleri ve içinde yaşadıkları toplumla ilişkilerini sürdürebilmeleri için onun medeniyet ve kültür temellerine, kendi iç dinamiklerine dayanmak zorundadırlar. Aksi takdirde toplumsal katkıları zayıflamaktadır. Aydın, tüm birikimini toplumun yararına sunan, her konuya bu açıdan eleştirel ve sorgulayıcı yaklaşması gereken, dolayısıyla sessiz kitlelerin, kamu çıkarının yanında yer alan kişidir.

Çağının tanığı olan aydın, yaşadığı devirdeki olumsuz şartları; bunun altında ezilmekte olan geniş halk yığınları lehine değiştirmeye gayret eden kişidir. Bundan dolayı çağların içinden süzülerek aktarılan bilgilerle kurulmuş bir bilinçle insan sevgisini önceleyen duyarlılığın ve işlek bir düşünsel sistematüğün birleşimidir. Aydın tanımının olmazsa olmaz niteliklerinin, düşünme sistematüğünü, bilgilerini devamlı olarak sorgulayabilme ve mevcut düzene muhalefette bulunma olduğunu söylemek mümkündür. Aydının düzenle ittifak eden bir seçkin bireye ya da bir inanç adamına dönüşmesi, aslında kendisini bitirmesidir. Durumun böyle şekillenmesi, onu egemen düzen içinde görev yapan bir teknisyene, baskı ve sömürü ilişkileri kuramcısına dönüştürmektedir. Meslek gelişim sürecini tamamlamış, genellikle üniversite mezunu uzmanlar; hatta üniversite hocaları bu kategorinin içinde yer almaktadır. Sözü edilen aydınlar, gerçek çarpıtma mekanizmalarının teknokrat kılığına girmiş destekçisinden başka bir şey değildir ve sınıflarının yaklaşımıyla uyum içinde işleyen çarka destek veren bir yaklaşım sergilemişlerdir.

1.2.1. Aydın ve Entelektüel Ayrımı

Türkiye’de genellikle “entelektüel” ve “aydın” sözcükleri, anlamdaş sözcükler olarak kullanılmaktadır. Okuyan-yazan, düşünen ve kültürlü bireyler olmaları, entelektüellerin ve aydınların ayırt edici özellikleridir. Diğer bir ifadeyle, zihinsel ilgi ve faaliyetlerin ağır basması, her iki grup için de öne çıkan özelliklerdir. Esas itibariyle aydın ve entelektüel; zihinsel donanımları ve faaliyetleriyle kendini gösteren, toplumsal konumları genel itibariyle bu yönleriyle belirlenen bireylerdir.

Bütün ayırıcı ve ortak yönlerine rağmen aydın ile entelektüel arasındaki farkların titiz ve doğru bir yaklaşımla değerlendirilmesi yararlı olacaktır. Bu ayrımı iki ayrı noktadan yapmak mümkündür. İki grup için de sözü edilen zihinsel donanım ve ilginin farklı nitelikte olması, bu ayırmadaki ilk ölçüttür. Entelektüellerin zihinsel ilgileri ve faaliyetleri, aydınların ilgileri ve faaliyetlerine göre daha derinlikli ve eleştiriye dönüktür. Bir başka ifadeyle, okur-yazar olmak, tahsilli olmak ve kültür sahibi olmak gibi nitelikler aydın kabul edilmek için kabul edilebilir nitelikler olsa da entelektüellik bundan öte bir şeydir. Entelektüellerin zihinsel üretimi, yaratıcı ve eleştirel düşünce kapasiteleri aydınının daha ilerisindedir. Düşünce anlamında bir öncü olan entelektüel, üretir ve rehberlik eder; aydınsa üretmekten ziyade izlemektedir. Bu noktaları, her iki kavramı, aydınlanma kavramıyla ilişkisine yoğunlaşarak ifade etmek daha doğrudur. Aydın sözcüğü, “aydınlanmış olmak” kavramıyla ilgilidir. Öte yandan entelektüellikte “aydınlanmışlık” Kantçı yaklaşımla “aklını özgür kullanmayı” gerekli kılarken, aydın için genel olarak “aydınlanmış” hazır düşünce kalıplarına bağlanmak yeterlidir. Genel itibariyle; eleştirel olmadan, ileri ve çağdaş düşünceleri sahiplenerek bunlarla ilgili slogan ve simgeleri tekrar etmek aydın kabul edilmek için yeterli olabilmektedir. Bağımsız aklın ve eleştirel düşüncenin şekillendirdiği entelektüel kişiden farklı olarak aydına “düşünce otoritesi” olarak kabul ettiklerinin söz ve eylemleri kılavuzluk etmektedir. Hatta kimi zaman aydın, siyasal kişilikleri dahi düşünce otoritesi olarak kabul edebilmektedir (Erdoğan, 2020).

“Entelektüel soyut alanda yer tutan ve mevcut fikirler ve düşüncelerle hesaplaşma uğraşı içinde olan kimsedir. Aydın ise bilgi edinme ve eğitim yoluyla zihni aydınlanmış kişi anlamına gelir. Fikir veya düşünce üretimiyle bir bağlantısı yoktur. Bu bağlamda entelektüelin üretici, aydınının ise tüketici olduğu ifade edilebilir. Bu bakış açısıyla aralarında derin farklar bulunur” (Kılıçbay,1995:175 akt. Kurtdaş, 2019: 241).

1.3. OSMANLI MODERNLEŞME SÜRECİNDE AYDIN

Osmanlı Devleti’nde modernleşme çabası, Batı Avrupa’da olduğu gibi sosyal değişim sürecinde kendiliğinden meydana gelen bir değişim olmaktan ziyade, devletin içinde olduğu olumsuz şartları aşmak amacıyla yönetici kademenin gayretiyle ortaya çıkmıştır. Askeri alanda alınan yenilgilerden dolayı yaşanan toprak kayıpları ve

hazinenin verdiği açığın büyümesi, devletin ileri gelenlerinin o zamana dek önem vermedikleri Batı'yı bir model olarak kabul etmelerine yol açmıştır. Bundan dolayı XVIII. Asrın başından itibaren Avrupa'ya karşı üstünlüğün kaybedilmesiyle yaşanan toprak kayıpları, Osmanlı Devleti'nde modernleşmenin zorunlu olarak başlamasını sağlamıştır. O zamana kadar Avrupa karşısında tam bir üstünlük sağlayan Osmanlı İmparatorluğu, 1683 yılında İkinci Viyana Bozgunu'yla başlayan süreçte, Karlofça Antlaşması (1699) ve Pasarofça Antlaşmaları (1718) ile yaşadığı askeri başarısızlıklar ve toprak kayıplarına bağlı olarak yeni bir atılım yapabilmek amacıyla Batı'ya yönelmiştir (Kurttaş, 2019: 401-402).

XVIII. yüzyılda Osmanlı orduları, Avrupa orduları karşısında arka arkaya gelen yenilgilerin ardından bunun nedenlerini arayan yöneticiler ve aydınlar Batı'da yaşanan gelişmelerin farkına varmış, onların geliştirdikleri teknolojiyi almanın bir zorunluluk olduğunu görmüş ve ilk olarak askerî alanlardan başlayarak zaman içinde Batı'daki eğitim öğretim kurumları örnek alınmaya başlamışlardır. Bununla ilgili ilişkiler ilk kez Lâle Devri'nde başlamıştır. Fransa'dan başlayarak İngiltere ve Avusturya'ya gönderilen elçilerden gittikleri kentlerin özellikleri hakkında bilgi vermeleri istenmiş ve bu bilgilerden hareketle özellikle askerî eğitim alanında yenilikler yapılmaya başlanarak Batı eğitim sistemi çerçevesinde öğretim kurumları açılmaya başlanmıştır. II. Mahmut, 1824'te bir ferman yayımlayarak tüm çocukların bulûğ çağı gelinceye kadar zorunlu eğitime alınacağını emrederek okuma yaşındaki çocukların okullardan alınarak bir işe verilmesine yasak getirmiştir. O döneme dek devletin ilgi alanında olmayan ve yalnızca vakıflar tarafından yönlendirilen ilköğretimi bir devletin görev alanına alması, bu öğretimi zorunlu hale getirmesi ve bütün halk geneline yaymayı hedeflemesi bakımından çok önemlidir. Bununla birlikte öğretimin kapsamı ve içeriği konusunda ortaya bir yenilik sunmayan söz konusu fermanın ardından Cumhuriyet dönemine kadar farklı dönemlerde öğretimin mecburi olmasıyla ilgili çeşitli kararların alındığı görülmektedir. Medrese ve sıbyan mekteplerini ıslah etmek üzere yapılan bütün girişimler 1914'e kadar başarıya ulaşamamış; özellikle müfredat ve ders programlarının Batı'nın geliştirdiği pedagojik ve bilimsel esaslar çerçevesinde düzenlenmesi, çağdaş bilim ve düşünceye uygun yetiştirilmiş, meslekî ehliyet sahibi öğretmen ve idareci kadrosunun oluşturulması, çağdaş olanak, koşul ve yöntemlerde eğitim öğretim yapan

okulların ülkenin geneline yaygınlaştırılması gibi eğitim temel sorunlarına gereğine uygun çözümler üretilmemiştir (Hanioğlu, 1992).

Osmanlı Devleti'nde batılılaşmaya yönelik ilk somut adımlar Tanzimat devrinde atılmıştır. Tanzimat öncesinde de batılılaşma çabaları olmasına rağmen bu çabalar sadece askeri alanda görülmüş ve diğer sahalarda arka planda kalmıştır. Batılılaşma hareketleri, Tanzimat döneminde ise toplumsal ve siyasal yaşamın çeşitli boyutlarında gerçekleştirilmiştir (Taş, 2002: 87). Tanzimat döneminden sonra gerçekleşen kanunlaştırma gayretlerinde, hukuksal alanda geleneklerin biçimce kırıldığı görülmektedir. Osmanlının geleneksel ve şeriat hukukundan aktarılan malzemelerle Avrupa hukukundan alınan unsurlarla oluşturulan, biçim olarak Batılı mecellelere benzerlikleri olan kanunlar yapmakla ilgili ilk çalışmalar Tanzimat'ta başlamıştır (Berkes, 2017: 221). Tanzimat idarecileri tarafından Batı'ya açılan kapıdan Osmanlı'ya bazı yenilikler gelmekle birlikte yapılan kimi reformlar, bazı kurumların Batı'dan alınması ve taklit edilmesiyle sınırlı kalmıştır (Belen, 1973: 21).

1.3.1. Tanzimat Dönemi Aydını

Osmanlı toplum yapısında özellikle Tanzimat sonraki dönemlerde aydınlar üzerinde etkili olan, düşünce akımlarını ortaya çıkaran; toplumsal ve siyasal yaşamın değişim sürecinde katalizör görevi yapan Batılılaşma, modernleşme, küreselleşme, sekülerleşme kavramlarıyla ilişki bağlamında düşünüldüğü zaman, bilgi ve bilimdeki değişim gerçekliğidir. Ne var ki Osmanlı toplumsal yapısında İslamiyet'le bilim ve bilgi arasında oluşturulan ilişki, bilim/bilgi alanında yaşananlarda belirleyici niteliklere sahiptir. İslam düşünce tarihinin ilk dönemlerinde pozitif bilimlere duyulan ilginin aracı niteliğindeki felsefe, XIV. yüzyılda pozitif bilimlerden uzaklaşılmasına yol açıyordu; bu bağlamda Meşrutiyet'e kadar felsefenin öğretim müfredatlarında yer almadığını ifade etmek gerekmektedir. Osmanlılarda oldukça etkin olan Selefilik, bilim alanında yapılanların durağan bir sürece girmesine neden olmuştur (Bayrakdar, 2016: 49, 155-157, 159).

Osmanlı Devleti'nin dünya politika sahasında bir güç haline gelebilmesi için bilim ve teknoloji en önemli araçlar olarak kabul edilmekte ve modern bilgiye ulaşılması noktasında eğitim politikaları daha da önemli hale gelmektedir (Erdoğan,

2013: 9). Batı uygarlığı üzerinde etkili olan İslâmî ilimler, Batı'nın bilimsel anlayışından da etkilenmiş, Batılılar gibi düşünce dünyasına sahip olan ve Batılı bir yaşam tarzı olan aydın tipleri türemesine neden olmuştur. İnsanlıkla ilgili farklı bütün düşünce şekillerine tepki gösteren, metafizik ve teolojik spekülasyonları özellikle reddeden, öte yandan gözlemlenebilir fenomenleri merkeze koyan ve sosyolojiyle bağlantılı bir felsefi akım olan pozitivism, toplumsal dünyayla doğa dünyasının öz olarak aynı oldukları ve bunların ancak doğa bilimcilerin geliştirecekleri bilimsel yöntemlerle araştırılması mümkün objektif bir gerçekliğe sahip olduğu kabulüne dayanmaktadır (Kızılcılık, Erjen, 1994: 337).

Aydınlanma çağından sonra aydınların ilerlemenin temel unsuru olarak gördükleri bilim odağı konulmuş, bundan böyle bilim, klasik düşünce yapıtlarında din kavramının üstlendiği rolü devralmıştır. Artık bir sorunda klasik ulema tarafından yapıldığı gibi dinsel kanıtları sıralayarak bunların kanıtlanması yerine aydınlar, sorunun bilim ve fen tarafından nasıl çözüleceğini anlatma yoluna girmişlerdir (Arslan, 2012: 95-119). Nitekim eğitim alanındaki Batılı yenileşme hareketleri, yalnızca bir devlet politikası şeklinde gerçekleşmemiş, bir yandan da devrin aydınları bu alanda farklı düşünce ve modeller ileri sürmüşlerdir. Örneğin Batıcıların temsilcileri Tefik Fikret ile Sâti Bey, yeni bireyler yetişmesini sağlayacak öğretim anlayışının öncü isimleri olmuştur. Tefik Fikret, toplumsal ve ekonomik ilerlemenin temeli olacak yeni bir eğitim sistemi için örnek oluşturacak bir eğitim kurumunun açılması üzerinde durmuştur (Berkes, 2017: 454). Tefik Fikret, genç nesilleri toplumsal sorumluluğa tam olarak hazırlayacak, gençleri fiziksel ve ruhsal olarak maksimum düzeyde geliştirecek, gençliğe mutlu ve yararlı yaşamı öğretecek okullara büyük ihtiyaç olduğunu Tanin gazetesinde yayımladığı “Ciddi Bir Teşebbüs: Yeni Mektep” başlığını taşıyan yazısında ifade etmiştir (Fikret, 1909: 3). Fikret’le görüş birliğinde olan Sâti Bey, 1915 yılında kız öğretmen okulu niteliklerindeki Yeni Mekteb’i kurmuştur (Buzpınar, 2009: 177).

1.3.2. Meşrutiyet Dönemi Aydın

Meşrutiyet Dönemi, genel itibariyle Osmanlı'nın parlamenter sisteme geçmek için çaba gösterdiği bir dönemdir. Parlamenter sisteme geçmek suretiyle hem reformları bahane ederek ülkenin iç işlerine karışan Avrupalı devletlerine engel olunacak hem de özgürlükler genişletilerek bağımsızlık amaçlı isyanlar durdurulacaktı. Bu amaçlar

öncelik taşımalarının yanında devrin aydınının da parlamenter sistemi kabul etmenin artık kaçınılmaz olduğunu ifade etmeleri ve Osmanlı üst bürokrasisinde bunun karşılık bulması da göz ardı edilmemelidir. Bütün bunlara rağmen devrin padişahı Sultan II. Abdülhamit, sorunların çözümünün yeniden gücü sarayın tekeline geçmesinde gördüğü için, parlamenter sisteme geçmeyi biraz ağırdan almaktadır. Ayrıca Meşrutiyet Dönemi'nde modernleşmenin temel bir unsur olan, devletin yurttaşlarına, yurttaşların da devlete karşı sorumluluklarını net bir şekilde ele alan bir anayasanın da gerekli olduğuna inanç artıyordu. Sultanın izin vermesiyle başlayan anayasa konusunda ilk girişimlerden sonra, 23 Aralık 1876'da kabul edilmesiyle sonuçlanmıştır. Anayasal hükümet sistemine geçmeyi isteyen Osmanlı Devleti, bütün girişimlerine karşın padişahın yetkilerini hiç kısıtlamamıştır. Meclis'in bütün kararları padişaha bağlıydı; ancak padişahı bağlayan hiçbir kısıtlama söz konusu değildir (Gültekin, 2020).

Meslek ve sanat okullarının sayıca artırılması, bu devirde eğitim alanındaki en önemli hamledir. Osmanlı Devleti'ndeki en zeki çocukların özel eğitim aldıkları Enderun Mektebi'nden başka; çeşitli engelleri olan çocuklar için sağır dilsizler ve körlere yönelik okullar açılmıştır. Eğitim yaygınlaştırılmış ve kızların eğitim alanlarına katılımları teşvik edilmiştir. Eğitim alanında yer alan müfredat, kitaplar ve öğretmenler çok sıkı denetlenmiştir. Sakıncalı olduğu kabul edilen düşüncelere izin verilmemiştir. Yine aynı amaçla özel okullar da sıkı denetimlere tabi tutulmuştur. Burada ortaya çıkan anlayış değişimi, Osmanlı vatandaşlığı kimliğini eğitim aracılığıyla benimsetmektir. Bu dönem eğitim faaliyetlerinin yetiştirmeyi düşündüğü "ideal insan" tipi, itaat eden; padişaha bağlı ve Osmanlılık düşüncesine inanmış bireyler yetiştirmektir. Bundan dolayı bütün eğitim öğretim araçları, bu amaca hizmet etmesi için düzenlenmiştir (Akyüz, 2013: 225-226).

Sultan II. Abdülhamit'in, değişime direnç gösteren iradesine karşın hükümdar olduğu 30 yılı aşan sürede, imparatorlukta ilerici düşünceye sahip akımlar da ortaya çıkmıştır. Jön Türkler, bunlardan en etkilisi olan düşünce hareketidir. Sultan Abdülhamit döneminde Jön Türkler, anayasal ve parlamenter sistemden yana tavır koyan aydın sınıfını temsil etmektedir. Dönemlerinin en etkili düşünce adamları arasında yer alan Abdullah Cevdet, Tunalı Hilmi, Mizancı Murat ve Ahmet Rıza gibi birçok isim Jön Türkler arasında yer almaktadır. Jön Türkler, yakaladıkları her fırsatta,

gazetelerde dergilerde parlamenter ve anayasal sistemin gereklilik olduğunu savunmuşlardır. Bu isimler, devrin en etkili felsefi akımlarından pozitivizmi benimsemişlerdir. Bu düşüncelerini de yayımladıkları Şura-yı Ümmet ve Meşveret gibi çeşitli yayın organlarında ifade etmiş ve halkı aydınlatmaya gayret etmişlerdir (Hanioğlu, 2001: 584-587).

1908 yılına gelindiği zaman, bir dizi siyasal, toplumsal ve askeri gelişimden sonra, 23 Temmuz 1908 tarihinde meşrutiyet yeniden ilan edilmiştir. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte, yönetimde halkın temsil değerinde artış olmuştur. Denetim sistemlerinde, meclise karşı sorumlu tutulacak biçimde bir yapılanmaya gidilmiştir. Özgürlükler ve sivil haklar genişletilmiş, dernek kurma ve toplantı hakları tanınmıştır. Yürütme hakkı hükümete, yasama hakkı ise meclise verilmiştir (Birecikli, 2008: 219).

Meşrutiyetin ilanında sonra ülkede aydın sınıfının hayal ettiği özgürlükçü anlayış için bir fırsat doğmuş ve batı medeniyeti alanındaki kültürel birçok yenilik halkla buluşmuştur. Bu dönemde, bu doğrultuda kadın hakları alanında birçok yenilik yaşanmıştır. 1917 yılında yayımlanan Aile Hukuku Kararnamesi'yle belediye nikâhı şartıyla ikinci eş için ilk eşin razı olması şartı getirilmiştir. Verilen haklar sayesinde bazı şeylerin farkına varan ve kadının modern dünyadaki hakların bilincine varan Osmanlı kadını, gazete ve dergilerde yayınlar yaparak yeni hak ve özgürlük taleplerini dile getirmişlerdir (Konan, 2016).

İmparatorluğun zayıflama nedeninin İslami esaslardan ayrılmak olduğunu düşünen İslamcılara göre sözü edilen ayrılış, devletin ruhuyla uyumlu olmayan Batılı düşünce ve kurumları kabul ederek olmuştur. Batı'dan alınması gereken, yalnızca tekniğidir. Batı'nın dini, toplumsal ve kültürel düşüncelerini İslam'ın dini, toplumsal ve kültürel düşüncelerinden aşağı olduğunu düşünerek bunlara itiraz ediyorlardı. İslam'ın ilk temel akidelerine dönmek, Osmanlı İmparatorluğu'nun kalkınmasının tek yoludur onlara göre (Karpaz, 1996: 41-42). Türkçülük, zamanın heyecanlarını ve ihtiyaçlarını temsil eden bir akımdır. Tek iktidar partisi olan İttihat ve Terakki'nin bu akımı, İslamcılık ile birleştirmesi ve bu bağlamda bir program yapması Türkçülük akımına ayrı özellikler kazandırmıştır. Türkleşmek, devletin nasıl kurtulacağı sorusunun cevabıdır. Osmanlı Devleti'nde şuurdan uzak bir hayat yaşamakta olan Türklerin bir millet haline gelmesi gerekmektedir. Batılılaşmanın yolunun millileşmek olduğunu iddia eden

Türkçülük akımı, öncelikle bir milliyetçilik öğretisidir (Tunaya, 2004: 75- 76'dan akt. Kurtdaş, 2019: 405).

1.4. OSMANLI DEVLETİ'NDE DARBELER

1.4.1. Çırağan Vakıası/Baskını

Çırağan Vakıası, II. Abdülhamit'e karşı gerçekleştirilen ilk darbe girişimi olmasından dolayı önemlidir; sarıklı devrimci adıyla biline Ali Suavi'nin önderliğinde Üsküdar Cemiyeti tarafından gerçekleştirilen darbe girişimidir. Meclis-i Mebusan'ın II. Abdülhamit tarafından tatil edildikten sonra yeniden parlamentoyu çalıştırmak ve hapisteki V. Murat'ı yeniden padişah yapmak için düzenlenmiştir. Çırağan Vakıası'nda İngiliz ajanları ile bürokratlarının da dikkate değer rolleri vardır (Safi, 2019: 145).

Ali Suavi'nin öncüsü olduğu 250 kişiden oluşan grup, 20 Mayıs 1878 tarihinde de Çırağan Sarayı'na baskın düzenlemiş ancak Abdülhamit'in sadık kuvvetlerinin ayaklanmayı bastırmasıyla bu darbe girişimi başarısız olmuştur. Ayaklanma devam ederken Ali Suavi, darbeyi bastırmak için gelen Beşiktaş muhafızlarından Hasan Paşa'nın sopasından aldığı ağır darbeye olay yerinde ölmüştür (Eraslan, 1996: 64). Ali Suavi'nin yanında yer alan darbecilerden kırk veya elli kişi öldürülmüş ve diğerleri tutuklanarak yargılanmıştır. Başarılı olamayan bu darbe girişimi, tarih sayfalarına Çırağan Vakıası ya da Baskını adıyla geçmiştir. Bu olaydan sonra çok sayıda devlet adamı ve rütbesi yüksek bürokrat görevden alınarak ya da sürgüne gönderilerek cezalandırılmıştır. Bu baskında devrin İngiltere Büyükelçisi Lord Layard ile sekreterinin yanında mason teşkilatının da Ali Suavi'yi destekledikleri hatta teşvik ettikleri iddia edilse de bununla ilgili ilişkiler hiçbir zaman ispat edilememiştir.

1.4.2. Prens Sebahattin'in Darbe Girişimi

Babasının ölümünden dayısı Sultan Abdülhamit'i sorumlu tutan yeğeni Prens Sabahattin, ona karşı öfke ve kin doludur. Bundan dolayı II. Abdülhamit muhalifleriyle iş birliği yapmış ve darbe girişimi de dahil birçok olayın odağında yer almıştır. Nihayet

devrin bazı simalarıyla birlikte hareket eden Prens Sabahattin II. Abdülhamit'i tahtan indirmeye yönelik başarısız bir darbe girişiminde bulunmuştur.

Jön Türklerin I. Kongresi'nde II. Abdülhamit'e darbe yapma konusunda beklediği desteği alamayan Prens Sabahattin, Arnavut dostları Recep Paşa ve İsmail Kemal'le darbe yapma kararı almıştır. İlk kez Malta'da yapılan darbe planı uyarınca, devrin Trablusgarp Valisi olan Recep Paşa, sultana karşı bir askeri darbe yapmak amacıyla ilk olarak askeri kuvvetlerle Selanik gibi Osmanlı Devleti'nin önemli merkezlerinden birini ele geçirecek, böylece Avrupa'nın dikkatinin bu bölge ve olaylara çekilmesi sağlanarak onların desteğiyle darbecilerin talepleri Padişah'a dayatılacaktı. Ancak daha sonra bu plandan vazgeçilerek Padişaha karşı darbenin doğrudan İstanbul'da yapılması kararı alınmıştır. Bu son plana göre, bir piyade alayı ile iki topçu birliği Recep Paşa'nın komutasında bir tatbikat bahanesiyle Trablusgarp'tan bindirme yapacak ve Sultana ve saraya saldırmak amacıyla birlikleri Çanakkale'ye getirilecekti. Çanakkale'de bulunan memurlar ve askeri birlikler tarafından engelleme ihtimaline karşı tatbikat yama bahanesini düşünmüşlerdi. Recep Paşa'nın komutasındaki askerler, boğaza gelip Çanakkale Boğazını kontrol altına aldıktan İngiliz filosundan da destek talep edecekti. Bu süreçten sonra İngiliz ticaret gemilerine bindirilecek askerler, surlar ile Yeşilköy arasındaki bir noktada karaya çıkarılacak ve İstanbul'da yer alan diğer birlikle birleşmek suretiyle sarayı ele geçirecekti. Bütün ayrıntılarıyla planlanan darbe; daha sonra darbeciler arasında çıkan tartışma ve anlaşmazlıklar sonucunda Recep Paşa'nın darbecilerden ayrılmasıyla darbe, eylem aşamasına geçmeden bitmiştir. Darbe girişiminin başarısız olması üzerinde Prens Sabahattin ve birçok arkadaşı Paris'e dönmek zorunda kalmıştır. Fakat hiçbir harekete geçmemiş olsa da bu darbe girişimi, Prens Sabahattin'in hayatında birçok olumsuzluğa yol açmıştır (Birecikli, 2012: 683-694).

1.4.3. 1908 Rumeli Kalkışması

Meşrutiyeti ikinci kez hayata geçirme amaçlı bu girişim, genel özellikleri itibariyle bir askerî kalkışmadır; halk içinde olduğu bir hareketi değildir. Bu kalkışma hareketine ordunun neredeyse tüm unsurları katılmamışsa da bu konuda asıl işi yapan;

ülkenin en kritik sınırlarını koruma görevi olan III. Ordu'daki orta subaylarıyla bazı askeri birliklerdir.

Hareketin asıl yönetici kademesini oluşturan orta ve alt rütbedeki okullu subaylar, kendilerini ifşa etme riski hafiyelerin sindirmek yoluyla planlarını başlatmışlardır. Bu bağlamda hafiyelerin en etkili isimlerinde olan Albay Nazım Bey'e bir saldırı düzenlenmiş ama başarılı olunamamıştır. 5 Temmuz'da isyan eden Resne Garnizonu, 20 subay ve 20 kadar asker, bölgede tabur komutanı olarak görev yapan Binbaşı Resneli Niyazi Bey'in emrinden çıkarak firar etmiştir (Ahmad, 2012: 16). Niyazi Bey ile adamları asileri yakalamak için yalnızca askerlerden değil, sivil görevlilerden de yardım alarak harekete geçmiştir. Niyazi Bey'in bu isyan hareketinden sonra, rütbesi düşük birçok subayın yanı sıra, Hilmi Paşa'nın kurmay heyeti içinde olan Binbaşı Enver Bey de onları destekleyerek isyan hareketine katılmıştır (Ahmad, 2012: 20). İttihat ve Terakki Cemiyeti, 6 Temmuz'dan itibaren Manastır'da etkili olmaya başlamış ve etkin bir şekilde süreci yönlendirmiştir.

Arkasına askerlerin ve sivillerin desteğini alan İttihat ve Terakki Cemiyeti, Türk halkı adına telgraflar çekerek anayasanın yürürlüğe sokulmasını ve Meclisi-i Mebusan'ın toplanması için çağrı yapılmasını istemiştir. Bu taleplere verilen cevabın olumsuz olmasıyla Manastır kentinde top atışları yaparak meşrutiyet döneminin başladığını duyurmuştur. Manastır ve Firzovik'te yaşanan olaylar, Cemiyet'in diğer merkezlerinde de bir hareket olmasını sağlamış, Yıldız Sarayı'na arka arkaya birçok telgraf çekilmiştir. Bütün bunların sonunda Serez'den gönderilen bir telgrafta gerekli görülürse bir başka hanedan mensubunun padişah olarak tanıtılabileceğinden söz edilmesi, Yıldız Sarayı'nda bir kaygıya neden olarak Sarayın direncini düşürmüştür. 23 Temmuz 1908 tarihinde II. Abdülhamit, Parlamento'yu toplayacağı duyurusu yaparak Kanunu Esasi'nin yeniden yürürlüğe koyulması emrini vermiştir (Karal, 1988: 123). Bu isyan hareketi, istediği başarıya ulaşmış ve yeniden Meşrutî yönetimin yürürlüğe girmesini sağlamıştır.

1.4.4. 31 Mart Ayaklanması (Hareket Ordusu'nun 1909 Darbesi)

Bir grup askerin İttihat ve Terakki Cemiyeti ve II. Meşrutiyet rejimine karşı gerçekleştirdiği 31 Mart Ayaklanması, askerî nedenlerle başlayan, bir süre sonra dinî,

toplumsal ve siyasal sebeplerle genişleyen bir darbe girişimidir. Bu darbe girişiminin somut hedefleri arasında ordudan alaylı subayların tasfiyesine engel olmak, mektepli subayların ordudan atılmasını sağlamak, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni hükümetten uzaklaşmasını sağlamak, şeriat hükümlerinin uygulanmasını sağlamak vardır. Açık bir şekilde belirtmek gerekirse darbeciler, meşrutiyet rejimiyle sorunları oldukları için değil, İttihatçıların izlediği politikalarından rahatsız olmaları için böyle bir eylem yapmışlardır. Kitlelerin harekete geçmesini sağlamak için, İttihatçıların laikle ilgili uygulamalarını ve dini bazı hassasiyetlere karşı yeteri kadar duyarlı olmadıklarını iddia ederek, “şeriat isteriz!” sloganını kullanarak toplumsal algıyı harekete geçirmişlerdir (Ahmad, 2013: 33).

Gazeteci Hasan Fehmi Bey'in için yapılan cenaze töreni, olayların başlamasına neden olan olay olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti aleyhine yazdığı yazılarla bilinen Ahrar'a yakın isimlerden Arnavut kökenli Hasan Fehmi Bey 6 Nisan 1909 tarihinde öldürülmesinden sonra katiller tespit edilemeyince kamuoyuna suikast Cemiyet tarafından gerçekleştirdiği kanaati hâkim olmuştur. Bundan dolayı Hasan Fehmi cinayeti, 31 Mart İsyanı'nın temel sebeplerinden biridir. Cenaze, çok sayıda kişinin katıldığı bir törenle 8 Nisan 1909 tarihinde kaldırıldıktan sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı sloganların atıldığı büyük gösteriler yapılmıştır. Rumi 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909) tarihinde askerler de isyan etmiştir (Safi, 2019: 146).

Taşkışla'da yerleşik olan 4. Avcı Taburu, 13 Nisan 1909 tarihinde Resneli Niyazi Bey'le birlikte Meşrutiyet'in ilan edilmesi için dağa çıkarak isyan eden askeri birlikte yer alan Hamdi Çavuş liderliğinde isyan etmiştir (Ahmad, 2013: 33). Subayları yakalayarak hapseden askerler, bir süre sonra harekete geçerek çavuş ve onbaşlıların komutasında “şeriat isteriz!” sloganlarıyla Ayasofya Camii önlerine yürümüşlerdir. Öteki askeri birliklerin, medrese öğrencilerinin ve alt derecedeki ilmiye sınıfından ulemanın da katılımıyla isyan büyümüştür. Asiler, Sultanahmet'e yani Meclise doğru yürümüşlerdir. Yolda önlerine çıkan mektepli subayları katletmişlerdir. Meclise geldikleri zaman; o gün İttihatçı mebuslar meclise gelmediği için şikâyetlerini ifade edecekleri muhalif mebuslardan başka kimseyi bulamamışlardır. Meclis'e geldiklerinde mebuslar taleplerini dinlemişlerdir, kendilerini sükûnetle kabul etmişlerdir. Netice itibarıyla onların taleplerine olumlu yaklaşan Meclis, taahhütlerin kabul ederek asi askerleri bağışlayacaklarını açıklamıştır. İstediklerini alan isyancılar İlmiye ve Seyfiye

mensupları bir arada coşkulu sevinç gösterileri yapmışlardır. Affedildiklerini öğrenen askerler, bu defa II. Yıldız Sarayı'na yürümüşler ve pencereye çıkan Sultan Abdülhamit onlara el sallamış; askerler de bir süre sonra dağılmışlardır (Ahmad, 2013: 33-34).

Bu isyan başarıya ulaşmış, yönetim kadroları isyancıların talepleri dikkate alınarak yeniden tespit edilmiş; Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifa etmesinden sonra sadrazamlığa Ahmet Tevfik Paşa getirilmiş, Meclis ise şeriata uyacağını bildirmiştir. Bunun ardından başkentte ağır darbe alan İttihatçı askerler ve bürokratlar, yeniden güç toplamak amacıyla Rumeli bölgesine çekilmiştir. Sonuç olarak muhaliflerin odak noktası olan Ahrar Fırkası'nın ve fırka lideri Prens Sabahattin'in İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni iktidardan uzaklaştırmak amacıyla başlattığı isyan, kısa süre içinde firkanın kontrolünden çıkarak kanlı bir harekete dönüşmüştür. İsyanın ardından, bir bakan, iki milletvekili ve yirmi mektepli subay öldürülmüştür (Ahmad, 2013: 33). İsyandan üç gün sonra toplanan Meclis, 31 Mart'ın statüsünü ve mevcut durumu benimsediğini ortaya koymuştur. İsyana bir oldubitti olarak kabul edilmiş ve en kısa sürede doğal sürece geçmek için gayret edeceklerini bildirmişlerdir. Hareket Ordusu, bu darbe teşebbüsünü bastırmak amacıyla harekete geçmiş ve Yeşilköy de yığınak yapmıştır.

Mahmut Şevket Paşa, 23 Nisan gecesi, komutanı olduğu Hareket Ordusu'nun İstanbul'un içlerine doğru ilerleme yönünde emir vermiştir. Hareket Ordusu birlikleri, İstanbul'a girerek Taşkışla'yı ve Taksim Kışlası'nı kuşatmıştır. Taşkışla'da bir direnişle karşılaşan Hareket Ordusu, bu direnişi kırmak amacıyla Taşkışla'yı toprakla ateş açmıştır. Nihayet Hareket Ordusu birlikleri, Taksim, Maçka ve Taşkışla kışlalarını ele geçirmiş; İstanbul'da bulunan bütün karakolları teslim almış ve bu noktaların hepsine Hareket Ordusu mensuplarını yerleştirmiştir. Yıldız Sarayı kuşatma aşamasına geçilerek 27 Nisan gecesi II. Abdülhamit tahttan indirilerek ailesi ve hizmetçilerinin içinde olduğu 28 kişiyle birlikte Selanik'e sürgüne gönderilmiştir (Tursun, 2013: 74-5). Divaniharp kurularak darbeye yer alanlar yargılanmıştır. İlk olarak darbeye adı karışan bazı askerler, Hamdi Çavuş başta olmak üzere, asılmış; diğer askerlere de yol işçiliği cezaları verilmiştir. İsyanda yer alan sivil isimler de yargılanmış; Volkan gazetesinin sahibi Derviş Vahdeti asılmış, diğer birçok isim de hapsedilmiş ya da sürgün cezalarına çarptırılmıştır.

Sonuç olarak darbe girişimi başarıya ulaşamamış, hatta mevcut durumu daha kötüye götürmüştür. Çünkü siyasi iktidar üzerinde Cemiyetin ve askerinin etkisi iyice

artmıştır. 31 Mart'tan sonra Mahmut Şevket Paşa, siyasal tabloya ağırlığını koymuş ve üç yıl kadar devam edecek olağanüstü halin uygulandığı bir dönem başlamıştır.

1.4.5. Bâbîâli Baskını (Ocak 1913 Askeri Darbesi)

Babîâli Baskını, Enver ve Talat Paşaların öncüsü olduğu bir grup İttihatçının 23 Ocak 1913 tarihinde Sadaret binası Babîâli'yi basmalarıyla gerçekleştirilen askerî darbeye verilen isimdir. Kamil Paşa kabinesinden rahatsızlık duyan ve iktidarı doğrudan ele geçirmeyi amaçlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları, çoktandır Kâmil Paşa hükümetine karşı bir darbe yapmayı planlıyorlardı. Nihayet hükümete karşı 23 Ocak 1913'te Bâbîâli Baskını adıyla bilinen askerî darbe yapılmıştır.

Enver Paşa, Talat Paşa ve Yakup Cemil'in öncüsü olduğu İttihatçıları, Babîâli'ye ve diğer Osmanlı hükümet binalarına bir baskın yapmıştır. Kamil Paşa kabinesi toplantı halindeyken baskın yapan İttihatçılar, kendilerine direnmek isteyenlerden Sadaret Harbiye Nazırının yaveri Kıbrıslı Tefik Bey, Yaveri Ohrili Nafiz Bey ile Komiser Celal Bey'i öldürmüşlerdir. Silah seslerini duyan kabine üyelerinin kaçmasıyla toplantı dağılmıştır. Ayrıca ne olduğunun anlamak için balkona çıkan Harbiye Nazırı Nazım Bey de öldürülmüştür (Karal, 1988: 214). Bu sürecin sonunda Kâmil Paşa'nın odasına giren Enver Paşa, silah zoruyla ona istifasını yazdırmış; söz konusu istifa mektubunu alarak bizzat saraya götürmüştür. V. Mehmet (Sultan Reşat) Kâmil Paşa'nın istifasına aynı gün onay vermiş; sadrazamlığa İttihat ve Terakki'nin istediği Mahmut Şevket Paşa'yı getirmiştir.

Hep denetleme noktasında olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, askerî darbe sonrasında doğrudan iktidara gelmiştir. 23 Ocak 1913 tarihinde Sadaret makamını ve Harbiye Nezareti'ni üstlenen Mahmut Şevket Paşa ile Sadaret makamının hal ve hareketlerinde, özellikle de muhalif kanada karşı tutumunda birçok değişiklik olmuştur. Önceden muhalif yaklaşımlara, bütün eleştirilere tahammülsüz davranan, kendisine karşı en küçük bir itirazda bulunanları çok sert biçimde cezalandıran Paşa, sadaret makamına geldikten sonra hiç beklenmeyen biçimde İttihat ve Terakki muhaliflerine ılımlı bir tutumla yaklaşmıştır. Ne yazık ki 11 Haziran 1913 tarihinde uğradığı bir suikasttan sonra yaşamını yitirmiştir. Bundan sonra arkasındaki halk desteğini neredeyse tamamen kaybeden İttihat ve Terakki Cemiyeti ülkeyi ağır bir dikta ile

yönetimi başlamıştır; İttihatçılar, bu süreçte ulus devlet kurma projelerini hızlandırmışlardır (Safi, 2019: 147).

İKİNCİ BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİ VE DARBEYE GİDEN SÜRECİ

Bu bölümde Demokrat Partinin kuruluş sürecini, Demokrat Parti iktidarında ordu-siyaset ilişkisini ve Demokrat Partiyi 27 Mayıs'a götüren süreci ele alacağız.

2. 1. DEMOKRAT PARTİ'NİN KURULUŞ SÜRECİ

Atatürk'ün ölümünden sonra 1938 yılında İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı oluşundan sonra, Türkiye'de cumhuriyet ilke ve inkılaplarını iyice sağlamlaştırmaya yönelik çalışmalar yapılmıştır. İsmet İnönü, Atatürk sonrası iyice zor olan dönemde "Milli Şef" ve "CHP'nin Değişmez Başkanı" unvanlarıyla otoritesini kabul ettirme çabası içine girmiştir (Heper, 1999: 163.). Atatürk'ün ölümünden sonra yeni genel başkanını belirlemek ve bazı tüzük değişiklikleri yapmak isteyen CHP, 26 Aralık 1938 tarihinde Olağanüstü Kurultay yaptı. Abdülhalik Renda, Kurultay Başkanı seçildi. Önce CHP Genel Sekreteri Refik Saydam tarafından hazırlanan yeni tüzük kabul edildi. Sözü edilen tüzük uyarınca Atatürk'e "Ebedi Başkan" unvanı verildi. İsmet İnönü ise "Değişmez Genel Başkan" unvanıyla Genel Başkan olmuştur (Turan, 2000: 134).

Cumhurbaşkanı olan İnönü, Celal Bayar'a hükümet kurma yetkisi verdi. 26 Mart 1939 tarihli seçimler öncesinde Atatürk'e yakınlıklarıyla tanınan Rıza Soyak, Recep Zühtü Soyak, Neşet Ömer İrdelp, Şükrü Kaya, Fuat Bulca, Muhittin Baha Pars, Şakir Kesebir ve Ali Kılıç gibi isimler, aday gösterilmedikleri için milletvekili olamadılar. Ayrıca İnönü, Atatürk'e muhalif olarak bilinen eski milletvekilleri Hüseyin Cahit Yalçın, Ali Fuat Cebesoy, Kazım Karabekir, Refet Bele ve Fethi Okyar ile yakınlaşarak onların CHP üyesi olmalarını sağladı. İnönü ile Atatürk muhalifi isimlerinin yakınlaşması, CHP içinde yaşanan devletçi ve liberal ekonomi çekişmelerinden dolayı uzun sürmedi; 25 Ocak 1939'te Celal Bayar'ın seçimlerin yenilenecek olması dolayısıyla istifasını vermesiyle, sözü edilen yakınlaşma sona erdi. Bu İstifadan sonra İnönü, Celal Bayar'a hükümet kurma görevini yeniden vermedi (Kaştan, 2006: 125).

Partiyle devletin arasındaki bağların yeniden gevşetilmesiyle 1939'da bağımsız bir grubun TBMM'de sadık muhalefet rolü oynayarak hükümetin uygulamalarını

eleştirmelerine müsaade edildi. Ancak bu dönemde Avrupa’da yaşanan II. Dünya Savaşı’ndan dolayı devlet, hayatın her alanına müdahale etmek durumunda kaldı. 1940 yılında Milli Koruma Kanunu, 1942 yılında Varlık Vergisi, 1943 yılında ise Ayniyat Vergisi Kanunu çıkartıldı. 1945 yılında ise 1923 yılından itibaren ülkedeki istikrarın temelini oluşturan siyasal ittifakta bozulmalar başlamış, savaşın hemen sonrasında yeni bir siyasal denge kurulması kaçınılmaz hâle gelmişti (Ahmad, 2010: 24). Gerçek bir muhalefet partisine olan ihtiyacın artmasından dolayı İsmet İnönü, 19 Mayıs 1945’te yaptığı açıklamada demokratik uygulamalara geçileceği, hükümet tarafından yapılacak uygulamaların iyi bir denetime tabi tutulacağını ifade ederek, çok partili siyasî hayata geçileceğine dair müjde vermiştir (Haytaoğlu, 1997: 7).

Çok partili hayata geçilmesine dair kararın alınmasının ardından Ocak 1945 tarihinde TBMM’ye sevk edilmiş Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile ilgili görüşmelerin başladığı 1945 yılının mayıs ayında CHP içindeki ilk muhalif grup da harekete geçti. Sözü edilen muhalefet, 7 Haziran 1945 tarihinde Bayar, Menderes, Köprülü ve Koraltan’ın imzalarıyla Dörtlü Takrir adı verilen önerenin CHP Meclis Grup Başkanlığı’na verilmesiyle zirveye çıkmıştır. Ülkede her alanda görülen düzensizliklerden, CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) içindeki milletvekilleri de şikâyetçi olmuşlardır. DP’nin ortaya çıkmasına yol açan CHP’deki parti içi muhalefet, 1945 yılının ortalarında iyice belirgin hale gelmiştir. 21 Mayıs 1945’te başlayan bütçe görüşmeleri, Mecliste şiddetli bir muhalefetin varlığını göstermiştir. Adnan Menderes, Feridun Fikri Düşünsel, Hikmet Bayur, Emin Sazak gibi vekiller, tek parti devrinin alışık olmadığı bir sertlikle hükümeti eleştirmişlerdir (Eroğlu, 1990: 9). Adnan Menderes’in konuşması, hükümete karşı yapılan eleştiriler, bütçe açığı dolayısıyla artan devlet borçları, ölçsüz emisyon, hayat pahalılığı, dar gelirlilerin ve özellikle de memurların ekonomik yönden zor durumu, vurgunculuk, karaborsa ve vergi sisteminin adaletsizliği gibi konularda yoğunlaşmıştır. Bu tarihlerde “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu” tasarısı TBMM’de önemli tartışmalara neden olmuştur (Timur, 1991: 11).

Tasarıyla ilgili olarak söz alan başta Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes gibi CHP’li milletvekilleri, bütçe aleyhinde oy vermişlerdir (Albayrak, 2004: 44). Bu gelişmeler karşısında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de 19 Mayıs 1945’te yayınladığı bayram mesajında, ülkede halk iradesinin gelişeceğini açıklamıştır. Bunu müteakiben bahsi geçen dört milletvekili 7 Haziran 1945’te CHP

Meclis Grubuna bir muhtıra vererek, deyim yerindeyse fitili ateşlemişlerdir. Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan daha sonraları “Dörtlü Takrir” diye adlandırılan bu önergeyle, özgürlükleri kısıtlayan rejimi daha fazla sürdürmenin doğru olmayacağını, anayasada gösterilen hak ve özgürlüklerin artık tanınmasını, çok partili bir siyasî hayata geçilmesi ve hükümetin TBMM tarafından denetlenebilmesi gibi hususların ülkede artık gerçekleşmesi talebinde bulunmuşlardır (Albayrak, 2004: 44). Önerge CHP Grubunda adeta deprem yaratmış, ancak sonuç itibarıyla reddedilmekle beraber, kamuoyunda iyi bir izlenim bırakmıştır. Bu durumdan cesaret alan Fuat Köprülü ve Adnan Menderes, muhalefetlerini basında hükümeti eleştiren yazılar yayınlamaya başlamışlardır. 1945’in ağustos ayında Birleşmiş Milletler Antlaşması’nın onaylanması için yapılan görüşmelerde, Adnan Menderes aynı doğrultuda konuşarak tek parti yönetimini sert bir dille eleştirmiş ve Türkiye’nin uluslararası düzeyde girdiği bu taahhüde uygun olarak siyasî sistemini demokratik esaslar doğrultusunda yeniden şekillendirmesi ve özgürlükleri kısıtlamaktan artık vazgeçmesi gerektiğini yinelemiştir. Yukarıdaki gelişmeler üzerine Adnan Menderes ve Fuat Köprülü, 21 Eylül 1945’te partiden ihraç edilmiş, bu kararı eleştiren Refik Koraltan da aynı akıbete uğramıştır. Bu gelişmeleri, Celal Bayar’ın önce İzmir milletvekilliğinden, sonra da CHP’den istifa etmesi izlemiştir. Celal Bayar istifa ettikten sonra yeni bir parti kuracaklarını basına açıklamış, nihayet 7 Ocak 1946’da Celal Bayar’ın liderliği altında DP resmen kurulmuştur (Eroğlu, 1990: 12). DP’nin kurulduktan kısa bir süre sonra ülke genelinde büyük bir ilgi ile karşılanmıştır.

Sonuç olarak CHP’nin içindeki muhaliflerden, sonradan DP’nin “dört kare asi” olarak adlandırılacak olan Adnan Menderes, Celal Bayar, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan ısrarla artık yeni bir hayat görüşünün idareye egemen olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Nihayet 29 Mayıs 1945’te yapılan bütçe oylamasında, 368 lehte oya karşı dört kişi aleyhte oy kullanmıştır. Bu kişiler, Adnan Menderes, Celal Bayar, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan’dır (Eroğlu, 1990: 10). Bu olay, yirmi yıldır mecliste uyum içinde çalışan CHP milletvekilleri içinde muhalefetin ortaya çıktığını göstermesi açısından önemli bir gelişmedir (Özbudun, 2007: 20). Bu muhalefet, beraberinde DP gibi yeni bir oluşumun önünü açmıştır.

Nuri Demirağ’ın 7 Temmuz 1945’te Milli Kalkınma Partisi’ni kurmak amacıyla müracaat etmesinden sonra Demokrat Parti’yi kurmaya yönelik çalışmalar hızlanmıştır.

Nihayet 7 Ocak 1946'da Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü tarafından Demokrat Parti'nin kurulmasıyla Türk siyasi yaşamında çok partili dönem başlamış oldu (Çufali, 2005: 9).

Demokrat Parti'nin kurucu isimleri olan Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuad Köprülü, 7 Ocak 1946'da partilerin genel merkezinde düzenledikleri basın toplantısında, kamuoyuna parti programını ve amaçlarını açıkladılar. Söz konusu toplantıda soruların genellikle Bayar'a sorulmasına karşılık Köprülü atak davranarak sorulara cevap vermeye çalıştığı görülürken; Menderes'in çok konuşmadığı aktarılmıştır. Bu toplantıdaki en dikkat çekici açıklama, Demokrat Parti'nin kişilere değil, ilkelere bağlı bir parti olduğudur (Albayrak, 2004: 62). Serbest Fırka tecrübesinden dolayı kamuoyunun coşkuyla olduğu kadar, bir tereddütle karşıladığı DP'nin kent burjuvazisi ile büyük toprak sahiplerinden maddi destek alacağı daha ilk günlerde yapılan konuşmalardan anlaşılmıştır. Bu bağlamda partinin kurucularından Celâl Bayar burjuvazinin güvenini almış bir isim olarak öne çıkarken; diğer önemli isim Adnan Menderes ise büyük toprak sahiplerinin temsil etmekteydi (Çavdar, 2004: 410.).

İktidara geldiklerinde Türkiye'nin ilerlemesi noktasında çok başarılı bir program uygulayacaklarına inanan Demokrat Partililerin (Ahmad, 2010: 31) ilk amacı demokratik bir düzen kurmaktı. CHP iktidarı, ülkede demokrasi olmadığına dair şikâyetlere son vermek amacıyla ilk defa tek dereceli seçimi getirilmesi, gazete kapatma konusundaki yetkinin hükümetten alınarak mahkemelere verilmesi, üniversitelerin özerkliğinin sağlanması gibi birçok yenilik yapılmıştır. Bunların yanında köylülerin ve işçilerin desteklerini almak amacıyla Toprak Mahsulleri Vergisi kaldırılmış, Çalışma Bakanlığı ve İşçi Sigortaları Kanunları çıkarılmış, sendikaların ve sınıf partilerinin kurulmasına izin verilmiş ve İnönü'nün "Değişmez Genel Başkan" unvanı sonlandırılmıştır (Akşin, 1997: 244).

CHP'nin hâkim olduğu TBMM, seçim kanunu yenileyerek 21 Temmuz 1946 tarihinde seçim yapılması kararı alarak kendini feshetmiştir. Bu durum, örgütlenmesini tamamlamadığı için bu seçimlerin aleyhine sonuçlanacağını düşünene DP'de en başta sarsıcı bir etki yaratmıştır. Basında ve DP içinde ve bu seçimlere partinin girip girmemesi konusunda birçok tartışma yapılmıştır (Çavdar, 2004: 411). 1946 genel seçimleri boykot etmek konusunda yapılan tartışmalardan sonra DP genel seçimlere katılma kararı almıştır (Ahmad, 2010: 36, 37).

Yargı denetiminin olmadığı ve tek dereceli bir seçim olan 21 Temmuz 1946 seçimleri açık oy-gizli tasnif uygulamasından dolayı yıllarca tartışılmıştır. Seçim çevresi kabul edilen kentlerde, bir parti bir oy farkıyla öne geçtiğinde, o kentin bütün milletvekilliklerini kazanıyordu. 465 milletvekillinin belirleneceği 1946 seçimlerde sadece 273 aday göstermek durumunda kalan DP'nin çıkardığı milletvekili sayısı 66'da kalmıştır. 21 Temmuz 1946'da demokratik ve dürüst bir seçim yapılmadığı konusunda neredeyse herkes hemfikirdir (Akşin, 1997: 244, 245). Seçim Kanunu müzakere edildiği 2 Temmuz 1948'daki TBMM toplantısında Adnan Menderes: "21 Temmuz 1946 seçimlerinin yüz karası" olduğunu ifade etmiştir (Tanyeli, 1959: 110, 111).

DP başkanı Celal Bayar, 7 Ocak 1947 tarihinde ilk kez toplanan parti kongresinde, gelecek dönemdeki seçimlerin mutlaka bağımsız bir yargı kurulunca denetlenmesini, Anayasaya aykırı ve demokratik olmayan yasaların iptal edilmesini, parti başkanlığı ile cumhurbaşkanlığının farklı kişilerde olmasını talep ettiği "Hürriyet Misakı" adındaki isteklerini kamuoyuna sunmuştur (Ahmad, 2010: 41).

Seçimlerden sonra İnönü, Başbakanlık görevini, parti ideoloğu olması ve sert tutumuyla tanınan Recep Peker'i getirmiştir. Seçimlerde yapılan baskı ve hile, DP'nin sert bir muhalefet tarzını benimsemesine neden olmuştur (Çavdar, 2004: 414).

İnönü'nün 1947 yılında muhalefetin varlığını teminat Temmuz Beyannamesi'ni yayınlamasıyla DP'lilerde hükümete karşı bir yumuşama süreci başlamış; örgütlerini takviye etme imkânına kavuşarak laiklik ve devletçilikle ilgili düşüncelerini açıkça ifade etmişlerdir. Temmuz Beyannamesi sürecindeki sessiz muhalefet, Demokrat Parti içindeki çatışmaların 1948 yılında ortaya çıkmasını kolaylaştırdı (Karpaz, 2013: 489). Bu kabullenilmiş muhalefet halinden huzursuz olan ve kendilerini "bağımsız demokrat" olarak adlandıran bir grup DP'li milletvekili, 20 Temmuz 1948 tarihinde Millet Partisi adıyla yeni bir parti kurmuştu (Ahmad, 2010: 49).

Sancılı ve zor geçen geçiş dönemi, 14 Mayıs 1950 seçimlerinde zirveye ulaşmıştır. %80 gibi yüksek bir katılıma sahne olan seçimler, önemli denilebilecek bir olay yaşanmadan, serbest ve dürüst bir uygulamayla tamamlanmıştır. Seçim sonuçları ise kamuoyunda şaşkınlık yaratmıştır (Zürcher, 2005: 315).

14 Mayıs 1950 Genel Seçim Sonuçlarına göre DP: %53,59 oranında oy alarak 408 milletvekili, CHP %39,98 oranında oy alarak 69 milletvekili, MP ise %3,03

oranında oy alarak 1 milletvekili ve bağımsızlar %3,4 oranında oy alarak 9 milletvekili çıkarmışlardır (Çavdar, 2004: 419).

14 Mayıs 1950’de yapılan seçim sonrasında ülkenin her tarafında muhalefet adayları, seçimi, büyük bir çoğunlukla kazanmışlardır. Bu tarihte, Atatürk’ün sağlığında yerleşmesi için gayret ettiği, köklü bir siyasal ve sivil inkılâp olan çok partili demokrasi dönemi başlamıştır (Karpaz, 2013: 168).

2. 2. DEMOKRAT PARTİ’Yİ DARBEYE SÜRÜKLEYEN NEDENLER

22 Mayıs 1950 yılında Demokrat Parti, iktidarı resmi olarak devraldı. Aynı gün Celal Bayar Cumhurbaşkanı, Refik Koraltan Meclis Başkanı, Sıtkı Yırcalı, Fuat Hulusi Demirelli, Hulusi Köymen Meclis Başkan Vekilli olarak seçilmişlerdi. Daha sonra ise yeni hükümeti kurma görevi verilen Adnan Menderes, kısa süre içinde kabineyi oluşturarak çalışmalara başlamıştı (Eroğlu, 1990: 55). 14 Mayıs 1950’de 27 yıldır Türkiye’yi yöneten CHP’nin iktidarı DP’ye bırakması, Türkiye demokrasisinin gelişimi için önemli bir adım olmuştur (Kalaycıoğlu, 1998: 25).

Yeni hükümet 29 Mayıs’ta programını meclise sunmuştur. Programda; hayatın pahalılığın giderilmesi, üretim hacminin ve istihdamın artırılması, maliyetlerin düşürülmesi, vergi adaletinin sağlanması, özel girişim alanının genişletilmesi, yabancı sermayenin teşvik edilmesi, grev hakkının belli sınırlar içinde kanunlaştırılması, antidemokratik kanun hükümlerinin kaldırılması ve aşırı sola karşı tedbirler alınması gibi istekler yer almıştır (Eroğlu, 1990: 99).

İlk olarak 16 Haziran 1950’de Arapça ezan yasağını kaldırmış ve geçmişi tasfiye yolundaki ikinci adım olarak 14 Temmuz 1950’de kabul edilen “Genel Af Kanunu”dur. Bu kanunla CHP devrinde işlenmiş bütün suçlar affedilmiştir (Eroğlu, 1990:101).

Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile Başbakan Adnan Menderes, Millî Mücadele sürecinde bizzat görev yapmışlardır. Adnan Menderes, Serbest Fırka Bölge Başkanlığı ve Cumhuriyet Halk Partisi Müfettişlik görevleri dışında devlet bürokrasisinin koşullandırıcı etkisinin dışında kalmış birsiydi (Karpaz, 2013: 169).

Devletin ekonomik yaşama müdahalede bulunmasını sert bir şekilde eleştiren Demokrat Parti, devletin ekonomik alandaki etkisinin daraltılacağını, karma ekonomik sistemin gereği olarak sanayide ve ticarete özel sektörün güçlendirileceği bir ekonomik

kalkınma modeli uygulayacağını ifade ediyordu. Bu amaca ulaşmak için iktidarının ilk döneminde liberal ekonomiye dönük uygulamalara gidilmiş, ithalata serbestlik getirilmiş, piyasa şartlarının işleyişinde sorunlar yaratan fiyat kontrolleri kaldırılmış, kredi faiz oranları dar bir bantta dalgalanacak şekilde düşürülerek özel sektöre daha çok kredi kullanma imkânı verilmiştir. Ülkeye yabancı sermaye girişini teşvik edebilmek için de özendirici düzenlemelere gidilmiştir (Takım, 2011: 36, 37).

DP'nin ekonomi politikalarının başarılı olmasında kısmi olarak yabancı ülkelerden, özellikle ABD'den gelen ekonomik yardımların önemli etkileri olmuştur. Bu yardımın alınmasını DP hükümetinin Cumhuriyet Halk Partisi dönemindeki uygulamaları yürütmesi etkili olmuştur. Esas olarak DP'nin uyguladığı dış politika, 1946 yılında CHP tarafından yürütülen Batı'ya ve ABD'ye yakınlaşma politikalarının daha bilinçli ve kuvvetli devamıdır (Karpaz, 2013: 170).

Türkiye'nin 1952 yılında NATO üyesi olması, dış siyasette elde edilen önemli bir başarıydı. Bu gelişme, Türkiye'nin bir dönem yaşadığı yalnızlığı tamamen bitiren bir süreçle birlikte DP iktidarı ve dolayısıyla Türkiye için işler bir parça yoluna girmiş sayılabilir (Tanör, Boratay ve Akşin: 215).

DP, iktidara geldiği ilk yıldan itibaren Türkiye siyasi hayatında büyük değişiklikler olmasına neden olmuştur. Verilen ucuz kredi sayesinde tarım alanlarında önemli üretim artışları sağlanmıştır. DP, iktisadi hayatın yanında eğitim alanında başarılı uygulamalarıyla dikkatleri çekmiştir. Bunlarla birlikte DP iktidarı, devletçilik anlayışını ve devlet işletmelerini devam ettirmeye gayret etmiş, devlet eliyle birçok yeni fabrika kurulmasını sağlamıştır. Özel teşebbüsün faaliyetlerine yer vermesi, DP hükümetinin ekonomi alanındaki başarısının temel sebebidir (Karpaz, 2013: 169, 170).

DP iktidarının başarılı olduğu alanlardan biri de tarımdır. Tarım alanında bu gelişmelere ulaşmak için DP, en başta devletin elinde bulunan toprağın bir bölümü köylüye dağıtılarak, boş araziler ile meralar işletmeye açılarak tarımsal alanları genişletme uygulamalarına gitmiştir. Ayrıca tarımsal makineleşmeye gidilmiş, Bundan dolayı işsiz kalan nüfus, başka çalışma alanlarında istihdam edilmeye çalışılmıştır (Eroğlu, 1990: 87).

Ülkede birçok alanda yaşanan iyileşmelere rağmen iktidar ile muhalefet arasındaki gerginlik de hiçbir gerileme olmamıştır. DP iktidarı, muhalefet partisi mensuplarının ve İsmet İnönü'nün yurt gezileri yapmasına tahammül edemiyordu

(Akşin, 1997: 256). Bundan dolayı birçok tatsızlık yaşanmıştır. Örneğin 1952 yılında Ege Bölgesi'ne geziye çıkan İsmet İnönü'nün 7 Ekim'de, Manisa'da konuşma yaptığı sırada olaylar yaşanmış, DP'lilerle CHP'liler arasında kavgalar çıkmış, CHP binası taşlanmıştır. Daha sonra Balıkesir'e gidecek İsmet İnönü, bu ilde yaşanan olaylar nedeniyle gezisini yarıda bırakarak Ankara'ya dönmek zorunda kalmıştır (Eroğlu: 114,115).

Muhalefetteyken basınla ilişkileri iyi olan DP'nin gelişmesinde basının çok büyük rolü olmuştur. Buna karşılık olarak iktidara gelir gelmez demokratik yeni bir Basın Kanunu yapmışlardır. Fakat iktidarın olumsuz icraatları arttıkça basında eleştirel yazılar çıkmaya başlamıştır. Bunun üzerine DP basına birtakım kısıtlamalar getirmiştir. Mayıs 1951'de çıkardığı kararnameye göre, o zamana kadar özel bir şirket aracılığıyla gazetelere eşit olarak dağıtılan resmi ilanlar bundan böyle hükümetin eliyle, izniyle ve takdir ettiği ölçüde dağıtılmıştır (Eroğlu, 1990: 111).

1954 seçimleri öncesinde hükümet, basında yayımlanan eleştirilere engel olmak için ağır cezalar verilmesini içeren bir kanun çıkarttı. Aynı kapsamda mahkeme karşısına çıkan gazetecilerin iddialarını ispatlamalarına kısıtlama getirilmişti. DP'li birçok milletvekilini bile bile isyan ettiren bu haksızlık sonrasında 19 DP milletvekili DP'den ayrıldı veya çıkarıldı. Bu isimler de 1955 yılında Hürriyet Partisi'ni kurarak siyaset sahnesine yeniden girdiler (Tanör, Boratay ve Akşin, 1989: 216). Demokrat Parti 1954 seçimlerinden mutlak bir başarı kazanarak çıktı. Önce DP iktidarını Atatürk İnkılâplarına ve laikliğe karşı geldiği için eleştiren CHP, bu seçim sonrasında eleştirilerini hürriyet ve demokrasi konularında yoğunlaştırmaya başlamıştır (Karpat, 2013: 171).

1954 ile 1957 arasındaki süreçte; iç politika alanında, İspat Hakkı tartışmaları, seçim sonuçları ile Kırşehir'in ilçe yapılması, Basın Kanunu, Milli Muhalefet Cephesi kurma çalışmaları, Petrol Kanunu ve yabancı sermaye ile ilgili tartışmalar yaşanmıştır. Yine aynı dönemde Kıbrıs Sorununun iç politikadaki etkisi olarak yaşanan 6/7 Eylül Olayları ile ilgili olarak DP ile CHP arasında görüş ayrılıkları yaşamıştır (Aydoğmuş, 2011: 59).

1955 yılında Kıbrıs Sorunu'nun Türk siyasetinin temel sorunu haline gelmesiyle CHP'liler muhalefet etme görevini neredeyse bırakmıştır; 26 Ağustos'ta, Kıbrıs konusunun konuşulacağı Londra Konferansı yapılmadan üç gün önce CHP, hükümetle

dayanışma içinde olduklarını göstermek amacıyla iç politika tartışmalarına girmeyeceklerini belirttiler (Ahmad, 2010: 81). Bunun hemen arkasından 6 Eylül'de İstanbul'da çıkan bir gazetenin "Atatürk'ün Selanik'teki evine bomba atıldı" spotuyla haber yayımladığı günün akşamında İstanbul'daki Rumlara ait binlerce ev ve işyeri, kilise ve mezarlık saldırıya uğradı; tahrip edildi veya yağmalandı. Polisin çaresiz kaldığı olay, ancak ordu birliklerinin müdahalesiyle gece yarısı bastırılabilirdi (Tanör, Boratay ve Akşin, 1989: 217). Muhalefet ile iktidar 6/7 Eylül olaylarının bir tertip olduğu konusunda anlaşılarken; muhalefet partilerinin hükümetin olaylarda ihmalkâr davrandığını iddia etmesiyle partiler arasındaki anlaşmazlıklar iyice derinleşmiştir (Aydoğmuş, 2011: 77). İyice şiddetlenen iktidar-muhalefet çatışmaları, ordunun siyasi alanda yer almasına neden olmuştur. Başbakan Menderes, CHP miting ve yürüyüşlerine engel olmak için ordudan yardım alırken, CHP lideri İsmet İnönü de Türk ordusunun Kore ordusundan (Başbakan Syngman Rhee'i iktidardan indirmesini kastederek) daha az hürriyetperver olamayacağından bahsetmiştir (Karpat, 2013: 173).

İyice gerginleşen bu siyasi havadan dolayı öne alınan 1957 seçimlerinde, DP'de belli oranda bir gerileme olmuştur. Ne var ki TBMM'de yine ezici bir çoğunluğa sahip oldular. CHP'nin 178, HP'nin ve CKMP'nin dörder sandalye kazanmasına karşılık DP 424 sandalye kazanmıştır. Bu seçimlerde katılımın çok düşük olması, seçmenin sadece %76,6'sının oy kullanması dikkat çekicidir (Ahmad, 2010: 87).

27 Ekim 1957 seçimleri sonrasında Adnan Menderes'in yaptığı konuşma bazı işaretler taşımaktadır (Aydemir, 1993: 194):

Muhterem arkadaşlar, size esfle haber vermek isterim ki, iktidara gelişimiz henüz bir ayı bulmadığı halde, bazı zaruri değişiklikleri mesele ittihaz ederek Cumhuriyet Halk Partisi, orduyu aleyhimize tahrik etmek yoluna sapmıştır. Bizim bütün çabalarımız memleketimizde demokrasiyi perçinlemeye matuftur. Cumhuriyet Halk Partisi, eğer başarılı bir çalışmaya girmek istiyorsa, başlarındaki iktidar hastalarını atmalıdır. Bu iktidar hastaları havayı karıştırmak istemektedirler. Memlekette siyasi iktidarı bozuk göstererek, bir polemige, bir hücum ve taarruza geçmişlerdir.

Bu konuşmadan ortamın çok gergin olduğunu ve İhtilal'e dair söylemlerinin DP'nin daha ilk dönemlerinden yıllarından itibaren gündemde olduğunu anlamak mümkündür. 1957 genel seçimlerinde DP ile CHP arasında ortaya çıkan gerginlik, özellikle 1959 yılının ortalarında zirveye ulaşmıştır. Bu dönemde kamuoyuna şekil

veren önemli kurumlardan olan basın ve üniversiteye karşı sert tedbirler alınmıştır (Ünal, 1966: 21-25).

Basın, sivil bürokrasi, yargı, üniversite ve ordu artık açıkça DP'nin karşısında yer almaya başlamıştır (Tansel, 1960: 13-16). Bu dönemde özellikle basının, muhalefet kanadında konumlanmak suretiyle, var gücüyle DP iktidarını yıpratmak için uğraştığı görülmüştür. Bu dönemin basını, iktidar ile muhalefet ilişkilerin kopmasında önemli bir faktördür (Aydoğmuş: 94).

Ülkede bir sükûnet ve siyasal bir istikrar sağlamak amacıyla sağlamak amacıyla DP, seçimleri erkene alma kararı vermesine rağmen; bu karar beklenin tam tersine, ülkede istikrarsızlığın ve gerilimin artmasına neden olmuştur (Ahmad, 2010: 73).

DP, bu süreçte kamuoyunu etkilemek için başka bir önlem yöntemi olarak ruhani ödülleri kullanmıştır. 1958 ve 1959'larda yoğun bir din istismarı uygulanmaya çalışmış ve bu amaçla basın-yayın araçlarından yararlanılmıştır. Bu uygulamalara bağlı olarak ülkede irticai hareketler yayılmıştır. DP, iktidarı boyunca dini ve dinsel kurumları çok başarılı bir biçimde kullanarak İslamcılığın uyanmasına, gericiliğe göz yumulmasına sebep olmuştur. Radyolarda sık sık mevlit okutulmuştur (Güler, 2016: 15). Menderes'in 1959 yılında İngiltere'de yaşadığı uçak kazasından sağ olarak kurtulmasıyla DP'liler, Adnan Menderes'i "Allah'ın tayin ettiği bir lider" olarak ilan etmişlerdir (Toker, 1990: 80-82). Oy kaygısıyla taviz veren DP iktidarının geliştirmiş olduğu en geniş tarikat hareketi Nurculuktur. Nurculuk DP'nin halkın dini hislerini sömürme siyaseti yüzünden geniş bir hoşgörü atmosferi içinde serbestçe gelişip yayılmıştır (Çağatay, 1972: 47)

Sandık dışı yöntemlerle iktidar olmak için hücre örgütü kurmak, isyan hazırlığı yapmakla suçlanan CHP'yi soruşturmak için on beş kişiden oluşan bir Tahkikat Komisyonu kurulmuştur. Tahkikat Komisyonu tarafından alınan karar uyarınca partilerin kongreleri, toplantıları, yeni örgütsel yapılanmaları, komisyonun faaliyetleri ile siyasal bütün faaliyetleriyle ilgili yayınlarına yasaklar getirilmiştir. İsmet İnönü, TBMM'de bu durumla ilgili şunları söylemiştir (Eroğlu, 1970: 243):

Biz ihtilal metotları takip ederiz, seçimsiz iktidara gelmek isteriz, derler. Şimdi iktidarda bulunanların, milletleri nasıl ihtilale zorladıkları insan hakları beyannamesine girmiştir. Eğer bir idare insan haklarını tanımaz, baskı rejimi kurarsa, o memlekette ihtilal behemehâl olur. Böyle bir ihtilal dışımızda, bizimle münasebeti olmayanlar tarafından yapılacaktır. Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam.

Hükümete karşı mitingler yapmak için İnönü, 30 Nisan 1959 tarihinde Ege Bölgesi'nde bir geziye çıktı. İnönü Uşak'ta, muazzam bir kalabalık tarafından coşkuyla karşılandı. Fakat onu karşılayan kalabalığın DP Uşak il başkanlığı önünden geçtiği esnada, DP Uşak İl Başkanı Eşref Ögün'ün kafiye bir çay bardağı fırlatması, Uşak'ta istenmeyen bir dizi olayın başlamasına yol açmıştır. Bardağın İnönü'nün yanında bulunan bir gazeteciye isabet etmesiyle CHP'li vatandaşlar binasına saldırınca büyük bir karışıklık çıkmıştı. Ertesi gün Uşak'tan ayrılmak için erkenden istasyona gelen kafiye, istasyonun DP'liler tarafından sarıldığını gördüler. İki taraf birbirlerine girmesiyle çıkan arbedede başına bir taş gelince yere düşen İnönü, kendi başına kalkarak DP'li kalabalığın üzerine yürüyünce grup geri çekildi. Kafiye böylece yol açılmış ve CHP heyeti Uşak'tan ayrılmıştı. Manisa, İnönü'nün ikinci durağıdır. Manisa'da çok sert bir konuşma yapan, korkarak yılmayacağını ifade eden İnönü: "Uşak'ta himaye altında istasyonda toplanan mütecavizler benim hayatıma kastetmek için harekete geçmişlerdir" diyerek kararlılığını ortaya koymuştur (Eroğlu: 149).

CHP'nin İzmir'de yapacağı bütün etkinliklere engel olan DP'li partizanlar CHP yanlısı olduğunu iddia ettikleri Demokrat İzmir Gazetesi binasını ateşe verdiler (Akşin, 1997: 257).

4 Mayıs 1959 tarihinde Ege gezisinden dönen İnönü Yeşilköy Havaalanı'ndan İstanbul'a hareket etti. İnönü'nün bindiği araç, Topkapı yakınlarına geldiğinde bir grubun saldırısına uğradı. Bazı gözü saldırgan, aracı taşa tutmuş ve aracın kapılarını açmaya çalışmışlardır. Bu son derece kritik durum, tesadüfen o noktada olan bir binbaşı ile yanında bulunan askerlerin müdahalesiyle İnönü'nün bindiği arabanın yolu açılabilmiştir. Bu müdahaleyle İnönü, mutlak bir ölümden kurtulmuştur (Eroğlu, 1990: 150).

Tahkikat Komisyonu'nun kurulması, ülke genelinde büyük tepkilere yol açmıştır. 28 Nisan 1960 tarihinde öğrenci grupları İstanbul'da gösteriler yapmış, binlerce öğrenci "Menderes istifa". "Kahrolsun diktatörler!" gibi sloganlar atarak yürüyüşler yapmıştır. Olaylar sırasında iki öğrenci ölmüştür. Polisin etkisiz kalmasından dolayı bölgeye sevk edilen askerler, öğrencilere engel olmak bir yana adeta onlara destek vermişlerdir. Olayların sona erdirilmesine rağmen hükümet tarafından sıkıyönetim ilan edilerek yayın yasaklarına yenileri eklenmiştir (Kayış, 2009: 63-64). Getirilen her türlü yasak ve alınan bütün tedbirler olayların durmasına yetmemiş, 5

Mayıs 1960'ta Ankara Kızılay'da 555 K parolasıyla toplanan çoğunluğunu üniversite öğrencisi olan grup, "özgürlük" ve hak" taleplerini ifade eden sloganlar atarak yürümüştür. 21 Mayıs'ta yine Kızılay'da Harbiye öğrencilerinin yürüyüş yapması, aslında bir darbenin yaklaştığını gösteren işaretlerdir (Brand, Dünder ve Çaplı, 2001: 154-157).

Özdemir'e (1995: 193) göre, DP'nin ekonomik alanda uyguladığı enflasyonist uygulamalar sonucunda CHP dönemi devrimci kadrosunun çekirdeğini meydana getiren memurların ve özellikle subayların oluşturduğu sabit gelirlilerinden dolayı yaşam standartlarında düşme olması, 27 Mayıs 1960 darbesine yol açan nedenlerden biridir. 1960'lı yılların başında memurlarda kişi başına düşen milli gelir 9.430 TL düzeyindeyken; ticari faaliyette bulunan kesiminde kişi başına düşen milli gelir 129.900 TL'dir. Sonuç olarak ticaretle iştigal edenlerin büyük kazançlar elde etmesine karşılık asker ve sivil bürokraside görev yapanların 1950'den itibaren sürekli bir gelir kaybı yaşaması, onların hükümete karşı cephe almasına neden olmuştur.

Darbenin sebeplerini DP hükümetinin karşı karşıya kaldığı zorluklar ve yaptıkları hatalar bağlamında ele alan Başgil (2008); darbe sebeplerini şu başlıklarda ele almıştır: Muhalefet ve içindeki anlaşmazlıklar, dört bakanın suçlanması, Millet Partisinin kapatılması, Milliyetçi Derneği'ne ait şubelerin kapatılması, Liberal sitemin iflas etmesi, CHP mallarının hazineye devredilmesi, CKMP liderine karşı adli soruşturma açılarak Kırşehir'in ilçe yapılması, Kıbrıs Sorunu'nun Londra ve Zürih konferanslarında çözümlenmesi.

1954 yılında yapılan seçimlerde CHP'ye fazla oy verdiklerinden dolayı Malatya bölünmüş ve Adıyaman ili kurulmuştur. Yine Kırşehir CKMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı'nın memleketi olduğu için ilçe yapılmıştır (Tunçay, 1987: 180).

1960 darbesine yol açan süreçte dış güçlerin etkisinin de olduğunu iddia edenler vardır. Örneğin SSCB istihbarat örgütü KGB'nin bu darbenin oluşum sürecinde çok etkili olduğu öngörülmektedir. John Barron, "KGB" adlı çalışmasında, KGB'nin Türkiye üzerinde yaptığı operasyonları açıklarken aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır (Dağcı, 2006: 32):

KGB, Türkiye'de şehir terörcülüğü yapmak olup adam kaçırmak, öldürmelerle bir hayli ilerleme kaydederek başarılı olmuştur. KGB, Türkiye'ye karşı operasyonlarını 1960'lı yılların başında yürürlüğe koymuş, Ankara'daki SSCB Elçiliği'nde çalışan KGB subayları

tarafından birkaç ajan avlanmış ve bu ajanların eğitimi SSCB’de yapılmıştır. Türkiye’ye döndüklerinde bu kadro aralarına radikal eğilimli gençleri çekmiş; bazıları, eğitim için Suriye’de Ruslar tarafından açılan kamplara gönderilmiştir. Sonuç olarak meydana gelen şiddet hareketleri ve buna karşı alınan sıkıyönetim, askeri mahkeme gibi tedbirler de gösteriyor ki, büyük masraflar yapmadan ve SSCB’yi riske sokmadan, bir toplumda krizler çıkarmak için KGB, tekniğini son derece ilerletmiş bulunmaktadır.

Yalan haberler yaymak, bu örgüt tarafından yapılan bir başka çalışmadır. “KGB” adlı çalışmada bu konuda şu ifadeler yer verilmiştir (Baron, 1974: 202-204):

SSCB’nin “Yalan Haberler” dediği yollar yıllardır, yabancı kamu düşüncesini büyük aldatmalarla, yanlış kanaatlere sevk etmekte, tutuşturmakta ve şaşırtmaktadır... Bu bölümün kapsamı içinde sahte belgeler, mektuplar, fotoğraflar ve el yazmaları, ayrıca aldatıcı ajan raporları ve yanıltıcı kötü söylentiler, SSCB’yi ziyaret edenlerin, düşünce dünyalarını zehirleme ve bunun başka fiziksel etkileri için fizik davranışlar da yer almaktadır. Yabancı hükümetlerin politikaları üzerinde etkili olmak, yabancı ülke kuruluşlarına ve liderlerine olan güvenlerini sarsmak, SSCB politikalarına karşıt grup ve kişiler ve itibarlarını sarsmak, bu tekniklerin temel amaçlarıdır. Taklit belgelerle aldatıcı yayınlar yapmak, KGB’nin en fazla bilinen haber çalışmasıdır. KGB ve peyk servisleri, dünya genelinde ünlü kişilerin kâğıt başlıklarını ve hükümetlerin resmi kâğıt formlarını toplayarak bunları taklitte yararlanmaktadırlar.

Bunun yanında dış kaynakların birçoğunda, 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi’nde, Amerika Merkezi Haber Alma Teşkilatı CIA’nin etkisinin olduğu iddia edilmiştir. Londra’da yayınlanan Sunday Telegraphy Gazetesi’nde 1972’deki bir araştırma yazısı, Türkiye’de yapılan 27 Mayıs 1960 ve 12 Mart 1971 askeri darbelerinin bir CIA operasyonu olduğunu ileri sürmüştür (Turgut, 21 Haziran 1994).

Özetle, en genel anlamda 27 Mayıs Askeri Müdahalesi’nin nedenlerini şu şekilde sıralamak mümkündür: DP hâkimiyetinin kurulması sonucunda ayrıcalıklı olan ve olmayan sınıfların ortaya çıkması, iktisadî hayatta yaşanan olumsuzluklar, iktidar ve muhalefet arasında sonu gelmeyen mücadele, dış güçler.

2.3. 27 MAYIS 1960 İHTİLALİ

Daha DP'nin seçimlerde başarılı olduğu ve en büyük oy oranına ulaştığı 1954 yılında, İstanbul Tuzla'daki Uçaksavar Topçu Okulu'ndaki askeri birlikte iktidarı yıkmak amacıyla 1955 yılında Orhan Kubilay ve Dündar Seyhan tarafından İhtilâl Komitesi kurulmuştur (Akşit, 1987: 17-20).

23 Aralık 1957 tarihinde Binbaşı Samet Kuşçu hükümet yetkililerine müracaat ederek orduda DP karşıtı bazı örgüt çalışmaları yapıldığını ihbar etmiş ancak örgütlenmeyi kanıtlayacak yeterli bilgi olmadığı için dikkate alınmamıştır. Hatta Kuşçu, bu olayın sonunda orduyu isyana teşvik suçundan iki yıl hapse mahkûm edilmiştir (Bardakçı, 28 Ekim 2009).

Bu dönemde askeriyede hükümet karşıtı faaliyetler hız kazanmış ve DP karşıtlarının sayısında büyük artışlar olmuştur. İktidara karşı darbe yapmayı planlayan grup, bütün hazırlıklar tamamlayarak 27 Mayıs'ın ilk saatlerinde hareketi başlatmıştır. 27 Mayıs sabahında saat dörtten itibaren Harp Okulu öğrencileri, hareket planına uygun olarak önce Ankara Radyosu ile PTT'yi, daha sonra da stratejik önem sahip olduğu birçok kamu binasını işgal etmek için harekete geçmiş ve bir iki saat içinde tüm kilit noktalar ele geçirilmiştir. Önce Kabine üyeleri, daha sonra Başkan Refik Koraltan'ın da içinde olduğu TBMM üyeleri tutuklanarak Harp Okulu'nda gözaltına alınmışlardır. Bir süre sonra Ankara Radyoları, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yönetime el koyduğunu duyurmuştur. Çankaya Köşkü'ndeki Cumhurbaşkanlığı Köşkü'ndeki Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Veteriner General Burhanettin Uluç ve Albay Ahmet Yıldız'ın başlarında olduğu bir grup tarafından yakalanarak bir askeri ambulansa bindirilerek Harp Okulu'na götürülmüştür (Turgut, 21 Haziran 1994).

Başbakan Adnan Menderes, Maliye Bakanı Hasan Polatkan ile bazı açılışlara katılmak üzere geldikleri Eskişehir'deydi. Eskişehir'de havaalanında subayların ve komutanların olumsuz tutumlarına maruz kalan Menderes, Eskişehir halkı tarafından coşkuyla karşılamıştır. 26 Mayıs'ta Eskişehir'de gerçekleştirilen fabrika temel atma töreninde konuşma yapmak için kürsüye çıkan Menderes, mikrofonların sesinin kısılmasına rağmen konuşmasına yüksek sesle tamamlamıştır. O sırada yanında bulunanların aktardığına göre Menderes; Tahkikat Komisyonlarının lağvedileceği,

Vatan Cephesi'nin işlevinin sonlandırılacağı ve erken seçime gidileceği gibi önemli açıklamalarda bulunmuştur (Emiroğlu, 2011: 18).

O akşam Şeker Fabrikası'nda düzenlenen yemek sırasında İstanbul Üniversitesi'nden bazı profesörlerin hükümete karşıtı bildirisinden haberdar olmasıyla morali bozulan heyet, yemekten erken ayrılmıştır. Sabah 4'e doğru Ankara'da yaşananlardan haberdar olan Başbakan Menderes, hemen Hasan Polatkan ile birlikte Kütahya'ya doğru yola çıkmıştır. Bu yolculuk esnasında Silahlı Kuvvetlerin iktidara el koyduğunu, Birçok Demokrat Parti milletvekili ile Celal Bayar'ın tutuklandığı ve Harp Okuluna götürüldükleri haberini radyodan öğrenmiştir. Kütahya'ya gelen Menderes, valiliğe gitmeyi emretmiş, valiliğe gelindiği zaman valilik, Hava Üstü Komutanı General Bedii Kireçtepe tarafından aranmış ve durum hakkında bilgi verilmiştir. Az süre sonra, salona gelen bir grup subay, Menderes, Polatkan ve diğer DP üyeleri hiçbir karşı koymayla karşılaşmadan gözaltına alınmıştır. Eskişehir üzerinden Ankara'ya sevk edilen Menderes ve yanındakiler Harp Okulu'na götürülmüştür (Başgil, 2006).

Türkiye Cumhuriyeti Devleti yönetimi, 36 yıllık bir sürecin sonunda 27 Mayıs 1960 tarihinde TSK'den 38 subaydan oluşan ihtilâl komitesine devrilmiştir (Göksu, 1993: 83-84). Cumhuriyetin yaşadığı bu ilk ihtilâlle beraber TBMM feshedilmiş, DP lağvedilmiş, tüm DP kadrosu tutuklanmış; diğer partiler de siyasî faaliyetler yapmaktan menedilmiştir (Ünal, 1966: 25).

İhtilal sonrasında DP'nin önde gelen isimleri, Ankara Kara Harp Okulu'na getirilmiştir. Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Hasan Polatkan ile Bakanlar Kurulu'nun diğer diğer üyeleri Harp Okulu'ndaki odalarda tutulmuş, herkesin başına muhafız olarak bir Harp Okulu öğrencisi dikilmiştir. İçişleri Bakanı ve sonraki süreçte görülen davanın en önemli sanıklarından olan Namık Gedik, ihtilalden iki gün sonra, tutulduğu odanın penceresinden atlamak suretiyle intihar etmiştir (Emiroğlu, 2011: 18).

2. 4. 1950-1960 DÖNEMLERİNDE ORDU VE SİYASET

Osmanlı Devleti'nin merkezi devletçi anlayışını olduğu gibi sürdüren Cumhuriyet rejimi, başlangıcından itibaren ordu-siyaset ilişkileri bakımından devamlı sorunlarla karşılaşmıştır. Ordu, kurumsal ayrıcalıklarını ve siyasetteki egemen

konumunu yitirmemek; sivil siyaset ise askeri vesayeti ortadan kaldırarak demokrasinin güçlenmesini sağlamak ve milli iradeyi hâkim olmasını sağlamak amacıyla devamlı bir mücadele vermiştir. Osmanlı Devleti'nin son döneminden başlayarak bugüne kadar süren bu mücadele sürecinde askerler, genellikle darbe yapmak suretiyle yönetimi ele geçirmişlerdir. Ordu ve siyaset arasındaki mücadelenin arka planında ideolojik sebepler olduğunu söylemek mümkündür. Sözü edilen ideolojik sebepler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1. Türk Silahlı Kuvvetleri üyelerinin kendilerini devletin asli unsuru olarak kabul etmeleri, Türkiye'de askeri darbe yapılmasının ideolojik sebeplerinden biridir. Bu ideolojik yaklaşım, yani ordunun kendisini kurumsal olarak devletle özdeş kabul etmesi, başta siyasi irade olmak üzere öteki kurumlara güven duymaması anlamına gelmektedir. Ordunun kendisini devletin kurucusu kabul ettiği için aynı zamanda devletin asıl sahibi ve sorumlusu olduğunu kabul etmesine bağlı olarak ülkeye karşı romantik bir sahiplenme duygusu içine girmesi, kendilerince ihtiyaç olduğunu düşündüklerinde darbe yapmaya çalışmasının ideolojik sebebini meydana getirmektedir.
2. TSK mensupları, hem askeri okul sürecinde aldıkları formasyon hem de meslek hayatlarında aldıkları eğitimden dolayı, özellikle ülkenin karşılaştığı sorunlarla ilgili tavırlarını her zaman açıkça ifade etmişlerdir. Askeri okullarda vatan uğruna savaşacak bilinçle, çağdaş, pozitivist, devletçi ve milliyetçi bir eğitim sürecinden geçen ordu mensupları (Landau, 1999: 35), halktan farklı düşündükleri gibi, üstelik ülke idaresi, ekonomisi, eğitimi ve savunması konularında siyaseti bütün süreçlerini yönlendirmek istemişlerdir.
3. Türkiye'de ordu, köklü bir geleneğe sahip olması ve sivil iradeye egemen olmasıyla, herkes tarafından sevilmesi ve zorunlu askerliğin sağladığı destekten dolayı meşruiyetini güçlendirdiğinden (Ünsaldı, 2008: 15) sivil otoritenin yönettiği bir kurum olmaktan kaçınmışlardır. Bütün bu gerekçelerden dolayı ordunun kendisini hem sorgulanamaz ve eleştirilemez bir noktada görmesine, çağdaşlaşma ve değişimin öncüsü kabul etmesine neden olmuştur.
4. Ordunun, rejimin ve devletin devamlı bir tehditle karşı karşıya olduğunu ileri sürmesi, askeri müdahalelerde bulunulmasının bir başka ideolojik nedenidir. Askerler, 1960 yılından itibaren yaptıkları darbelerin hepsinde, sivil otoritenin

ülkeyi siyasi istikrarsızlığa sürüklendiği, toplumsal çatışmalara engel olunamadığı, devrim kanunlarına ihanet edildiği ve Kemalizm'den sapıldığı ileri sürmüştür. Bununla birlikte yıllarca İç Hizmetler Kanunu'nda yer alan maddeye dayalı olarak Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak için darbe yaptıklarını ifade etmiştir

5. Türkiye'de ordunun daima her zaman rejimin tehlikede olduğu teziyle darbe yaptığı bilinmektedir. Ordunun böyle bir savunma yapmasının temel sebebi, TSK'nin dönüştürücü Kemalizm felsefesinin kurucu, taşıyıcı ve yayıcı unsuru olarak, laiklik, çağdaş medeniyet ve modernliğe uyum sağlama biçiminde algıladığı rejimin temel dayanaklarının koruyucusu olma işlevini özümsemiş olmasıdır (Cizre, 2004: 140-153).

6. Ordunun devamlı olarak dış tehdit ve güvenlik riskini ileri sürmesi, bir taraftan ülkenin iç ve dış politikalarında, siyasetinde çok etkili olmasını sağlamıştır. Bununla birlikte Atatürk devrimlerini, Türk milliyetçiliğini, laikliği iç ve dış düşmanlardan koruma görevini üstlenmesi, ordunun siyaset arenasındaki hegemonik ve ayrıcalıklı konumunun pekiştirilmesini sağlayan bir başka faktördür (Burak, 2011). Ordunun devamlı bir düşman fobisini ileri sürerek iç ve dış düşmanlarla çevrilmiş bir coğrafyayı koruma görevini yerine getirme görevi olduğunu iddia etmesi, darbelerin temel nedenidir.

7. Askeri darbelerin ideolojik nedenlerinden bir başkası TSK'nın halkın talebi ve daveti ile yönetime el koyduğu iddiasıdır. Ordu, darbelerin hepsinde aslında darbe yapmaya niyetleri olmadığını, bunu yapmaya zorunlu kaldığını, aksi halde rejimin ve devletin tehlikeye düşebileceğini ileri sürmüştür.

8. Toplumda bazı kesimlerin ülkenin sorunlarını çözme yolunda demokratik kurumlara ve sivil iradeye güvenmediklerinden büyük güven duydukları TSK'nin ülke sorunları çözebilecek en iyi kurum olduğunu kabul etmeleri ve her kriz anında askeri göreve davet etmeleri, Türkiye'de darbelerin bir başka ideolojik nedenidir. Nitekim her dönemde hükümet karşıtı olduklarından dolayı ülkeyi askerin yönetmesini isteyen ve darbelere alkış tutanlar olmuştur (Akıncı, 2013: 56).

9. Darbelerin ideolojik sebepleri içinde yer alan “milli iradenin egemen kılınması ve demokrasinin yeniden inşa edilmesi” iddiası, darbeden sonra askeri

unsurlar tarafında sıkça ifade edilmiştir. Siyaset yazınında askeri müdahalelerin demokrasiyi işletmek için yapıldığı, (Heper, 2006: 251-252) bunun yanında ordunun ülkede bir an önce asayişini sağlayarak Atatürk ilkeleri, Türk milliyetçiliği ve laikliğe bağlı iktidara ülke yönetimini devredecekleri tezi savunulmaktadır.

10. Aslında darbeden sonra, bir düzeni kurunca TSK'nın yeniden demokrasiye geçmesinin ve idareyi yeniden sivil iktidara bırakmasının nedeni, toplumun gözünde ordunun prestijini kaybetmesine engel olmaya çalışmasıdır. Askeri müdahale dönemleri bundan dolayı kısa sürmektedir; çünkü ordunun uzun süre yönetimi elinde bulundurması durumunda uluslararası arenada insan hakları ihlalleri gündeme gelebilecek, ayrıca ordunun siyasal, askeri ve ekonomik başarısızlıklarının nedeni olarak kabul edilme riski ortaya çıkabilecektir (Cizre, 2004: 369). Bu risklere girmek istemeyen ordu, müdahaleden sonra ortalık yatışınca yönetimi yeniden sivillere bırakarak kurumsal kimliğinin ve toplumun gözündeki saygınlığının zarar görmesine engel olmuş olacaktır.

DP'nin tek başına iktidara gelir gelmez yaptığı ilk icraatlar; ordu üst komuta kademesini emekliye sevk etmesi ve 16 Haziran 1950 tarihinde halka mâl olmadığı gerekçesiyle Türkçe ezanın, tekrar Arapça okunur hale getirilmesidir. Orduda ilk rahatsızlıklar, bu kararın ardından oluşmaya başlamıştır (Birand, 1993: 85). 6-7 Eylül 1955 Olayları'ndan sonra Menderes'in TBMM'de grubuna hitaben: "Siz, isterseniz hilâfeti bile geri getirirsiniz." şeklinde yaptığı konuşma ise, orduda endişe yaratacaktır (Birand, 1993:129).

Asker ile DP arasındaki gerilimin başlamasına, DP'nin 1950'de orduda gerçekleştirdiği tasfiye etkili olmuştur. Genelkurmay Başkanının arabasının plakasının kırmızı olmaması dahi bir rahatsızlık gerekçesi olarak algılanıyordu. Fakat bu gerginliğin artmasında farklı gelişmelerin özellikle 1954'ten itibaren etkili olmaya başladığı söylenebilir. Bu dönemden itibaren ordu içerisinde darbeci oluşumların oluşmaya başladığı gözlemlenmiştir. Bu oluşumların sayılarında 1957 sonrasında artış olmuştur. 1958'de Dokuz Subay olayı cereyan etmiştir. Darbeciler cezalandırılmadığı gibi, darbecileri ihbar eden subay cezalandırılmıştır. Adnan Menderes ordunun siyasalere bağlılığına çok güveniyor ve darbe ihtimalini pek gerçekçi görmüyordu

(Dursun, 2001: 32-33). O döneme kadar siyasete müdahil olmamış olması dolayısıyla ordunun hep tarafsız kalacağı umulmuştur.

2.5. 1960 İHTİLALİ'NDE BASININ TUTUMU

CHP'nin iktidarda olduğu uzun süreçte ifade özgürlüğü konusunda sıkıntılar yaşayan Türk basını, DP'nin iktidar olmasındaki en önemli faktörlerden biri olmuştur. Celal Bayar, iktidar olduktan sonra ziyarete gelen basın mensuplarına: “Bir kuş, kanadındaki kuvvetin geldiği yeri bilmelidir. Demokrat Parti olarak biz kanadımıza gelen kuvvetin kaynağının sizler olduğunu biliyoruz” (Dursun, 2001:153) demek suretiyle iktidara gelmeleri noktasında basının katkısını ifade etmişti. DP hükümet, Gazeteciler Cemiyeti tarafından hazırlanan metni kanunlaştırmış olmasına karşın basın mensuplarından büyük bir kısmının muhalefet saflarında yer almasını engelleyememiştir. Hükümet ile basının ilişkileri zaman içinde kötüye gitmiş ve hükümetin birçok alanda basına baskı yaptığı gündeme gelmiştir. Basına satılan kâğıt, bir tür baskı unsuru olarak kullanılmış; basına verilecek resmi ilanlar, hükümete yakın olanlar ve hükümet karşıtı olanlar dikkate alınarak adaletten tamamen uzak bir biçimde dağıtılması gibi konular da hükümet ile basın arasındaki ilişkileri iyice germiş ve basının hükümet karşısında yer almasında önemli bir etken olmuştur. Bununla birlikte DP iktidarının iktidarda olduğu ilk dönem sona ererken Basın Kanunu'nda bazı ek değişikliklere giderek bazı engeller getirmesi ve basına bazı yeni sorumluluklar yüklenmesi, hükümet ile basının ilişkilerinin germiş, gazetecilerin para ve hapis cezaları almaya başlamaları ile ilişkiler iyice gerilerek diyalogun kopmasına neden olmuştur (Dursun, 2018: 111).

Aydın Menderes, o dönemde basın, üniversite ve CHP'nin birbirlerinin benzeri tavırlar içinde olduklarını birbirlerinden farklı olmadıklarını ifade etmiştir. Aynı konunun siyasette, basın alanında ve eğitimdeki görünüşü biçimindeydi. Sessiz milyonların 1950 yılında DP şemsiyesi altında iktidara el ele yürümelerinin ardından, 1950'den önce yönetilen konumunda olanların iktidara gelmesiyle CHP siyasal olarak iktidarı kaybetmiş ama iktidarın çeşitli noktalarında iktidarını bürokratları vasıtasıyla sürdürüyordu. 1950 yılında Türkiye'de iktidar değişikliği, ancak sosyolojik anlamda olmuştur. Ne var ki bu durum sadece siyasi alanda işlemiştir. İktidardaki DP ile basın,

üniversite ve CHP arasında on yıllık süreçte havasını günden güne ağırlaşan ciddi bir çatışma süreci yaşanmıştır (Dursun, 2001: 192-193).

Askeri darbenin 27 Mayıs 1960 tarihinde gece yarısından sonra gerçekleştirilmesi, darbenin failleri ve darbe hakkında hiç kimsenin bir bilgi sahibi olmadığı anlamına gelmektedir. Cuntada görev alan isimleri ve takip ettikleri ideolojileri hakkında bilgi sahibi olana kimse yoktu. Darbe gününde gazeteler darbeye ilgili spot ve manşetlerle çıkmıştır. Daha sonraki süreçte, basında tavır değişti ve gazetelerin darbeden sonra neredeyse tamamen hepsi, darbecileri desteklemeye başlamıştır. Darbeyi desteklemeleri ve cuntaya sıcak bakmaları ile için basın ve güvenilirliği ve özgürlükle ilgili tutumu sorgulanmaya başlanmıştır. Darbenin yapılmasını ve demokrasiyi nasıl etkilediğinin sorgulayan tek bir gazete kalmamıştı. Basının darbeye desteği, haber ve makalelerin yanı sıra başlıklarda da kendini göstermiştir. Cuntanın ve darbecilerin demeçleri ve faaliyetleri, manşetlerde yer bulmuştur. Darbe kutlaması yapan mesajlar için özel sayfalar yapılmıştır. Hürriyet, Cumhuriyet, Dünya, Milliyet, Yeni Sabah ve Vatan gibi devrin büyük gazeteleri, cumhuriyet ilkelerine dönüş ve özellikle basın özgürlüğünün yeniden sağlanması gibi nedenlerle sonsuz minnettarlık duygularını ifade ettikleri ortak bir bildiri yayımlamışlardır. Bu bildirin ardında kâğıt tahsisi ve resmi ilanla ilgili taleplerini de dile getirmişlerdir (Savgı, 2006: 81).

Gazetelerin sahipleri, üyeler ve genel yayın yönetmenleri 1 Haziran 1960'ta, vatandaşların tümünün hak ve özgürlüklere ulaşmanın derin neşesini yaşadıklarını ifade eden ortak bir bildiri yayımlamışlardır. Öte yandan zararlı her türlü yayından uzak kalacaklarına dair söz vermişlerdir (Savgı, 2006: 80).

Basın dünyası bu dönemde, adeta silahlı cunta tarafından gerçekleştirilen darbeyi meşru kılmak için yoğun bir gayret içine girmişlerdir. Hatta bu dönemde yetkililer tarafından rapor edilen ve basına sızdırılan hükümetle ilgili yalan basında haber olarak yer almaya başlamıştır. Bu dönemle ilgili Erkanlı'nın (1972: 51) gözlemi önemlidir:

İstanbul'a gittiğimizde basınla birkaç temas kurduk. Saldırıları ve tepkileri hafifletmek istedik ve gerçeği açıklamak istedik. Bu fırsattan yararlanıyorlar ve herhangi bir sürpriz yapmadan, onlarla istişare halinde basınla ilgili yasalar çıkarmamızı istediler. Bazı medya patronları ve editörleriyle

toplantılarımızda bir centilmenlik anlaşması var. Üniversiteler ve diğer konular hakkında daha fazla özgürlükçü ve objektif olmaya söz verdiler. Buna karşılık, onlara basınla ilgili taslak yasaları bir seminerde yeniden canlandırma fırsatı vereceğimize söz verdik.

DP'ye ılımlı olduğu biline, resmi ilanları kovalayan gazetelerin bile darbenin ardından Menderes Hükümeti'ne saldırmak suretiyle darbenin haklılığına ilişkin haberler vermeye başladığı görülmüştür.

Devrin önemli gazeteci-yazarlarından Cevat Fehmi Başkut (1960, Mayıs 29), basının içinde olduğu bu ikiyüzlü tutumunu fark ederek bu konuda şu cümleyi kurmuştur: “Hükümet devrilmiş ve cezalandırılmıştır. Peki ya gazeteler ve gazeteciler?”. Başkut, birkaç gün sonra da darbenin ardından tavır değiştiren gazetecileri eleştirmiştir (Başkut, 1960).

Darbe sabahında Cumhuriyet gazetesi; “Kahraman Türk Ordusu Dün Gece Bütün Ülkenin Yönetimini Devraldı” manşetiyle çıkmıştır. Tarihi boyunca gerçekten de Türk Ordusu gerçek bir bağımsızlık savaşı içinde yer almış, bu alanda birçok kahramanlık sergilemiştir. Ne var ki cumhuriyetin kurulmasından itibaren kurulmuş olan biricik demokratik hükümetini alaşağı etmek için kahramanlık çağrısında bulunulması gerekmiştir. Bu da darbenin olduğu gün yapılmıştır. Yine devrin önemli gazetelerinden Cumhuriyet'in genel yayın yönetmeni Nadi (1960); vatandaşlarını, darbe yapan orduya destek olmaya çağırmıştır: “Her şeyden önce, vatanımıza barış uğruna olağanüstü sorumluluk alan kahraman ordumuza güvenelim”.

Tecrübeli diğer isim olan Burhan Felek (1960) de aynı tavsiyeyi yapmaktan geri kalmamıştır: “Bu tarihi ve önemli günlerde hepimizin görevi, hukukun, emrin ve görevin sembolü olan ordumuza yardım etmektir”. “Bu entelektüel bir devrimdir. Bu, sizin soyluların soylu kanlarını kendi damarlarınızda değil, kendi damarlarında büyüten muhteşemlerle boğanların devrimidir. (...) Asil ordumuzun kurtardığı ulusal gururdan taşan gözyaşları yüzünden gözlerim ıslak” gibi şiirsel ifadelerle darbecileri övenlerin sayısı da az değildir (Varoğlu, 1960, Mayıs 30). “Kadife eldivenli ordu” başlıklı yazısında övgüsünü sürdüren Varoğlu (1960, Haziran 04), “Şimdi demir ellerin kadife eldivenlerini çıkarın,” diyerek orduya desteğin daha şiddetli ve daha tavizsiz yapılmasını önermiştir.

Milliyet gazetesi, devrin diğer gazeteleri gibi darbeyi selamlamış ve sıcak karşılamıştır. Milliyet'in başyazarı Abdi İpekçi, gazete editörleriyle birlikte basın açıklamasında bulunarak darbecileri ve darbeyi övmüştür. Bu süreçte Milliyet gazetesinin manşetlerinde: “Parlamento kapalı”, “Gürsel: Ben Diktatör Olmayacağım”, “Siyasi Faaliyetler Yeni Bir Anayasaya” “” Hapis Cezasına Çarptırılan Gazeteciler, Yetkililer ve Öğrenciler Serbest Bırakılana Kadar Durduruluyor” gibi ifadeler yer verilmiştir.

Milliyet'in önemli yazarlarından Çetin Altan: “Bütün Türk vatanseverleri bu muhteşem ve görkemli günün neşesini ve heyecanını hissediyorlar. (...) Yaşasın Türk milleti, uzun süredir Türk ordusu” ifadelerinin yer aldığı coşkulu bir ihtilal yazısı yazmıştır. 28 Mayıs'ta, darbeden bir gün sonra ise Altan (Altan, 1960, Mayıs 29) şu ifadeleri kullanmıştır: “Bu eylem, tarihimizde demokrasimizin en güçlü garantisi olarak yer alacak. (...) Ulusumuzun haysiyetindeki tozları temizleyen Türk ordusu sayesinde”. Bir başka gün ise altın köşede Altan (1960, Mayıs 29), iktidardan indirilen DP hükümeti için şöyle yazmıştır: “Tabi olarak siz gitmeyecek adamlarsınız, ama siz devrilecek adamlarsınız. Böylece bir çöp kamyonu tarafından en görkemli tören gerçekleştirilmiştir. İnsan olmanın nasıl bir şey olduğunu bilmiyorlardı. Hiç değilse son dakikada küçük bir haysiyetin sahibi olsaydı, onlar lazımlık dolaplara saklanmazdı”. Darbeden çok umutlu olan Altan, darbe günü gayri meşru kazançların, fosseptiklerin ve parazitlerin temizlendiğini iddia edecek kadar ileri gitmekte bir sakınca görmemiştir (Altan, 1960, Mayıs 30). Sonunda Altan (1960, Mayıs 31) şu ifadeleri dile getirmiştir: “Devrimin zarafetinin ülkeye ihaneti azaltmasına izin vermeyin. Patlamış insanlar kısa süre içinde yargılanmalı. Suçlular hemen kovuşturulmalı. Onların sayısı belli olmayan verecek hesapları vardır.”

27 Mayıs 1960 tarihinde Hürriyet gazetesi “Türk Ordusu Görevi Üstlendi” manşetiyle çıkmıştır. İktidarın kim tarafından ya da nasıl değiştirileceğinin önemli olmadığını ifade eden Hürriyet, hükümetin gitmesinin ver ortamın bir düzene girmesinin önemli olduğunu yazıyordu. “Bayram Sevinci: İstanbul Bayraklarla Giyinmiş” başlıklı bir haberle çıkan Hürriyet, darbenin yapıldığı gecesinin sonrasındaki günle ilgili bir küçük haber yayımlamış olsa da halkın sokaklarda bayram yaptığı için çok mutlu olduğunu yazmıştır.

Darbeyi ve darbe yapanları kutlayan mesajların yayımlandığı özel sayfalar yapılmıştır gazetelerde. Hürriyet gazetesi de bu kutlamalar için son sayfasını ayırmıştır.

Darbenin hemen sonrasında, safını değiştiren, yeni bir tutum takınan gazeteler hemen dikkatleri çekmiştir. Hürriyet gazetesi, bunun en iyi örneklerinden birisidir. Daha darbenin bir gün öncesinde, Eskişehir'i ziyaret eden Başbakan Adnan Menderes'i vatandaşların alkışlarla, coşkuyla karşılandığını bildirmiştir. Darbeden hemen sonra, aynı olayla ilgili bir haberde, Menderes'i rahatsız edici, hatta yıkıcı bir konuşma yaptığını; akademisyenleri, gençleri ve yurttaşları tehdit ettiğini ifade etmiştir (Savcı, 2006: 84).

Yine dönemin ünlü yazarlarından Tahsin Öztin (1960, Mayıs 31), "Yepyeni yüz, taze bir ruh" başlıklı köşe yazısında, Atatürk'ten sonra ülke yönetimini ele alanların, ülkeyi adeta bir aile çiftliğine çevirerek yönettiklerini ifade ettikten sonra yazısını "Barış, devrimler ve vatanımızın koruyucusu olan görkemli ordu, Türk tarihine yeni bir altın sayfa ekledi. Dünya, Türk milletini Orgeneral Cemal Gürsel adına alkışlıyor." Cümlesiyle bitirmiştir.

Tercüman gazetesinde 31 Mayıs'ta "Şehit sayısını belirlemek için bir komite kuruldu. Üniversite öğrencilerini öldürdükten sonra gömen polis memurları sorguya çekiliyor. Üstlenilen işler kötüye kullanılmamalıdır," (Tercüman, 31 Mayıs 1960) ifadelerine yer verilmiştir. Gazete, darbe yapanların ve onları destekleyenleri şehit olarak nitelemesinin yanında; 28 Mayıs 1960 tarihinde birçok polis memurunun üniversite öğrencilerini öldürerek gömdüğünü ileri sürmüştür.

Akşam gazetesi de darbe sonrasında devrik hükümeti karalamayı ve darbecileri desteklemeyi sürdürmüştür. Akşam gazetesi, 17 Ağustos 1960 tarihinde; "Devrilen hükümete ait komployla ilgili yeni bir belge bulundu". 16 Ekim 1960 tarihinde ise "Savcı Celâl Bayar'ın bağımsızlık savaşından kaçtığını ima etti" haberlerine yer verilmiştir. Akşam gazetesi, 27 Mayıs 1960'ta basınla ilgili haberleriyle öne çıkmıştı. Ama darbeden sonra yeni gelişmelerle ilgili bilgiler toplamaya çalışmasının yanında eylemlerinin meşru olduğu konusunda halkı ikna etmeyi amaçlayan yayınlar yapmıştır. Bununla birlikte basın, öğrenci eylemlerinin başladığı 1960 yılının Nisan ve Mayıs'ında güvenlik güçlerinin uyguladığı inanılması zor yöntemlerden söz etmiştir. Sayıları yüzlerle ifade edilen öğrencinin öldürüldüğünü aktaran haberlerde, öğrencilerin bazılarının bedenlerinin Et ve Balık Kurumu'nda makinelerinde öğütülmek suretiyle

hayvan yemi yapıldığı, bazılarının ise bilinmeyen yerlere gömüldüğü ifadelerine yer verilmiştir. Bu nokta ilginç olan, bu ve benzeri yayınların devletin resmi kayıtlarına dahi kaydedilmiş olmasıdır (MBK İrtibat Bürosu, 1960: 12).

DP ve devrik Hükümet üyelerinin durumlarıyla ilgili hiçbir haber devrin basın organlarında yer almamıştır; Aksine herhangi bir kaçış girişimi olmamasına karşın DP'nin bazı üyelerinin sınırda yakalandığına ya da kaçtıklarına dair yalan haberler yapılmıştır. Hatta devrik hükümet mensuplarının altın, mücevher ve para dolu 12 uçakla kaçmaya hazırlandığını anlatan bir bülten yayınlanmış ve halka dağıtılmıştır.

Gazeteler, Cunta liderleriyle birlikte hareket etmek suretiyle, vatandaşların gözünde Menderes'in itibarını düşürmek amacıyla her türlü iftirayı atmaktan kaçınmamıştır. Menderes'in zina ettiğine hükmedildikten sonra; devrin İstanbul Müftüsünden, “Zina, günahların en büyüğüdür, bu en büyük günahın cezası taşlanmaktır,” ifadelerinin olduğu bir fetva alıp gazetelerde yayımlatacak kadar ileri gidilmiştir. Basında Menderes'in Atatürk düşmanı, diktatör, mürteci olduğu; yolsuzluk ve takkiye yaptığı yönünde devamlı haberler yapılmak suretiyle halkın Menderes'in desteğini sonlandırmak ve darbe meşru bir zemine oturtmak çabasına girilmiştir. Darbe öncesinde ve sonrasında gazetelerde yer alan manşetler ve haberler dikkate alındığında, 27 Mayıs 1960 tarihinde yapılan müdahalenin askerlerin yaptığı bir darbe olduğu ancak devrin gazeteleri tarafından bunun meşru bir zemine oturtulmasına gayret edildiği görülecektir (Kaya ve Emre, 2019: 50).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AYDINLARIN 1960 DARBESİNE BAKIŞ AÇISI

3.1. DÖNEMİN AYDINLARININ DEVRİN SİYASİ OLAYLARINA GENEL YAKLAŞIMLARI

27 Mayıs 1960 tarihinden itibaren Türkiye farklı bir rejimle tanışmaya başlamıştır. Anayasa yürürlükten kaldırılarak Milli Birlik Komitesi kurulmuş; Komite Başkanı olarak belirlenen Cemal Gürsel Paşa, aynı zamanda devlet başkanı ve başbakanlık görevlerine getirildi. Son yıllarda önemli olaylara sahne olan Üniversitelerde öğrenci olayları sona ermiş; demokrasiyi ve üniversitelerin özgürlüğünü savunan hocaların sesi çıkmaz olmuştu.

Çanakkale Şehitleri Abidesi'ni tamamlamak amacıyla başlattığı ve kısa süre içinde 1,5 milyon lira toplayarak Mordo Koyu'nda bitirilmesinden hareket ederek Milliyet Gazetesi, İhtilal'den hemen bir gün sonra 28 Nisan 1960'ta Beyazıt Meydanı'ndaki öğrenci hareketi sırasında yaşamını yitiren öğrencilerin hatırasına İstanbul Üniversitesi kampüsü içinde "Üniversite Gençlik Abidesi" yapılması için bir kampanya başlattı. Bu amaçla üniversite hocaları, ordu mensupları ve gençlerin büyük desteği ile Milliyet Gazetesinin kampanyasında daha ilk günde 48 milyon TL toplanmıştır (Milliyet, 29.05.1960).

İstanbul Üniversitesi'nde görev yapan hocalardan bazıları ihtilalin sonrasında hemen faaliyete geçmişler ve Üniversite Rektörü Ord. Prof. Dr. Sıddık Sami Onar başkanlığındaki her biri profesör olan Vasfi Raşit Sevig, Tank Zafer Tunaya Hüseyin Naili Kubalı, Ragıp Sanca, Tahir Taner ve İsmet Giritli'den oluşan bir heyet, ülkenin sorunlarını görüşmek üzere, Ankara'ya askeri bir uçakla gittikleri zaman, daha Milli Birlik Komitesi tam anlamıyla kurulmamış ve Orgeneral Cemal Gürsel, kendisine verilen Devlet Başkanlığı, Başbakanlık ve Başkomutanlık görevlerine başlamamıştır (Cumhuriyet 28.05.1960), söz konusu Hukukçular Kurulu, ihtilali meşru bir zemine oturtmaya ve Milli Birlik Komitesi tarafından yapılan darbenin yolundan çıkmış demokrasinin tekrar yoluna koyulması biçiminde ele alan bir mütalaa hazırladılar (Gönay, 2011: 290-291).

İhtilal sonrası yeni bir anayasa hazırlayacak bir komisyon kuruldu. İstanbul Üniversitesi hocalarının hâkim olduğu komisyonun başkanı olarak Üniversite Rektörü Ord. Prof. Dr. Sıddık Sami Onar atanmıştır. Üniversite hocaları, bir ihtilal idaresi için görev yapmaktan ve Milli Birlik Komitesi emrinde çalışmaktan rahatsız olmamışlardır.

İhtilal'den sonra öne çıkan isimlerin başında İstanbul Üniversitesi Rektörü Ord. Prof. Dr. Sıddık Sami Onar geliyordu. Sıddık Sami Onar, kendisinin cumhurbaşkanı olacağı ve kabinede görev yapacağı söylentileri yayılmaya başlayınca Onar: “Bir hükümet vazifesi düşünmüyorum” diye bir açıklama yapmıştır (Cumhuriyet, 31.05.1960).

13 Haziran 1960 tarihinde İstanbul Üniversitesi'nde bir açılış töreni düzenlendi ve kesintiye uğrayan eğitim yeniden başladı. Açılışta Rektör Sıddık Sami Onar, heyecan yüklü bir konuşma yaparak devletin gücünü kendi ihtiras ve çıkarlarına alet eden bir zümrenin baskısından dolayı kapanmak zorunda kalan üniversitenin kahraman Türk Ordusu sayesinde yeniden açıldığını müjdelemiştir. Sözlerini: “Bize yeni bir devlet veren, hürriyetimizi iade eden Türk Ordusu, Türk milletinin daima mayası ve ruhu olmuştur. Üniversitem ve Türk gençliği adına Türk Ordusuna şükranlarımı ve minnetlerimi sunuyorum. Milletleri zulme ve baskıya boyun eğdirmek niyetinde olanlar, önce milletlerin ruhu ve dimağı olan üniversiteleri yok etmeyi amaçlamaktadırlar. 500 yıllık bir tarihi olan üniversitemiz de böyle bir harekete, kitlesel olarak ayaklanmış ve buna razı olmayacağını haykırmış bu düşüncesini tüm dünyaya ilan etmiştir” şeklinde sürdürmüştür (Cumhuriyet, 14 Haziran 1960).

Türk Ceza Kanunu ve Usul Kanununda Yassıda mahkemelerinden dolayı yapılması planlanan değişiklikler konusunda bir komisyon kurulmuş, komisyon üyeleri olarak İstanbul Üniversitesi hukuk Fakültesi hocalarının bariz bir ağırlığı vardır. Ord. Prof. Dr. Sıddık Sami Onar, Ord. Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Prof. Dr. Naci Şensoy, Prof. Dr. Faruk Eren, Prof. Dr. Hüseyin Naili Kubalı, Prof. Dr. Sulhi Dönmezer, Prof. Dr. Sahir Erman, Prof. Dr. Nurullah Kunter, Prof. Dr. Tank Zafer Tunaya, Prof. Dr. Ragıp Sanca, Prof. Dr. Bahri Savcı, Doç. Dr. Muammer Aksoy ve Doç. Dr. İsmet Giritli'den oluşan komisyon, 1 Temmuz 1960 tarihinde düşüncelerini Milli Birlik Komitesi'ne bir rapor halinde sunmuştur (2 Temmuz 1960).

Türkiye'de askeri darbelerle ilgili yazılanları hakkında değerlendirilmenin iki yöntemi vardır: bunlardan ilki bu konuda yazılan metinleri ve kitapları ele alarak darbe

hakkındaki cümlelerin değerlendirilmesi ve kitaplarla metinlerin bağlamını analiz ederek bu konuda yazarları konunun gerçek anlamına dair ortaya çıkan malzeme bu konuda yazı yazarların bireysel ufuklarını ortaya çıkaracaktır. (Öz, 2019).

27 Mayıs 1960 tarihinde yapılan 27 Mayıs Darbesi (27 Mayıs Askerî Müdahalesi), Türkiye Cumhuriyeti tarihinde yapılmış ilk askerî darbe olduğu için önemlidir. 27 Mayıs 1960 gecesi yönetimin askeriyenin eline geçirildiğinin radyoda duyurulmasıyla tamamlanan darbenin hazırlık süreci birkaç yıl sürmüştür. Yaptıkları darbenin meşruiyetlerini desteklemek için kasıtlı olarak bir figür arayan Cunta, General Cemal Gürsel'i darbeye katılmaya razı etmişti. Darbe gerçekleşikten sonra Cumhurbaşkanı olan Gürsel; Başbakan, Milli Savunma Bakanı ve yaklaşık 40 kadar görevliden meydana gelen Milli Birlik Komitesi'nin başkanı oldu.

Silahlı Kuvvetlerin darbenin siyasi bir amacı olmadığını iddia etmesine karşın yönetime el konulması süreci bu durumun tam tersini göstermiştir. 27 Mayıs 1960 Darbesi, özellikle aydın ve öğrenci arasında, başta Ankara ve İstanbul'da olmak üzere sevinçle karşılanmıştır ancak ülkenin geri kalanında beklenen kabulü görmemiştir.

MBK, etkisini ortaya koymak için çok hızlı hareket etmiştir. DP'nin faaliyetleri askıya alınmış, yargılanan Başbakan Menderes ve iki bakanı Eylül 1961'de yargılanarak idam edilmiştir. MBK, 1960 yılının ağustos ayında 260 generalden 235'ini ve 5.000 albay ve binbaşığı emekliye ayırmıştır; aynı yılın Ekim ayında 147 öğretim elamanı üniversitelerden çıkarılmıştır. Bu süreçte MBK kendi içinde bir mücadele süreci, ne girince Kasım 1960'ta Alparslan Türkeş'in önderliğinin yaptığı milliyetçi grubun sınır dışı edilmesiyle sonuçlanmıştır (Snow, 2017: 1).

İktidara geldiğinde “yeter” diye itiraz eden elleri bembeyaz olan Menderes, diye tanımlayan Yusuf Ziya Ortaç, önceleri DP iktidarının bir süre ülkeyi çok güzel idare ettiğini, gerginlik yaşanmadan her şeyin tatlıya bağlandığını ifade etmiştir. İktidarın önde gelen isimleri bunu sağlamak için öfkelerinden, muhalefetin isimleri sertliklerinden fedakârlık etmişler ve devleti elbirliğiyle götürmüşler demiştir. Darbe sonrasında yazdığı “İki Bayram” adlı yazısında Yusuf Ziya Ortaç, “Yıkıldılar... Yıkılacaklardı elbet” ifadelerini kullanarak yapıma nedenini ortaya koymaya çalışmıştır. Mutlaka yıkılacaklardı diyen Ortaç, Hürriyet türküleri söyleyerek iktidara gelenlerin hapishaneleri hürriyet âşıkleriyle doldurduklarını, Atatürk'ün çok önem verdiği bilimin temsilcileri üniversite hocalarına “Kara cübbeliler” diyerek hakaret

ettiklerini bütün bunlardan dolayı da kendilerine olan sevginin, saygının, hayranlığın on yıl gibi kısa süre içinde yok olduğunu söylemiştir. Demokrat Parti döneminde Türkiye, Avrupa'ya dönük yüzünü Asya'ya çevirmiş olduğu iddiası Ortaç'ın en önemli eleştirisidir (Ortaç, Tarihsiz: 80).

“27 Mayıs ve Sonrası Üzerine Düşünceler” başlıklı yazısında, Prof. Bahri Savcı hükümet darbesinin tanımını, siyasi iktidara sahip olma yöntemlerinden biri olarak yapmıştır. Darbelerin tarih boyunca hep bunun için yapıldığını belirterek 27 Mayıs İhtilali'nin ortaya çıkışı, gelişim ve uygulanması bakımından bu yollardan farklı olduğunu ileri sürmektedir. Savcı'ya göre 27 Mayıs, iktidarı güç kullanarak ele geçirmek ve yine bu güçle yürütmek amacı taşımadığı için askeri bir hükümet kurmayı amaçlayan bir hükümet darbesi motifleriyle benzerlikler taşımamaktadır. Gelişimi bakımından da iktidarın otoritesin güç kullanarak yerleştirme amacı olmadığından dolayı 27 Mayıs klasik askeri darbelerden farklı gözükmektedir. Savcı 27 Mayıs harekâtını, askerler tarafından yapılmış olmasına karşın, temelde Türkiye'deki tüm demokratik düşünce merkezlerinin, mutlakiyete ve kanundışı uygulamalara karşı dayanışmasına bağlı olarak meydana gelen, gelişen ve gelişecek birleşik duyguların ve düşüncelerin eseri olduğunu ileri sürmektedir. Savcı (1960: 13-15), 27 Mayıs Hareketinin tüm demokratik düşünce gruplarını, topluma önderlik yapan batılı kurumları bir duygu ve düşünce birlikteliğinin oluşturduğu dayanışma çizgisinde birleştirmiştir.

Savcı, 27 Mayıs darbesinin özgürlükçü, devrimci ve ilerici bir hareket olduğuna dikkate çekmektedir. Ona göre bu, askerler tarafından yapılan ama bir hükümet darbesi niteliği taşımayan bir harekettir. Son yıllarda siyasal, ekonomik ve toplumsal olarak batılılaşma çizgisinden sapan bir yönetime, keyfi yönetim anlayışını devam ettirebilmek halkın talep göz ardı eden, milletin manevi duygularını istismar eden, baskıcı bir zümreye karşı demokratik aydınların ve düşünce kuruluşlarının silkinmesidir. Toplumsal ilerleme düşüncesinin tıkalı olan yolunu açmak için yapılmış bir harekettir. 27 Mayıs'ın böyle olunca, ilk olarak demokratik ideali yeniden kökleştirerek demokrasiyi yerleştirmek ve ekonomik kalkınmayla sosyal devrimleri koruyarak onları ülkenin ihtiyaçlarına cevap verecek bir içeriğe kavuşturmak gibi iki gelişim yönü vardır. Halkın taleplerine demokratik bir sistem içinde cevap vermeye çalışırken iktisadi yaşamın gerektirdiği planlama, kontrol, denetleme mekanizmasının çalışmasını

sağlamak, ülkenin kazanımlarını koruyarak geliştirmeye çalışırken siyasal düşüncede, felsefede, edebiyatta özgürlüğü ihmal etmemeye dikkat etmek zorunda olduğunu ifade eden Savcı, bunların gerçekleştirilebilmesi için ülkede aydınlara önemli roller düştüğünü vurgulamaktadır (Savcı, 1960: 13-15).

27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi, dönemin aydınları, yazarları ve gazetecileri tarafından genellikle, dönemin baskıcı ortamının da büyük etkisiyle, olumlu karşılanmıştır. Örneğin Akşam gazetesi yazarı H. Bedrettin Ülgen (28.8.1960), “27 Mayıs” başlıklı yazısında, söz konusu harekâtı, Türk demokrasisinin hedeflenen noktaya ulaşmasını sağlayacak başlangıç noktası olarak kabul etmiştir. Bu başlangıç, tarihin kendisine yüklediği sorumluluğu bir kez daha ve tam zamanında üstlenen Türk Ordusu tarih boyunca olduğu gibi kendisine duyulan güveni ne kadar hak ettiğini yine kanıtlamıştır. Yine akşam gazetesi yazarlarından Ahmet Çitilci (28.5.1960) “Atatürk'ün İzindeyiz” adlı yazısında tarihte vatanın bağımsızlığı için tüm milletiyle cephelerde mücadele eden Türk Ordusunun şimdi de insan hakları ve hürriyet için şerefli bir görevi ifa ettiğini, bütün dünyayı hayran eden bir devrimi gerçekleştirdiğini ifade etmiştir. Devrimlerin en güzeli Türkiye’de başladığını, milletin kardeş kavgası yapmasına neden olan bir siyasal yaşamın sona erdiğini, hukuk devletinin hâkim kılınmasıyla karanlığın dağıldığını, gönülleri mutlu eden bir sürecin başladığını ifade eden yazarlar da vardır (Hekimoğlu, 1.6.1960: 100).

Dönemin önde gelen akademisyenlerinden, 27 Mayıs İhtilali’nden sonra Kurucu Meclis üyeliği de yapan Prof. Dr. Enver Ziya Karal “27 Mayıs ve Türk Ordusu” isimli çalışmasında bu hareketin Türk milletini mutlu eden bir olay olduğundan söz etmektedir. Ona göre 27 Mayıs hareketini yapan Milli Birlik Komitesi üyelerinin yaptıkları çalışmalarla herkese büyük bir ahlak ve fazilet dersi vermiştir. Komite üyeleri, cahilliği, bencil ve kaba duyguları istismar etmek suretiyle toplumu yüksek insani niteliklerden, vatanseverlik duygusundan ve diğer erdemlerden yoksun zannetmenin ve öyle göstermenin doğru olmadığını kanıtladılar. Ona göre Nesiller boyu milli benliğin derinliklerinde, sıcaklığını koruyan sözü edilen ölümsüz değerlerin yüceltilmesi için hayatlarından vazgeçmeyi göze almakla Türk milletine, kaybettiği kendine güven duygusunu yeniden kazandırmışlardır. Bu inkılâpla birlikte hürriyet, fazilet, kardeşlik ve cesaret temelleri üzerine kurulmak istenen Türkiye’ye

kavuşabilmek için milletin her bir bireyine düşen milli ve ahlaki vazifeler olduğunu ifade etmiştir (Karal, 1976).

Cumhuriyet gazetesinin simgeleşmiş ismiş Nadir Nadi (30.05.1960), Demokrat Parti'nin iktidar olduğu 14 Mayıs 1950 tarihini, “serbest ve dürüst seçimler sonunda hep beraber düğün bayram ederek girdiğimiz çok partili demokratik hayat” olarak tarif etmiştir. Ancak “Bardağı Taşırın Son Damla” adlı yazısının devamında gelinen noktayı, yazının başlığı ile bağlantılı olarak tarif ederek özellikle Tahkikat Komisyonu tarafından yapılan faaliyetleri ele alarak eski iktidarın genellikle hukukçulardan oluşan Meclis Grubu üyelerinin söz konusu durumlara nasıl bu kadar tahammül ettiğini, bardağı taşırın son damlada bile niçin sessiz kaldıklarını sorgulamıştır. Nadir Nadi gelinen durumu, demir perde ülkelerin ajanlı, muhbirli, polisli, tehditli, zincirli, zindanlı, rüşvetli karanlık ve suskun baskı rejimlerine benzetmektedir. Ona göre iktidar, 1954 yılından itibaren başladığı keyfi ve baskıcı yönetim modelini 27 Nisan 1960'tan itibaren, insanın vicdanını isyan ettiren vahşet düzeylerine getirmişti; DP tarafından kurulan Vatan Cephesi, kamplaşmayı ve sorunları üst düzeylere taşımıştır. Nadir Nadi, 27 Nisan 1960 ile 27 Mayıs 1960 arasındaki bir aylık süreyi karışık ve karanlık bir süreç olarak görmektedir: Ona göre tam bir ay devam eden karışık ve karanlık dönemde vatandaşın kendi Meclisinde, kendi temsilcisinin düşüncelerini ve davranışlarını öğrenmekten bile yoksun bırakılmıştı. Türkiye’de yaşananları vatandaş ancak yabancı ülke radyolarını dinleyerek öğrenmek durumunda kalıyordu. Bunun gibi birçok durum sonu darbeye varan bir sürece dönüşmesine neden olmuştur. Bu süreçte soysuzlaşan Türk demokrasisinin korkunç hali, ülke vatandaşları birbirlerine kırdırarak kanlı çatışma olasılıklarını ortaya çıkardığını ifade eden Nadi, askeri müdahalenin bunu engellediğini belirtmiştir. Bir diğer yazısında Nadir Nadi (02.06.1960), dışarıda her geçen gün itibarını yitiren hükümet iyice şaşkınlıyor, şaşkınlştıkça ne yapacağını bilemez hale geldiğini belirterek iktidarın idareyi kontrol etme gücünü yitirdiğini ileri sürüyordu. Nadir Nadi, bütün bunların tepki ve ciddi bir karşı çıkışla karşılaşacağını, “elbette birtakım direnmeler, mukavemetlerle karşılaşacaklardı” sözleriyle dile getiriyordu.

Burhan Felek (01.06.1960), Cumhuriyet gazetesine yayımlanan “İbret Levhaları” başlıklı yazısında, bu noktaya gelinen noktada iktidarın sadece iki yüzlülerin ve yalakaların bir aracı haline geldiğini ve bundan dolayı da iktidarda olanların ülke

gerçeklerinden haberdar olmadıklarını ileri sürmüştür. Felek, iktidar mensuplarının mahrem olması gereken hayatlarının bazı bölümlerini açıkça ortaya koyduklarını, onların rezillikleri özel meclislerde ve kahvelerde fikra konusu haline gelecek kadar ortaya dökmüştür. Zevk, safa ve eğlence âlemleri, devletin resmî meşguliyetleri arasına girmişti Felek'e göre. Bazı devlet görevlilerinin kendi eğlenceleri için devletin imkanlarını kullanır hale gelmeleri artık sıradan bir olay haline gelmişti. İktidar sahiplerinin ve bütün paydaşlarının sözü edilen sorunlu yaşam biçimleri, bir milleti idare etmek için iktidara gelen, halına ahlâk ve davarmış bakımından örnek olması gereken kişilere hiç yakışmadığını ifade ederek vatandaşın artık bu duruma tahammülünün kalmadığını ileri sürmüştür. Yine 10 Haziran 1960 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan "Hayret ve Dehşet" adlı başka bir yazısında Felek, bir ülkeyi bir milleti yönetenlerini bu düzeylerde gafletin, cehalet ve dalalet içinde olabileceğine hiç ihtimal vermediğini gelinen durumun taşıdığı mahiyetin ciddiyetini vurguluyordu.

Dünya gazetesinde "Bizi Halka Teslim Etmeyin" başlıklı yazısında Bedî Faik (30.05.1960), Adnan Menderes döneminin özelliklerini aşağıda verildiği gibi sıralamıştır:

1. Anayasanın egemenliği yerine bir partinin egemenliğini hâkim kılmak; bu egemenliği zümre ve birey çıkarları doğrultusunda dayamak,
2. TBMM'yi siyasal bir partinin daimî kongresi olarak kullanmak, böylece Meclis'in genelin çıkarı hesabına genel kontrol faaliyetlerinin aksamasına yol açmak,
3. Seçimler için aday belirleme yetkilerini merkeze ve tek adam iradesi altına alarak; milletvekillerine, görülmemiş bir cüretle, en yüksek refahın üzerinde bir zenginlik sağlayarak en adaletsiz ve en haksız işlerde bile Meclis çoğunluğunu elinde bulundurmak,
4. Parti egemenliğinin ağır bastığı rejimi, devletin bütün kurumlarını, bankaları ve hattâ özel teşebbüse ait kurumları kendi hâkimiyetinde tutabilecek bir sistemi güçlendirmek, bunu yerleşmesini sağlamak,
5. Deneti ve eleştiriyi rejim için büyük risk kademesine koyarak aydın zümrenin sesini çok sert önlemlerle kısmak,
6. Aydın kesimi azınlık olarak kabul ederek vatandaşın manevi değerlerini istismar ederek Atatürk ilke ve inkılâplarını çiğnemek ya da çiğnenmesine zemin oluşturmak, Türk Milleti'nin manevi olarak kalkınmasına engel olmak,

7. Türk tarihi boyunca benzeri olmayan düzeylerde olan, milyarları bulan dış yardımları hesapsız, plânsız ve keyfi olarak yalnızca oy kazanma amacına yönelik olarak harcamak suretiyle Türkiye'nin yakaladığı kalkınma imkânını kaybetmesine yol açmak; Türk lirasının döviz karşısında ileri derecede değer kaybetmesine ve geçim şartlarının ağırlaşmasına neden olmak.

Dünya gazetesinde 17 Haziran 1960 tarihli “İşgalden Kurtulur Gibi” isimli yazısında Bedî Faik, 27 Mayıs'a giden sürecini anlatmış; Türkiye'de on yıl devam eden vebanın yol açtığı tahribatın korkunç olduğunu ifade etmiştir. Bedii Faik'in bu ifadeleri, ordunun görevini tam zamanında, gereğine uygun yaptığına ilişkin bir meşruiyet hazırlamak ve 27 Mayıs'ın ülkedeki karanlığı yırttığına dair sözlerine anlam katmak için söylenmiş sözlerdir. Ona göre ordu, siyasetten uzak kalmayı çok istemiş, bu müdahale konusunda uzun süre direnmiştir. Gelinek nokta, ordunun halka karşı kullanılacağı bir araç haline dönüştürülmek üzere olduğu bir süreçtir.

Falih Rıfki Atay'ın Dünya gazetesinde 31 Mayıs 1960 tarihli “Öç Alma: Hayır! Hesap: Evet” isimli yazısında askerî idarenin daha ilk günlerinde zümre ve bireylere karşı her türlü fiilî tecavüzleri yasakladığını artık bunun gibi davranışlara müsaade etmeyeceğini bildirmiştir. Askerî yönetimin devrede olduğu sürecin eski döneme göre çok farklı olduğunu ifade etmiştir. Bu yeni dönemde yürürlükte olan kanunlardan ve bunları uygulayanlardan başka kimsenin kimseye hesap sorma hakkı yoktur. Hiçbir sorumluluğu bulunmayanların canlarından, yuvalarından ve mallarından emin olması gerekmektedir. Ordu Türkiye'de kardeş kavgasına engel olmak için faaliyete geçmiştir; memleketi kardeş kavgasına götürecek hiçbir harekete izin verilemeyeceği şeklinde açıklamıştır.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, 28 Mayıs 1960 sabahını; vatanın bir zindan, bayrağı bir yara ve her yerin karanlık olduğu bir ortamda, düşüncelerin söylenemediği bir toplumsal hayatta güneşin yeniden doğması olarak tarif etmiştir. Sustuğu ve uyuduğu sanılan güç odaklarının, büyük bir zafere hazırlandığını anlamaktan mutlu olduğunu ifade etmiştir Karaosmanoğlu (Karaosmanoğlu, 14.06.1960).

27 Mayıs 1960 öncesini, yalan dolan, yolsuzluk, irtikâp, gaflet ve vicdanlara baskı havasında milletin ufkunu karartan bir süreç olarak değerlendiren Ahmet Emin Yalman, o kötü ihanet ve istibdat devri geride bırakıldığı için şükretmektedir. Sapık,

çarpık olarak tanımladığı dönemde Türk milletinin idrakiyle alay edildiğini, milletin siyasi olgunluk ve dehasının önemsenmediğini iddia etmiştir. (Yalman, 14.06.1960).

27 Mayıs Harekatı'nın demokratikleşme sürecinin önemli evrelerinden biri olduğunu vurgulayan Muzaffer Erdost, 27 Mayıs, toplumun demokratikleşmeye yönelik dönüşümü sürecinde önüne çıkan engelleri, büyük ölçüde kaldırdığından dolayı topluma yeni siyasi bir dinamizm de kazandırdığını ifade etmektedir. Ona göre demokratik dinamikler belli düzeylerde canlanmamış, özgürlük anlayışı hareketleri bu boyutlara gelmesiydi, 27 Mayıs'ta elde edilen başarıya ulaşılması mümkün olamazdı. Erdost hatta DP'nin devamı olduğunu ifade eden ve iktidara gelmiş partileri de 27 Mayıs'ta kabul edilen anayasa tarafından sağlanan özgürlüklere tahammül edemediklerini, bunları da güç kullanarak engellenmeye çalıştıklarını iddia etmektedir. Yazı şu sözlerle son bulmaktadır: “Demokrasinin gene demokratik kurallar içerisinde onarılmasını da demokratik bir ilke olarak benimsemek gerekir. Bu anlamada askeri müdahaleleri benimsemek olanaklı değil. Ama, yeni gelişme sürecine giren nice ülke, bağımsızlıklarına, halkın gelişen ve yoğunlaşan bağımsızlık ve özgürlük istemlerinin temsilcisi olma görevini üstlenen askerin müdahalesiyle kavuştu. Bunun tersi de oldu. Emperyalizm, birçok ülkede, karşısında olanları bu yöntemle iktidardan uzaklaştırdı ve yandaşlarını bu yöntemle iktidara getirdi.” (Erdost, 1986: 28-29).

27 Mayıs 1960 Askeri müdahalesinden aydın kesimin beklentileri Necmi Osten tarafından 12 Haziran 1960 tarihli Ulus gazetesinde “27 Mayıs 1960 Hareketinin Hukuki Tahlili” başlıklı yazısında maddeler halinde ortaya koymuştur. Yedi başlıktan oluşan bu beklentiler şöyle sıralanmıştır:

a. Anayasayı çiğnediği için gayrimeşru olan eski iktidar, bir darbesiyle düştüğünden dolayı Kurucular Meclisi'ne gerek yoktur. Yeni Anayasa referanduma gidilerek milletin onayına sunulabilir.

b. Şüpheliler geçici ihtilâl Hükümeti'nin kuracağı bir Tahkikat Komisyonu tarafından hazırlanacak rapor dikkate alınarak yargılanmalıdır.

c. Siyasi partiler ve millet, milli iradeyle iktidara gelenlerin istedikleri her şeyi yapmaya hakları olmadığını anlamalıdır.

d. İktidardan düşmenin, iktidar olmak kadar doğal bir durum olduğunu herkesin kabul etmesi gerekmektedir. Dürüst seçimlerin siyasal bunalımlara engel olan en önemli yol olduğu bilinmelidir.

e. Fazilet sahibi olmayanlarla devlet idaresinin mümkün olmayacağını siyasi partilerin anlaması gerekmektedir. Faziletli olmak, özverili olmak, kültürlü olmak ve yöneteceği milletin siyasal tarihini olmak, devlet adamlarının en önemli niteliğidir. Amerikan yardımıyla da olsa hırsızları koruyan bir yaklaşım, devleti itibarsız hâle getirir ve muhtaç duruma sokar.

f. Çok partili demokrasilerde liderlerin önemli rolü olduğundan dolayı partiler liderlerini seçerken bilgili, ciddi, milletin çıkarlarını bireysel çıkarlarının üzerinde tutan temiz insanlardan seçmeye özen göstermelidir. Türk milleti, tarihi hasletlere sahip, vicdanlı ve temiz evlâtlarıyla tanışmak isteyecektir. Türk siyasi aktörleri, servetlerinin, hayatlarının ve icraatlarının hesabını Türk milleti huzurunda, şerefle verebilecek bireylerden şekillenmelidir.

g. Maddiyata düşkün, kanaatsiz ve döneke politikacıların tespit edilerek teşhiri, demokratik hayatın en iyi taraflarından biridir. Siyaset ahlâklı ve karakterli kişilerin işi haline getirilmelidir.

Hukukçu ve gazeteci Leyla Çambel, Forum dergisinde yayımlanan yazıda, DP iktidarının düşmesinin nedeni olarak halkla iletişimlerinde ortaya çıkan kopukluk olarak göstermektedir. 27 Mayıs tarihinde ihtilâlinin yıldönümünü kutlayan Türkiye'nin yeni anayasası Kurucu Meclis tarafından oylanarak demokratik rejime yeniden dönme yoluna girmiştir. Çambel'e (1961: 16) göre öncelikle anayasayı yapmak için izin uzmanı profesörlere görev vererek Atatürk'e ve hukuka bağlılıklarını ortaya koymuşlardır. Askerin amacı ihtilâl yapmak değil, restorasyon yapmaktır; başka amaçları olan subayları saf dışı bırakarak bu düşüncelerinde samimi olduklarını ortaya koymuşlardır. "Türkiye'nin davası bugün Menderes için mi? yoksa Menderes aleyhine mi? davası değildir. Türkiye'nin davası bambaşkadır: Atatürk'ün verasetini daha ileri götürecektir midir, yoksa götürmeyecek midir? Türkiye batı dünyasında kalacak mıdır yoksa şarka doğru gerileyecek midir?"

İhtilâl ile ilgili olumsuz ifadeler genellikle yıllar sonra dile getirilebilmiştir. Örneğin Halil Cin (27 Mayıs 1992), bir sempozyumda yaptığı konuşmada "İhtilâl Önlenebilir miydi?" sorusuna cevap aramaktadır. Ona olayların gelişim sürecinden ihtilâl kaçınılmaz olduğu anlaşılmaktadır; hâlbuki iktidar muhalefet ilişkileri normal seyrindeyken ihtilâl yapılmıştır, erken seçim yapılırsa halinde ihtilâlin gerçekleşmeyebileceği yönünde yaklaşımlar da vardır.

Bu görüşten hareketle 1960 yılında yapılacak bir seçimde DP tüm illerde 1954 ve 1957 seçimleri dikkate alındığı zaman ancak %41,1 dolayında oy alacaktır. Bu sonuç büyük bir ihtimalle DP'ye seçimi kaybettirecek ve 1957 seçimlerinde %40,6 düzeyinde oy alan CHP'yi iktidara getirerek iktidale engel olacaktır. Ne var ki bu ihtimal, İnönü tarafından yapılan "27 Mayıs bir tesadüftür. Biz iktidarda olsaydık bu taş bizim de kafamıza düşebilirdi diyerek iktidalin seçimle ilgisi olmadığını ortaya koydu," açıklamasıyla değersiz hale gelmiştir (Cin,1992: 27).

Halil Cin'e göre; CHP'nin iktidarda olduğu dönemde halk için hükümet; vergi toplayan veya askere alan bir güç olarak görülmektedir. Bundan dolayı halkın CHP'nin liderliğinde uygulamaya konulan seçkin devletçi tutumundan hoşnut olmadığı, bununla birlikte kültürel alanda yapılan inkılaplara da şüpheyle baktığı için DP ile aydın kesim arasında bir çatışma durumu ortaya çıkmıştır. Böyle bir ortam içinde DP, Türk siyaset tarihinde ilk defa kırsal bölgede yaşayanlar başta olmak üzere, halka iktidarı belirleme konusunda söz sahibi olacağı bilincini vermiştir. Bunun sonucunda halkın önemli bir bölümü, kendisini DP iktidarıyla özdeşleştirmiştir. Buna paralel olarak bu durum DP'nin önde gelen isimlerini aydın kesim ve bazı bürokratlarla çatışmaya da süregelmiştir. Aydınlar ülkenin geleceğini temin etmek amacıyla bazı şeyleri halka rağmen halk için yapılmasından yanaydı fakat DP bu tercihin karşısında bir tutum takındı. Bazı bürokrat ve aydınlar, bu durumdan ötürü DP'yi Atatürk ilke inkılapları takip etmek bakımından "gerici" olarak tanımlamışlar ve 27 Mayıs hareketi desteklemişlerdir (Kaya, 2008: 98). Ancak halkın önemli bir bölümü, bu hareketin haksız olduğu kanısında olduğunu ileri süren Halil Cin, 27 Mayıs 1960 İhtilâli sonrasında ülkenin durumunu ise şöyle açıklamaktadır:

"27 Mayıs İhtilâli'nin ardından DP'ye karşı ciddi bir karalama faaliyeti başlatıldı. Ülkenin bir ucundan diğer ucuna DP mensupları haksız takip ve baskılara uğradı. DP ileri gelenlerine küçük düşürücü sözler sarf edildi. 27 Mayıs hareketinin haklılığı her vesileyle vurgulandı. Ama halk on yıllık süre içerisinde kendisine kişilik kazandıran DP'yi unutmadı. Onun misyonuna karşı daima yakınlık duydu. İhtilâlden sonra yapılan ilk seçimlerden itibaren de Adalet Partisi ve Yeni Türkiye Partisi'ne oyunu verdi." Halil Cin'e göre 27 Mayıs Darbesi sonucunda milli iradenin hür oyları ile meydana gelmiş parlamento dağıtılmıştır. DP de uydurma bir sebeple 27 Mayıs şartları içinde faaliyet gösteren mahkeme tarafından kapatılmıştır. Bunlar Türk demokrasi tarihi bakımından olumlu bir gelişme olmamıştır. (Cin,1992: 27).

Darbeciler tarafından ısrarla savunulan 27 Mayıs'ı milletin yaptığı iddiasına şiddetle karşı olan Prof. Dr. Rıfık Salim Burçak, ihtilâlcilerin bu iddialarını için bu kadar önemsediklerini açıklamaya çalışmıştır. Bu yoruma göre darbenin hiçbir dirençle karşılaşmamış olması ve birkaç saatte tamamlanması, birkaç büyük kentte darbecilerin, özellikle ilk günlerde gösteriler yapılarak alkışlanması, darbenin millet tarafından onaylandığı şeklinde yorumlanarak ihtilâlciler ve CHP'liler tarafından propaganda amaçlı kullanılmıştır; CHP lideri İsmet İnönü darbeyle ilgili olarak eski iktidarın meşruiyetini her yönüyle kaybederek azınlığa düştüğünü ifade ederek onların karşısında duranın sadece bir iki parti değil, millet çoğunluğunu oluşturan milli bir muhalefet ve direnç cephesi olduğunu iddia etmiştir.

Burçak, milletin yoğun biçimde İhtilal'e destek verdiği görüşünün doğruları yansıtmadığını ve Türk milletinin 27 Mayıs'a onay vermediğini; bu duruma katlandığını, tahammül ettiğini ifade etmektedir. Anayasa oylamasının sadece %61 oy oranıyla kabul edilmiş olması, halkın ihtilali de onaylandı anlamına gelmediğini ifade eden Burçak, İhtilâlcilerin sandıktan çıktıklarını iddia etmesinin; buna bağlı olarak da ihtilalin Türk milletinin onayıyla meşruiyet kazandığını ifade etmelerinin bir anlamı yoktur; çünkü anayasa için yapılan oylama bir plebisit olmadığı ifade etmiştir. DP'lilerin anayasayı onaylamalarının 27 Mayıs darbesini destekledikleri anlamına gelmeyeceğini iddia etmektedir.

Burçak, bazı Demokrat partililer ve CHP'ye yakın olanlar arasında farklı iki görüş olduğunu ifade ederek bunu açıklamıştır. Bu yaklaşımlardan ilki, en kısa süre içinde sivil bir yönetime kavuşmak için de kardeş çatışması olmadan yapılan ihtilâlin yine bir içi kargaşaya yol açmadan sonuçlanması için de Anayasa'ya onay verilmesi gerektiği düşüncesine dayanmaktadır. Bunun tam tersi olan ikinci yaklaşıma göre ise Anayasanın dibacesindeki DP'ye ağır ithamların olduğu yerlerin; kabul edilmesi halinde Yassıada'da bulunan DP'lilerin hayatlarını tehlikeye atacağına inananların bakış açısıdır. Bu iki farklı yaklaşım DP kitlesini Anayasa oylama sürecinde ikiye ayırmıştır. Askeri yönetimin en kısa süre içinde sona ermesini ve Yassıada'daki DP'lileri korumak amacıyla kullanılan olumlu oylar, ihtilâlciler tarafından vatandaşların 27 Mayıs Darbesi'ne onay verdiği şeklinde yorumlanmıştır; hâlbuki Türk Milletinin 27 Mayıs'la ilgili plebisit niteliği taşıyan yaklaşımı 15 Ekim 1961'de gerçekleştirilen genel seçimde ortaya çıkmıştır. Burçak, halkın ihtilâli destekleyip desteklemediğini ancak 1961 seçim

sonuçlarıyla anlaşılabilceğini ifade ederken, ihtilâle destek verenlerin oylarının CHP'ye, karşı görüşü benimseyenlerin oyları ise öteki siyasal partilere verildiğini iddia etmektedir. Çünkü yeni kurulan partiler, her fırsatta DP'nin devamı olduklarını ifade etmişlerdir. Burçak, darbeciler tarafından yapılan DP'yi karalamaya yönelik yoğun kampanyaların bile milletin yeni partilere teveccüh göstermesine engel olamadığını belirtmiştir:

MBK, 1961 seçimlerini DP'ye karşı yoğun bir düşmanlık havası içinde yaptı. İktidardan bir darbeye düşürüldükten sonra DP, bir buçuk yıl boyunca eşine rastlanmayan bir ölçüde iftira ve tezdür sağanağı altında çürütölmeğe çalışılmıştı. İhtilâlcilerin başlıca amacı, kendisinin silah gücüyle devirdiği sabık iktidarın milletin de gözünden düşmüş olduğunu görmek ve bunu tarihe böyle devretmekti. İşte bu amaçla, Demokratlara karşı o zamana kadar yapılanlar yeterli görülmedi ve seçimlerin eşinde itibar kırma çabalarına bir kat daha hız verilmiştir. MBK seçim zaferini garantiye almak istiyordu! Devlet radyosu, Yassıda yargılamaları daha tamamlanmadan, yani ortada bir mahkeme kararı mevcut değilken, sadece Yüksek Soruşturma Kurulu tarafından hazırlanan ve sonradan hepsinin beraatla neticeleneceği iddianamelere dayanarak "Hırsızlar Kervanı" adı altında yeni bir yayına başladı.

1961 yılında yapılacak seçimleri kazanacağından oldukça emin olan CHP ve lideri İsmet İnönü, bundan dolayı seçimin zaferle sonuçlanacağı düşüncesiyle teşkilatlarına davullu zurnalı ya da mütecaviz hava taşıyan gösterilere kesinlikle izin verilmemesi gerektiği konusunda direktif vermiştir. Oysa CHP, 1961 seçimlerinde oyların ancak %36,7'sini alabilmiş, DP'nin devamı olduklarını beyan eden partiler ise TBMM'de çoğunluğa sahip olmuşlardır. Seçim sonuçlarından hareket eden Burçak, Türk milletinin ihtilâle onay vermediğini belirtmiştir. Seçim sonuçları, bu durumun en güzel ispatıdır. "Süğüyle devrilen parti, yapılan ilk serbest seçimde milletin iradesiyle yeniden iktidar olmuştur" (Burçak, 1992: 54-60).

Eski TBMM Başkanı Ferruh Bozbeyli, ihtilâle ilgili bir değerlendirmesinde durumla şartların bazı dönmelerde anayasa çatışabileceğini, bu durumda insanın Anayasayı mı uygulayacağı ya da durum ve şartların gereklerini yerine getireceği konusunda ikileme düşeceğini ifade ederek durum ve şartlar öyle gerektirdiği için Cemal Gürsel'i Cumhurbaşkanı seçtiklerini ifade etmiştir. 27 Mayıs'ın bir Anayasa ihlali olduğunu, ihlal edilen Anayasanın da Atatürk'ün Anayasası olduğunu ileri süren Bozbeyli, bir siyasal gücün (CHP'nin) kendi gücüyle, meşru zeminde yenemediği hasmını ihtilâlcilerden yardım alarak yendiğini söylemiştir. "Sevinebilir, şenlik yapabiliirdi. İhlal ve ihtilâl, lehlerine bir durum yaratmıştı. İhtilâlciler de kendilerini

alkışlayan bir siyasal desteği arkalarında görmenin rahatlığını hissetmişlerdi. Halk arasında küçük örneklere her zaman hepimiz rastlamışızdır. Adam kayırmadan, partizanlıktan şikâyet edenler gün gelir kendileri partizanlık yaparlar veya kendileri bir iltimasa mahzar olurlar. O zaman eski şikâyetleri akla gelmez. Çünkü onların şikâyeti iltimastan değiller, iltimasın başkalarına yapılmasındandır” (Bozbeyli, 1992: 44-45).

3.2. AYDINLAR

Bu bölümde 27 Mayıs 1961 tarihinde yapılan askeri müdahaleye aydınları nasıl yaklaştıklarını o dönemde nasıl görevler aldıklarını ele alacağız.

3.2.1. Sol Görüşlü Aydınlar

3.2.1.1. Mümtaz Soysal

Mümtaz Soysal, Ankara Üniversitesi SBF Anayasa Hukuku kürsüsü tarafından yetiştirilmiş önemli isimlerden birisidir Soysal, hukuk ve siyaset biliminin yanı sıra sosyal bilimlerin diğer birçok dalındaki bilgi birikimi ve tecrübesiyle çeşitli alanlarda uzmanlık boyutlarına ulaşabilmiş nadir akademisyenlerdendir. Soysal, yalnızca akademik alandaki başarılı çalışmalarıyla birlikte Türkiye’de siyasetçi ve gazeteci olarak da önemli işler yapmış bir isimdir. Soysal’ın 1960 ve 1970’li yıllarda Türkiye’de yükselen “Sol” düşüncenin önde gelen bir temsilcisi olması, onun öne çıkmasını sağlayan en önemli faktördür. Sol düşünce yükselirken yıldızı parlayan Soysal, bu dönemde yazdığı “Anayasaya Giriş” adlı kitabının yanında yazıları ve aktif siyasal tavrıyla da kendisine ayrıcalıklı bir yer edinmiştir. 27 Mayıs İhtilali’nden Kurucu Meclis üyesi olarak seçilen Soysal, genç yaşına rağmen 1961 Anayasası’nı yazan kadronun da içinde yer almıştır.

1961 Anayasası, Türk siyasi tarihinde genel olarak “Rönesans” etkisi yarattığı iddia edilen, dünyadaki sayılı özgürlükçü anayasalarından biri olarak kabul edilen bir anayasadır. Bu anayasa ile Türkiye hukuk devleti, hukukun üstünlüğü, temel hak ve özgürlüklerin kullanımı, erkler ayrılığı, toplantı, gösteri ve yürüyüş hakkı, grev hakkı, her alanda kadınların söz sahibi olması, bütün siyasi akımların serbestçe tartışılması ve

kendisine kadrolar bulması gibi birçok kavram ve uygulamayla tanışmıştır (Doğan, 2019).

Dönemin demokratik şartlarının sağladığı elverişli ortamda yayım hayatına başlayan dergilerden biri, belki de en çok ilgi göreni Yön'dür. Doğan Avcıoğlu ve Mümtaz Soysal öncülüğünde sosyalist düşünceye inanan bir grup aydınının çıkardığı dergi, kısa süre içinde Türkiye'nin yönünü belirleme misyonuna sahip olan bir akım olma niteliği kazanmıştır. O dönem için büyük sayılabilecek bir okuyucu kitlesine seslenen Yön dergisinde, 27 Mayıs ve daha sonraki süreçle ilgili yazılmış 120 kadar yazıdan 14 tanesini Mümtaz Soysal yazmıştır (Çiçek, 2013: 69).

Yön Dergisi'nin genel bir yayın politikası ya da yazarlarının ortak tutumu olarak o dönemde DP iktidarına karşı yapılan 27 Mayıs İhtilali'nin, Türkiye'nin geleceği bakımından bir umut olarak kabul edilmektedir. Yön yazı yazarlarının önemli bir kısmının 27 Mayıs'tan önce DP'nin baskıcı tutumunu eleştiren yazılar yazdıkları ve DP karşıtı geniş muhalefet cephesi içinde yer almaları DP'ye karşı olmalarını beraberinde getirmiştir. Yön yazarlarının özellikle 27 Mayıs'tan sonra kabul edilmiş olan 1961 Anayasası'nı çok önemsemeleri de 27 Mayıs'a bir meşruiyet kazandırmaları bakımından yeterli görülmüştür. Temel de bir umut olarak kabul edilen 27 Mayıs'tan sonra rejimin şekillenmesi her geçen gün beklentileri cevaplayamayacak bir hale dönmesinin, Yön yazarlarının 27 Mayıs'tan önceki düşünceleri ile ve sonraki dönmedeki düşüncelerinin örtüştüğünü düşünmelerine neden olduğunu söylemek mümkündür. 27 Mayıs'tan önceki dönem, Avcıoğlu (1962a: 3; 1962b: 3) tarafından Türkiye'nin örtülü bir faşizm (çok partili faşizm) döneminde olduğu şeklinde nitelendirilmiştir. Ona göre özgürlüğü yalnızca mutlu bir azınlık için isteyen iktidardakiler, ilerici nitelik taşıyan bütün hamleleri susturmayı tercih etmişlerdir. 27 Mayıs'tan sonra sömürdüklerinin farkına varan emekçi kitle, varlıklı sınıflar için önemli bir risk oluşturdukları için varlıklı sınıf, sermayeyi destekleyen bir diktatörlüğü, yani faşizmi kabul edecek kıvama gelmeye başlamış, ancak bu durumla ilgili riskleri de bilen burjuvazinin güçlü aktörleri, demokratik görünüşü olan yarı faşist bir yönetime rıza göstermişlerdir.

Yön yazarlarıyla paralel olarak Soysal da 27 Mayıs'ta gerçekleşen hareketi, 14 Mayıs 1950 DP'nin iktidar olmasına karşı, cumhuriyetin kurulma sürecinde önemli roller üstlenen öncü kadronun sahip olduğu zihniyetinin yeniden egemen olması olarak

değerlendirmiştir. Ne var ki 27 Mayıs hareketi de geniş kitlelerin birleşmesini sağlamakta başarılı olamamıştır. Yapılan hareketin ne anlama geldiğini tam olarak kendilerine ifade etmekte zorlanan subaylar, yapacaklarını da derinlemesine düşünmemişlerdir. Askerin iş birliğine gitmeyi düşündüğü bilim çevreleriyle memurlar da olanlarla ilgili yanlış hükümlere vararak hareketin halka inmesini başaramamışlardır (Soysal, 1962a: 20). Soysal ve Yön Dergisi'nin diğer yazarları, ülkenin sorunlarını gündeme taşıırken her defasında ordudan da söz etmeye ihtiyaç duymuşlardır. Çözümün bulunması aşamasında, ordunun önemli bir aktör olduğunu kabul eden Yöncüler, ordu siyasi hayata aktif biçimde müdahale etmesini kabul etmemişlerdir. 27 Mayıs'a sonuna kadar destek veren Yön kadrosu ve Soysal, yeni anayasanın kabul edilmesinde olduğu gibi, ilerici tüm çalışmaların kaynağı olarak kabul ettiği orduyu, tasarladıkları milli kurtuluş cephesinin öncü unsurlarında biri olarak görmüştür. Bu bağlamda ordu içerisinde Yön'ün, hatırı sayılır bir okuyucu kitlesi olduğunu bilen Yön kadrosunun ordu mensuplarına kendi kalkınma reçetelerine göre yön vermeye çalıştıklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

27 Mayıs'ta yapılan hareketin basit bir hükümet darbesi olarak kabul edilmesine itiraza eden Soysal'a göre (1962a: 20; 1963a: 3) bir hükümet darbesi olmayan 27 Mayıs hareketi, yönetimin başına halkın çıkarlarıyla çatışmaması gerektiğinin farkında olan bir kesim geldiği için gerçek anlamda bir ihtilaldir. Fakat yönetime gelenler, halkla iletişim kurmayı başaramadıkları için 27 Mayıs'ın bir halk ihtilali olma fırsatını kaçırmışlardır. 27 Mayıs'ın bir tür halk ihtilali olmaya yaklaştığı günlerin olduğu gibi, yetersiz kadrolardan dolayı bundan uzaklaştığı günler de olmuştur. Bundan dolayı 27 Mayıs'ın niteliği her ay bir değişkenlik gösterebilmiştir. 27 Mayıs, bütün bu eksik taraflarına karşın düşünce ve ifade özgürlüğü ile ilgili olarak önemli bir hamle olmuştur. Bu ihtilali kabul etmekte zorlanan bazı çevreler, 27 Mayıs'ın ardından bu hareketi, tarihi bağlamından kopararak sinsice bir karşı ihtilal çalışması içine girmişlerdir, diyerek hareketle ilgili değerlendirmelerini sürdürmüştür.

Soysal'a göre (1962b: 14), 27 Mayıs hareketini yapan askerler tarafından oluşturulan bilim kurulu, daha yolun başında teşhisi yanlış koyarak demokrasinin Türkiye'de niçin yürümediğini tartışmak yerine kolay yolu seçerek kabahati, bu konuda en masum olan 1924 Anayasası'nın üzerine yıkmayı tercih etmişlerdir. Bunu yaparak Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı rejim bunalımı, basit bir anayasa bunalımı olarak

algılanmıştır diye Soysal, 27 Mayıs sonrasındaki bir buçuk yıllık sürecin, anayasa çalışmalarıyla ilgili kısır tartışmalarla geçtiğini, bununla uğraşmaktansa devletçiliği genişleterek, sağlamlaştırmak ve daha verimli hale gelmesi için harcansaydı, Türkiye’de demokrasinin daha sağlam temellere oturtulması mümkün olurdu, demiştir. Yani ona göre işe anayasadan ziyade, devletçiliği genişletme içi adımlar atılmasının gerekliliğini vurgulamıştır.

Mümtaz Soysal, 27 Mayıs İhtilali’nden tam kırk yıl sonra 28 Mayıs 2000 tarihinde “Bitmeyen 27 Mayıs” başlıklı bir yazı yazarak yıllar sonra konuyla ilgili düşüncelerini dile getirmiştir. Yazıya yıllarca “Anayasa ve Özgürlük Bayramı” olarak kutlanmış olan 27 Mayıs’ın yirmi yıl önce (yani 1980’de) bayram olmaktan çıkartıldığını hatırlatarak bugünün bir törenle anılmamasına anlayışla yaklaştığını ifade ettikten sonra birkaç dernek tarafında kutlandığını ve tartışma toplantıları düzenlendiğini, bazı gazetelerde birkaç yazının yayımlandığı belirtmiştir. Bu ilgisizliğe hayıflanan Soysal, öte yandan devrimcilik ilkesinin Türkiye Cumhuriyeti’nin vazgeçilemez bir ilkesi olduğunu kabul etmek istemeyen bunu hâlâ içine sindiremeyenlerin yazdıkları satırları okuyor olmanın da son derece ilginç olduğunu ortaya koymuştur (Soysal, 1980). Ona göre Türkiye’nin şartlarında demokrasi ve devrimcilik kavramların ve bunlar arasındaki bağlantının hala tartışılmakta olması, 27 Mayıs’ı ilgi çekici kılan en önemli özelliğidir.

Sonraki bölümde Türkiye’yi 27 Mayıs’a götüren şartları ele alan Soysal bunu anlamak için DP’nin iktidara geldiği, seçimle iktidarın ilk defa değiştiği 14 Mayıs 1950 tarihine dönmenin yetmeyeceğini ileri sürmüştür. Bunu anlamanın yolunun II: Dünya Savaşı’ndan sonraki ilk yıllarda ortaya çıkan sapmaları dikkate almak, Atatürk devrinde dışarıda bırakılmış muhaliflerin sisteme dâhil edilmelerini, yükseköğretim alanında İslam enstitülerinin kurulmasıyla başlayarak Kuran kurslarının açılmasına ve ilahiyat öğretimine varan, Köy Enstitüleri’nden ve toprak reformu yapmaktan vazgeçen tutumlarıyla İnönü dönemini de hatırlamak olduğunu vurgulamıştır. DP iktidarının yaptıklarından da Anayasa dilinde geriye dönülmesi, Türkçe ezanın terk edilmesi, liderlerin Said-i Nursi’yi ziyaret etmeleri ve halka yönelik “İsterseniz Hilafeti bile getirebilirsiniz” sözü gibi belirtiler, ülkede bir karşı-devrim sürecinin başladığının işaretleridir; dolayısıyla ordunun müdahalesinin temel gerekçesinin bu olduğuna dikkat çekmiştir. Bütün bu yaşananların 1924 ile 1925 yılları arasındaki

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve 1930 yılında Serbest Fırka dönmlerde olanlardan çok farklı olmadığını, devrim karşıtlığının kıpırdanıp canlandığını, bunun da görünürde demokrasinin tanımına uygun olduğunu ifade etmiştir.

Soysal 27 Mayıs'ı cumhuriyete sahip çıkma amacıyla olan ordu mensubu bazı subayların, üniversite, bir kısım basın ve gençlikle birlikte, demokrasi karşıtlarını devrimci temellere oturtma girişimi olarak tanımlamıştır. Ancak Anayasada değişiklikler yapmaktan ziyade, temel devrim ilkelerine tam dönüşle ulaşılabilecek tam başarı, sözü edilen ihmalden dolayı mümkün olamamıştır. Seçimlik de olsa aydın din adamı veya din eğitimi gibi kavramlara kurtarıcı olarak sarılmayan laik bir öğretim kurmak, toplumsal ve ekonomik yapıda köklü yenilikler yama fırsatlarının kaçırıldığını ifade etmektedir. Bu kadar olumsuz yaklaşımına rağmen Soysal yine de 27 Mayıs döneminde getirilen sosyal devlet, insan hakları ve Anayasa Mahkemesi bazı kavram ve kurumların vazgeçilemeyecek şekilde sistemde, silinmeyecek şekilde de zihinlerde yer edinmiş olmasından mutlu olduğunu ortaya koymuştur.

27 Mayıs'ı bir simge, bir aşama olarak gören Soysal, bu sürecin henüz bitmediğini, devam edeceğini iddia etmektedir: “Kemalist devrimin ilkeleriyle demokrasinin getirdikleri arasındaki sürtüşme sürüyor; demokrasinin ancak tam laik bir zeminde ve ekonomik bakımdan tam özgürleştirilmiş bir toplumda işleyebileceği anlaşılıncaya, devrim gerçek demokrasi hedefine varıncaya kadar” (Soysal, 2000).

3.2.1.2. Doğan Avcıoğlu

DP, tüccarların ve büyük toprak sahiplerinin destekleri kadar, Atatürk ilkelerine bağlı devrimci ve milliyetçi kitlenin de desteğini alarak iktidara gelmiştir. Ancak zaman içinde DP iktidarının, Atatürk devrimleri karşıtı olduğu düşüncesinin yaygınlaşması bunun değişmesine neden olmuştur. Bunun yanında DP'nin kapitalist enflasyonist gelişme stratejisinin neden olduğu hoşnutsuzluk ve baskıya dayalı önlemler yönelmesi de eklenince iktidara muhalefet yükselerek ordunun müdahale etmesi neredeyse kaçınılmaz hale gelmiştir. Temelde bu tepkinin, ekonomik ve sosyal herhangi bir alt yapısı bulunmamaktadır (Avcıoğlu, 1996: 768, 769).

Buna gerçeklere karşın Avcıoğlu'na (Avcıoğlu, 20 Ocak 1970: 1, 7) göre, Bayar tarafından yapılan “Dokuz subay işini sıkı tutsaydık, 27 Mayıs İhtilali olmazdı” tespiti

gerçekçi olmaktan çok uzaktır. 1960 yılından önceki günlerde ülkeyi toplumsal, ekonomik ve politik şiddetli bir bunalımın içine çekenlerin, Said-i Nursilerle yan yana gelerek ve şiddete dayalı önlemlere başvurarak iktidarlarını sürdürmeyi denemelerinin, kaçınılmaz şekilde bir patlamaya neden olacağı belliydi. Ordudan sayıları binlere varan subay tasfiye edilse bile 27 Mayıs İhtilali kaçınılmaz olarak gerçekleşecektir. Bundan dolayı “Sizi ben bile kurtaramam” diyen İsmet Paşa, Avcioğlu’na göre yalnızca bir gerçeği ifade etmiştir

Avcioğlu, bu dönemde en fazla Metin Toker tarafından çıkarılmakta olan Akis dergisinde yazılar yazmıştır. Toker, Fransa’dan döndükten sonra Zafer gazetesinde görev yaparken yurtdışında gördüklerinin de etkisiyle haftalık bir haber dergisi çıkarmayı düşünmüştür. 1954 yılında yapılan seçimlerin hemen arkasından yayın dünyasına giren Akis, haftalık siyasal haber dergiciliği alanında bir aşmayı başlatmıştır. Amerikalıların TIME, Almanların Der Spiegel ve Fransızların l’Express dergilerinden esinlenen Akis, içeriğinde iktidarla ilgili eleştirilere ağırlıklı olarak yer verse de muhalefet partileri ile ilgili eleştirilere yer vermekten geri kalmamıştır. Derginin içeriğinde, yalnızca siyasete değil, güzel sanatlardan spora, sinemadan tiyatroya kadar birçok alana yer verilmiştir. Kısa süre içinde Akis, DP ile amansız mücadelenin alanı olmuş ve DP’nin ve yanlılarını nefretini üzerine toplamıştır. Metin Toker, Cüneyt Arcayürek, Tarık Halulu ve Yusuf Ziya Ademhan hakkında çeşitli davalar açılmış, bu isimlerden bazıları hapis cezaları almıştır. Yargılanan yazarlardan biri de Avcioğlu olmuştur. İran Şahı’nı küçük düşürdüğü ileri sürülerek hapisle cezalandırılmış olsa da Avcioğlu, 27 Mayıs İhtilali’nin yaşanmasıyla bu cezayı çekmekten kurtulmuştur (Kafaoğlu, 2007: 60).

İktidarı, 27 Mayıs 1960 tarihinde ele geçiren ordu, yönetimi sivillere devretmek amacıyla harekete geçerek bir an önce yeni bir anayasa hazırlanması ve seçime gidilmesi için hazırlıkların yapılmasını istemiştir.

Turan Feyzioğlu’nun başkanı olduğu komisyon üyeleri tarafından hazırlanana Kurucu Meclis Yasa Tasarısı; 13 Aralık 1960 tarihinde TBMM’de kabul edilmiş, 16 Aralık 1960 tarihinde Resmî Gazete’de yayımlandıktan sonra yürürlüğe girmiştir. Sözü edilen yasa uyarınca; Kurucu Meclis, Milli Birlik Kurulu ve Temsilciler Meclisi olmak üzere iki bölümden meydana gelmektedir (RG, 16 Aralık 1960, Sayı: 10682: 2266.).

158 Sayılı Yasa uyarınca Temsilciler Meclisi'ne üye seçimi yapılmıştır. Söz konusu yasaya göre devlet başkanı 10 kişi, MBK ise kendi içinden olmak üzere 18 kişi seçecektir. İlleri temsil edenlerin sayısı da 75 olacaktır, CHP'den 49, CMKP'den (Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi) 25 kişi seçilecektir. Bunun yanı sıra 12 basın, 12 üniversite, 12 yargı organları, 10 oda, 6 baro, 6 esnaf, 6 işçi sendikası, 6 tarım teşekkülleri, 6 öğretmen, 2 eski muharip ve gençlik temsilcisi olacaktır. Meclis, DP tarafından kabul edilen genel temsil ilkesine olan tepkisini ortaya koymak ve meslek gruplarının siyasi platformda tanınmasına imkân vermek için “mesleki temsil” ilkesini öne çıkarmıştır. Ne kadar da CHP'ye verilen kontenjan 49 olsa da CHP'nin önde gelen isimleri il temsilcisi sıfatıyla meclise girmiş ve böylece CHP meclisin çoğunluğuna sahip olmuştur (Çavdar, 2008: 85-99).

CHP tarafından İsmet İnönü'ye özel 6 kişilik kontenjan vermiştir. Şefik İnan, Doğan Avcıoğlu, Ziya Müezzinoğlu, İhsan Kabadayı, Mümtaz Soysal ve Enver Ziya Karal İnönü tarafından belirlenen altı isim olmuştur. Bu 6 ismin de içinde yer aldığı 44 kişi, gerekli olan oyu, daha ilk turda alarak seçilmişlerdir. Beş kişi de ikinci turda katılınca başlarında İnönü'nün olduğu 49 kişiden oluşan CHP kontenjanı tamamlanmıştır. Bu isimlerden Doğan Avcıoğlu, Mümtaz Soysal ve Coşkun Kırca aynı zamanda Akis gazetesinde yazılar yazan isimlerdir (Toker, 1991: 214).

Parti meclisine İsmet İnönü tarafından “kıymetli bilim adamları” olarak tanıtılan bu genç üç isim en fazla oyu almıştır. Soysal'a (Mümtaz Soysal'a Armağan, 2009: 69) göre partilerde herkesin birbirlerinden korkarak oy vermedikleri bir hava içinde “bunlar zararsız” diye düşünmeleri bunun nedenidir. Doğan Avcıoğlu, Mümtaz Soysal ve Coşkun Kırca, Anayasa Komisyonu'na da Kurucu Meclis kontenjanından seçilmiştir

Hükümetin zayıflamasına neden olan frenler olarak iktidarın birçok organ arasında paylaştırılmış olması, Anayasa hazırlık aşamasında en temel belirleyici etken olmuştur. Çünkü önceki Başbakan Menderes'in meclis grubunu elinde tutmak suretiyle bir diktatörlük kurduğu kabul edilmektedir. Ancak Avcıoğlu'na (29 Haziran 1960: 1213) göre bu, madalyonun iki yüzünden sadece birisidir. Madalyonun görünmeyen yüzünde; baskılara tahammül edemediği ve grubun direncini kıramadığı için eğitim, yatırım, mesken, sağlık gibi yaşamsal sorunları yüzüstü bırakmaya mecbur olan bir Adnan Menderes vardır

Avcıoğlu, demokrasi dahi iyi bir ekonomik yağıyla m¼mk¼n olacağı için t¼m iktisadi yaşama h¼kim olan bir planlama yolu tercih edilirken iktidarın k¼t¼l¼k yapmasına engel olmak amacıyla alınan bu kararın doğru olmadığı kanısındadır. Bundan dolayı o; iktidarın çeşitli organlara dağıtılarak b¼l¼nmesi, her alanda bağımsızlıkları olan m¼esseseler kurulması, halk tarafından seçilen TBMM'nin karşısına mesleki temsilcilerden oluşan bir "seçkinler heyeti" getirilmesi, 11 kişiden oluşan Milli İktisat şurası ¼yelerini kendilerinin belirlemesi, h¼k¼mete karşı Merkez Bankası'nın ve iktisadi devlet teřebb¼sleri idarecilerinin bağımsızlığının sağlanarak kamu iktisadi teřebb¼slerini b¼y¼k oranda h¼k¼metin kontrol alanından çıkartılması gibi birçok uygulamaya karşıdır. S¼z¼ edilen uygulamalar, h¼k¼metin etkinliğini neredeyse sıfır d¼zeyine indirilebileceği gibi bağımsızlık da devlet teřebb¼slerinin bir çiftlik gibi kullanılmasına engel olacak bir are değildir. Gerçek anlamda bir ciddiyeti olan bir planlama yapabilmek için h¼k¼metin s¼z¼ edilen m¼esseseler ¼zerinde egemenliğini tanımak gerekmektedir (Avcıoğlu, 05 Aralık 1960: 2)

H¼k¼mete y¼klediđi s¼z konusu g¼revden dolayı 27 Mayıs'ın hemen sonrasında MBK'nın ekonomi alanda bir desteğe ihtiyaı olduğunu ifade etmiştir. Geçici bir h¼k¼metin ortak pazar, yeni bir b¼te politikası ve kalkınma planı gibi vadesi uzun konularla ilgili vaziyet almasının doğru olmadığını belirten Avcıoğlu, 27 Mayıs'tan sonra ekonomi iktisadi politikasının hala iktisadi işlerin koordine edilmesini zorunlu hale getirdiğini d¼ř¼nerek Maliye Bakanlığı'na ekonomiyle ilgili ¼teki bakanların ¼zerinde yetkiler tanınmasını veya iktisadi koordinasyonla g¼revli bir başbakan yardımcılığının tesis edilmesini ¼nermiřtir (Avcıoğlu, 05 Mayıs 1960: 2).

Avcıoğlu'na (1996: 771-773) g¼re 27 Mayıs İhtilali'nin çok kısır entelekt¼el bir ortamda gerçekleştirildiği d¼ř¼n¼ld¼đ¼ zaman d¼ř¼nce ¼zg¼rl¼đ¼ yolunu amayı amaçlayan bir anayasanın yapılması dahi bir başarıdır; bunun yanında MBK tarafından çıkarılan yasalarda sosyal adalete olan hassasiyetini açıkça ortaya koyması da ¼nemlidir. Ne var ki 27 Mayıs İhtilali'nin ortaya halkı bir y¼nelim koymasına karşın bunu toplumsal bir temele oturtmak gibi bir kaygısının olmaması ve kitlesel destekten mahrum olması onun yumuşak karnıdır. Nasıl davranacağını bilmeyen, şaşırmış milliyetçi bir tepki olarak ortaya çıkan İttihat ve Terakki Hareketi'nin bile dernekler ve kul¼pler yoluyla kısa s¼re içinde ¼rg¼tlendiđi ve milli burjuvaziye dayanmak suretiyle

kısa süre içinde dikkate değer bir güç oluşturduğu düşünülürse Milli Birlik Hareketi'nin boşlukta kaldığını da söylemektedir.

27 Mayıs, ortaya konulan çeşitli sebeplerin ötesinde; ara tabakaların ağa, eşraf, burjuva ve komprador takımına karşı bir tepkisidir. Kurucu Meclis, MBK üyeleri tarafından desteklenen CHP'nin azınlıkta olan ilerici aydınlarıyla ağa, eşraf, burjuva ve komprador takımının ilk mücadelesine sahne olmuş, bu mücadele İnönü'nün aracılığıyla tatlıya bağlandıktan sonra 1961 Anayasası çıkmıştır. Ne var ki süreç, her bakımdan sağlam bir anayasanın çok da bir anlamı olmadığını, emperyalizm-komprador-ağa egemenliğinin Türkiye'nin geri kalmasının temel sebebi olduğunu göstermiştir (Avcioğlu, 21 Ekim 1966: 3).

Avcioğlu'na göre 27 Mayıs, zinde güçlerin bilinçlendiği bir devre, yeni bir devrin başlangıç noktası olmuştur. Bütün hazırlıksızlığına karşın Milli Birlik idaresi ilerici bir tutum takınmaya çalışmış, halkın çocukları 27 Mayısçılar, Türkiye'nin siyasi yaşamına sosyal adalet kavramını sokmuşlardır. Öyle ki anayasayla emekçi kitlelerin uyanmasını, güç kazanmasını sağlayacak bir özgürlük ortamı dahi yaratılmıştır (Özdemir, 1986: 56). Ancak 27 Mayıs İhtilali, ekonomik ve toplumsal olarak bir boşlukta kalmıştır. Avcioğlu ve Yön bu defa riske girmemek ve askerlere yol göstermek için sosyalizme evrilmesi olası bir sistem kurmak için çalışmış, hatta sosyalist düşünceyi normalleştirmek, tartışılmasını sağlamak, yaygınlaştırmak için Sosyalist Kültür Derneği (SKD) adında bir dernek açmışlardır. Ayrıca sosyalist düşüncenin kitaplar aracılığıyla yayılması için SKD ile eşzamanlı Yön Yayınları adını verdikleri bir yayınevi de kurulmuştur. (Hürkan, 2006: 43).

Avcioğlu, ne kadar da 27 Mayıs'a bir değer atfetmiş ve 27 Mayıs'ı önemsemiş olsa da "27 Mayıs İhtilali'ni yapanlar kalsalardı, ülkenin muhtaç bulunduğu köklü devrimleri gerçekleştirebilirlerdi" iddiasına katılmadığını ifade etmiştir. Çünkü ona göre ihtilalin olduğu dönemde toplum köklü dönüşümlere ve bu dönüşümleri gerçekleştirebilecek yeterli düşünce birikimine sahip değildir. Ancak artık Türkiye'de kapitalist düşünce ve ekonomi büyük hızla geliştiğinden dolayı aydın sınıfı, ilk kez yoğun ve etkili şekilde kapitalist ve geri düzenin eleştirdiği için kitleler üzerinde etkili olabilecek bir düşünce birikimi meydana gelmiştir. 27 Mayıs, içeriden ve dışarıdan sömürü güçlerinin ciddi bir direnciyle karşılaşmadığı ve radikal bir düzen değişikliğine yönelmediği için devrim kolay olmuştur; ancak bundan sonra yapılacak bir devrim

içerinin ve dışarının sömürü kuvvetleriyle mücadeleye girerek düzeni köklü bir biçimde değiştirecektir (Avcıoğlu, 26 Mayıs 1970: 1, 7)

3.2.1.3. Metin Toker

On yıldan fazla iktidarda kalan DP'nin hükümeti, 27 Mayıs 1960 müdahalesiyle sona ermiştir. 1943 yılından başlayarak 2002'ye kadar aktif olarak gazetecilik yapan ve bu süreçte Türk toplumsal ve siyasal hayatını bir sosyolog edasıyla gözlemleyerek bir bu gözlemlerini gazeteci olarak da gazetesinde dile getiren ve bir dönemin en etkili dergilerinden olan Akis'i Türk basınına kazandıran Metin Toker (Çelebi, 2007: 92-93) darbeden sonra yazdığı ilk yazısında, 27 Mayıs hareketine bir isim vererek bunun bir "askeri ihtilal" olduğunu ortaya koymuştur (Toker, 30 Mayıs 1960: 83). Bunun İktidara meşru yollarla gelen ancak vatana ihanet düzeyine gelecek kadar kötüleşen ve gayrimeşru faaliyetler içine giren bir hükümete karşı, millet adına Türk Ordusunun, kurduğu meşru bir idare kurma hareketi olarak adlandırmıştır.

Bunun ardından ihtilale yanlış teşhis koymamak için bazı açıklamalar yapan Toker; hareketin basit bir ihtilal niteliği taşımadığını, Atatürk cumhuriyetinin devam etmesi amacıyla bir araya gelen farklı grupların geniş alanda başlattıkları zaferle sonuçlanan bir hareket olduğuna vurgu yapar. 27 Mayıs İhtilali'nin "Namuslu aydın hareketi" olduğunun altının çizen Toker, askeriyle sivilile namuslu bütün aydınların verdikleri bir mücadeleyle sonunda başarıya ulaştıklarını açıklamıştır. Metin Toker ilk günden itibaren 27 Mayıs Hareketi'ni destelemiş, coşkuyla karşılanmıştır; bu hareketi Türk ordusunun, Türk milletinin bir arzusunu yerine getirmesi olarak kabul etmiştir. Toker, Türk ordusunun tam zamanında bir müdahalede bulunarak ülkeyi bir felaketten kurtardığını düşünmektedir. Sükûnet ve mükemmellik içinde gerçekleştirilen ihtilalin kan dökülmeden yapılmasının büyük bir olay olduğunu ifade eden Toker, olayın gerçekleştiği gün Türkiye'nin her bir noktasında sevinç yaşandığını iddia etmiştir (Tokatlı, 2018: 111-112).

Metin Toker, "Bugünkü Vazifemiz" başlığıyla yayımladığı yazısında DP'nin on yıllık macerasını anlatmaya çalışmıştır; 1950 yılında başlayan süreçte iktidar hiddetini, muhalefet ise infiallerini bastırarak ülke davası için elbirliğiyle hareket etmişti. Çünkü bu bir tür bayramdı. 1960'nın güzel bahar ayında ikinci bayram ise gerçekleşmiştir

(Toker, 30 Mayıs 1960: 83). 27 Mayıs hareketini millet olarak dünya tarihine Türklerin eklediği bir yeni mucize olduğunu açıklayan Toker, 27 Mayıs'ın bir askerî ihtilâl olduğunu ifade etmiştir. Bu hareketle “Türk Gençliğinin kan akıtarak açtığı savaşın ilk safhasını kati zafere kavuşturmuştur. 27 Mayıs Hareketinin gönüllere ümit veren tarafı budur, ihtilâli yapanlar, milletlerini hakikî arzularını iyi anlamış, onlara doğru teşhis koymuş bulduklarını daha ilk tebliğlerinde ispat etmişlerdir”. Böylelikle, İnkılâp Hareketi adı verilen ihtilâl de eşi benzeri olmayan bir rahatlıkla başarıya ulaşmıştır (Toker, 30 Mayıs 1960: 83-84).

O güne dek hep kışlasında kalan, Türkiye'nin sadık askerleri olmaya devam eden TSK'nin 27 Mayıs'ta, halk tarafından başlatılan isyanın son darbesini vurduğunu belirten Toker; sabah vakti 3 ile 6 arasında gerçekleştirilen hareketin başarıyla hedefine ulaştığını, ihtilalin planlanma ve uygulanmasının muazzam bir başarıya ulaştığını vurgu yapmıştır. Toker; Türk gençlerinin kanlarını akıtmak suretiyle açtıkları kurtuluş hareketinin Türk ordusu tarafından kesin zaferle sonuçlandırılması üzerine TSK'ye şükranlarını ifade ettikten sonra, askerlerin yapması gerekenlerle ilgili bir plan ortaya koymuştur. En başta hep iyi niyetlerle başlayan askeri ihtilallerin sonra koltuk sevdasına dönüştüğünü ileri süren Toker, bu durumun Türkiye için düşük bir ihtimal olduğunu ifade etmiştir. Hareketin başında olanların “imtihanlarını başarıyla vermiş vatanseverler olduğu” ve hareket içinde yer alan subaylarının iyi muhitlerde yetişmiş vatan evlatları olduğunu bu durumun nedeni olarak ortaya koymuştur. Bütün bunların yanı sıra “İnönü faktörü” ile demokrasi âşığı Türk milletini de buna engel olacak nedenlerden olduğunu iddia eder. Bundan sonra hareketi yapanların, kurdukları sistemin geçici olduğunu ve seçimlere bir an önce gideceklerine olan inancının tam olduğunu ifade eden Toker, Gürsel ile arkadaşlarının en kısa zaman içinde seçimleri eşit şartlarda, tam bir tarafsız tutum içinde yaptırdıktan sonra kışlalarına çekileceklerine olan inancını ifade etmektedir. Askerlerin politik pratiklere dâhil olmayarak Atatürk'ün izinde gitmeleri gerektiğini ifade etmektedir: onların vatansever sivil bir hükümete sadakat ve itaat içinde yardımda bulunarak, memlekete hizmet edeceklerini ve şeref sözünü tutan ordunun idareden çekilmesi gerektiğini belirtmiştir (Tokatlı, 2018: 112-113).

Toker'e (9 Haziran 1960: 86) göre Harp Okulu, 27 Mayıs'taki büyük inkılap hareketinin merkezidir. 27 Mayıs hareketiyle başa gelen askeri idarenin daha ilk günden itibaren cephenin sivil mensuplarından tam destek almasının temel nedeni namuslu bir

aydın hareketi olmasıdır. Bundan dolayı da söz konusu hükümetin meşru bir nitelik taşıdığı daha ilk gününde kabul edilmiştir. Aslında bu hareket “yolundan çıkmış ve fiili olarak rejimi değiştirmiş, anayasayı ihlâl eden idarecilere karşı olmak gibi” gibi sağlam faktörlere dayanmaktadır.

27 Mayıs İhtilali’ni “Namuslu Aydın Hareketi” olarak tanımlayan Toker (9 Haziran 1960: 85) Türk ordusunun bu hareketle neredeyse tüm haklarından mahrum edilmek istenen Türk milletinin kin ve ihtirastan başka özgürlüğüne bu şekilde yeniden kavuşması diğer milletlere nasip olmayacak düzeyde olgunluk ve vakarla kazanıldığını düşünmektedir.

Metin Toker; hukuk sisteminin işlemediği, hakların teslimi, demokrasinin var olabilmesi konularında da kurulan askeri idare yapısına karşı herkesin en samimi, en sıcak, en yakın duygularla yardım etmesinin davanın bir an önce bir sonuca ulaşmasının tek çaresi olduğunu düşünmektedir (Toker, 9 Haziran 1960: 84).

Toker’in (23 Haziran 1960: 92) “Millî Âfet: Ocak Başkanı” adlı yazısında DP devri hakkında o dönemin yönetime getirdiği kişilerde biraz idealizm olsaydı, Türkiye’nin rejim konusunda çok ileri noktalarda olacağı konusunda hiç kimsenin en ufak bir tereddüdü olmadığını ifade etmeye açıklamaya çalışır. Bundan dolayı güçlü bir rejime ulaşabilmek eski dönemin anti demokratik kanunlarını iptal edecek bilim komisyonları kurulması gibi bazı faaliyetlerin yapılmasının önemine vurgu yapar.

Yeni yönetimi belirlemek amacıyla yapılacak ilk seçimlerde, ülkedeki çok partili demokratik yaşamın sekteye uğramaması noktasında Toker, DP’nin kapatılmaması gerektiğini ileri sürmektedir. Demokratik sistemler içinde, idareciler tarafından yapılan hatalardan ötürü bir siyasal partinin faaliyetlerine son verilmesinin büyük haksızlık olduğunu kaydeden Toker; seçim sürecinde yer alabilmesi için DP’nin bir ameliyata ihtiyacı olduğunu ifade ettikten sonra, DP’nin varlığını sürdürmesinin çok partili sistemi içtenlikle savunanlar için temel bir görev olduğunu ifade etmektedir (Yalman, 1970: 216).

3.2.1.4. Şevket Süreyya Aydemir

Şevket Süreyya Aydemir, 1963 yılından itibaren peş peşe yayınladığı Tek Adam, İkinci Adam, Menderes'in Dramı ve Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa adlı eserleriyle hem Türkiye Cumhuriyeti'nin hikâyesini hem de 1960 yılına kadar uzanan aşağı yukarı 100 yıllık tarihini yazmıştır. Cumhuriyet tarihi toplu ve ayrıntılı değerlendiren bu ilk yapıtlar oldukça büyük bir ilgili görmüş ve her zaman referans eserler arasında yer almıştır.

1950 yılında İnönü döneminin sona ermesiyle Türk siyasi hayatında kahramanlar dönemi sona ermiş ve “milli kahraman” veya “milli şef” yerine “halk kitlesinin” istedikleri zaman iktidara edebilecekleri kişilerin Türk siyasi hayatında yerlerini alacakları bir başka devir başlamıştır (Aydemir, 1968: 413).

Tek parti yönetiminin devleti sağlamlaştırma kaygısı güderek şekil verdiği siyasal, ekonomik kültürel ve toplumsal ortam ile halktan uzak tutumu Demokrat Parti (DP) iktidarının yolunu açmış, siyasal iktidar ilk kez bu dönemde halkla arasındaki mesafeleri kaldırmış; ilk defa alttan gelen toplumsal bir hareket olarak ülkede, yapısal (organik) bir düzen üzerinde varlığını sürdürebilmiştir (Aydemir, 2000: 402)

Zaman içinde büyük bir güce kavuşan DP'nin Başbakanı grubuna “Siz isterseniz halifeliği bile geri getirebilirsiniz” derken onu çılgınlar gibi alkışlayanlar, bundan sonra sözlerin daha da sertleşerek Başbakan'ın istediği takdirde “bu millete odunu aday göstersem, onu bile mebus seçtiririm” demesiyle DP hükümetini sorgulamaya başladılar. NATO üyesi olmak için TBMM'den yetki alınmadan Türk askerinin Kore Savaşı'na gönderilmesiyle burada şehit olanlar, 1954 yılında EOKA'nın kurulmasıyla Kıbrıs Sorunu alevlenince adada yaşayan Türklere saldırıların artmasıyla İstanbul ve İzmir başta olmak üzere Rumlar başta olmak üzere gayrimüslimlere saldırıların yaşandığı 6-7 Eylül Olayları, Bu vatandaşların yakılıp yıkılan, yağmalanan kiliseleri, iş yerleri ve için evleri devletin yüz milyon lira civarında tazminat ödeme durumunda kalması, hükümetin bu olayda parmağı olduğuna dair söylentiler, birdenbire gelişen ABD dostluğu, Ankara sokaklarında motosikletlerle pervasızca dolaşan Amerikalı askeri polisler de halkın sorgulamaya girmesinde etkili olmuştur. II. Dünya Savaşı'nın bitmesine bağlı olarak yaşanan geçici ekonomik rahatlama sürecinde iktidar olan DP'nin, bu dönemden sonra vaatleri arasında olan tarım sektörünün kalkındırılması,

üretim arttırılması bağı olarak milli gelirin arttırılması gibi sözlerini yerine getirmekten iyice uzaklaştığı edilmekteydi (Akgün, 2009: 412). Öte yandan DP iktidarı da günden güne otokratik bir tutum sergilemeye başlamış, partizanlık ya da partiye bağış almanın usul haline getirilmesi gibi usul ya da yasa dışı işlemlerin ekonomik hayata sokulması, toplumda genel bir memnuniyetsizlik ahalini ortaya çıkarmış ve bütün bunlara Ortadoğu'nun lider ülkesi olma çabası da eklenince DP iktidarı, 1960 yılında gerçekleştirilen ihtilâl ile sona erdirilmiştir (Aydemir, 1976: 274).

“Menderes'in Dramı” adlı eserinde DP iktidarının hikayesini Aydemir, “İhtilâlin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilâli” isimli eserini de 1960 yılında kaleme almıştır. Kitaba isim verilmesinin hikayesini Halil İbrahim Göktürk (1977: 182), eserin bitmesinin 12 Mart 1971 tarihine denk gelmesi ve bunun kitabın basımının gecikmesine yol açmasıyla açıklamıştır. Eserin “İhtilâlin Mantığı” olan ismi en başta bir tedirginlik doğurmuş, Şevket Süreyya Aydemir'in ileri yaşında sıkıntı yaşayacağından çekinilmiş ve Göktürk'ün de olduğu yakın çevresinin telkiniyle eserin ismi değiştirilerek “İhtilâlin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilâli” olmuştur.

Kitabın isminde yakalanan denge, içerikte de kurulmuştur. Aydemir (1976: 7), “İhtilâlin Mantığı” adlı kitabının önsözünde 27 Mayıs ihtilâli ile ilgili olumlu veya olumsuz bir yorum yapmaktan kaçınarak ihtilâlin tanımını, “Türkiye Cumhuriyeti'nin yakın tarihinde, ihtilâl, kavramını yansıtan ilginç bir olay” şeklinde yapmıştır. Ona göre ihtilâl toplumdaki canlı bir yığınlaşma durumudur, bir ihtilâlin yaşanması için toplum içinde uygun koşulların ve nedenlerin oluşması gerekmektedir. 27 Mayıs'ta yaşanan ihtilâl de, tıpkı daha önce yaşanan Fransız ve Rus ihtilâlleri gibi sözü edilen koşulların oluşmasına bağı olarak ortaya çıkmıştır (Aydemir, 1976: 302-303).

1923 yılında cumhuriyetin ilanı ile gerçekleşen Türk devriminin ortaya çıkması gibi 27 Mayıs 1960 yılında gerçekleşen devriminin meydana gelmesi de toplumsal yapıda birikmiş olan çatışmaların sonucudur. Ne var ki Aydemir, her iki ihtilâl sürecinin devamında yaşanan devrim sürecini farklı anlamlarda değerlendirmiştir. Türk devrimini ele alarak, ihtilâlin tanımlamasını geçici bir iktidar değişikliği, inkılâbın öncülü olarak yapmıştır:

“...ihtilâl, cebir ve zor yoluyla ani bir ayaklanıştır. Ya azınlığın çoğunluğa ya çoğunluğun azınlığa karşı öyle ani bir vuruşla, öyle sorumsuz bir hakimiyet kurmasıdır ki, bu olay, toplumun yapısında sosyal ya da ekonomik bir değişiklik meydana

getirmeden, siyasi bir iktidar değişikliği şeklinde kalır. şu hâlde ihtilâl kısa süreli ve geçicidir. Zaten ihtilâl, uzun süreli bir gelişmeye ve toplumun yapısında uzun süreli bir idare değişikliğine değil, sosyal ve ekonomik temel değişmelere de geçerse o zaman bu bir inkılâba çevrilmiş demektir. İhtilâl biter ve inkılâp toplum yapısında, bazen yıllarca on yıllarca işleyerek temel değişmelere girer.” (Aydemir, 1967: 302-303).

27 Mayıs İhtilâli, diğer ihtilaller gibi mevcut iktidarı değiştirmekten başka bir hedefi olmayan ve kısa süreli bir hareketten ibaret olarak değerlendirilmektedir. İhtilâl, bir rejimin toplumsal yapısında uzun süre içinde gerçekleştirilebilecek devamlı ve derin değişiklikleri amaçlamayan, yalnız mevcut iktidarın tasfiye edilmesiyle, Anayasanın ve temel kimi kanunların değiştirilmesiyle yetinen bir harekettir. İhtilal sayesinde siyasal iktidar değiştikten sonra da rejim kendi yapısında varlığını sürdürecektir ve bu sayede rejimin “Normal-Evrimsel akımı” devam ettirilebilecektir. Yani 27 Mayıs’ta yapılan ihtilâlde de hedeflenen bir devrim ya da inkılâp değildir. “Türk Milli Kurtuluş Hareketi” yani cumhuriyet, tüm engel, inkâr, hatta ihanete karşın bir inkılâp olarak 1960 yılında da varlığını sürdürmektedir (Aydemir, 1976: 100-101). Sözün özü Aydemir, devrim kavramını 1960 yılında 1930 yılındakinden farklı anlamlarda değerlendirmemiş ve Türk devriminin bitmeden sürdüğünü iddia etmiştir. 27 Mayıs 1960 tarihinde yapılan ihtilâl, Türk inkılâbını başlatan 1923 ihtilâli gibi kısa süreli yani geçicidir. Ne var ki ihtilâlden sonra takip edilecek yol, 1923 ihtilâlindeki gibi tama aksi sosyal yapıda bir değişim yapmayı amaçlayan bir hareket değildir.

“İhtilâlin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilâli” adlı eserinde ihtilâle giden sürecin özetini yaparken ihtilâli de değerlendiren Aydemir (1976: 120), 27 Mayıs’ın başlangıç döneminde oligarşiye karşı ve demokrasi yolunda yapılmış bir hareket olduğunu fakat zaman içinde gidişatını değiştirmesi gerekirken bunalıma dönüşmüş bir hareket haline geldiğini ifade etmiştir.

27 Mayıs ihtilâlini yapan kadro, ihtilâlden sonra parçalanmıştır; bundan sonra ihtilâlin idaresini yeni kadro ele almış ve ihtilâlin tüm sorumlulukları söz konusu kadroya geçmiştir (Aydemir, 1970). Aydemir (1973), İhtilâlin örgütsüz ve lidersiz oluşu, taşrada ihtilali temsil edecek idealistlerin yaratılamamış olması, ordu kadrosunda yaşanan bireysel güvensizlik ve MBK’de yönetimin otoriter bir yapısının olmamasını 27 Mayıs’ı gerçekleştiren kadronun parçalanmasının nedenleri olarak sıralamıştır.

Ordunun yönetime el koyması, birçok duyarlı vatandaş tarafından son dönemde Atatürk ilke ve inkılaplarından verilen tavizlerle sarsılmak istenilen Atatürkçülüğün bir zaferi olarak benimsediler. Yönetim gelenler ise askeri bir dikta yönetimi kurmaya hevesli olmadığını mümkün olan en kısa süre içinde seçime gidileceğini hemen ilan ederek ortaya koydular ve cuntaların karşı ihtilal gerçekleşmeden gitmediklerini düşünenleri rahatlattılar (Karavelioğlu, 2007: 62.). Kamuoyu desteğini bu davranışlarıyla kazanan ve ülke yönetimini üstlenen MBK'yi bekleyen üç önemli görev vardır. Önemli ilk zorunluluk, harekete hukuki bir dayanak sağlamaktır. İktidarın boşluklardan faydalanarak Anayasayı askıya almış olası ülkeyi istenmeyen noktalara getirdiği için devlet yönetenlere halka baskı yapma imkânı vermeyecek bir anayasa hazırlanması ikincisi zorunluluktur. Üçüncü zorunluluk ise Anayasayı ihlal etmekle suçlanmak suretiyle gözaltına alınmış olan devletin en üst makamlarında görev yapanların en kısa sürede yargılanarak cezalandırılmalarıydı. 27 Mayıs 1960'ın ilk saatlerinde Cumhurbaşkanı, Başbakan, bakanlar kurulu üyeleri ve DP'nin önemli isimleri gözaltına alınırken MBK'nin düşündüğü, hukukun üstünlüğünü çerçevesinde yapılacak bir anayasanın geçmişte yapılan yanlışların yinelenmesinde engel olacağıydı. Bu anayasayı kendileri hazırlamak istemediler; bütün uygulamaların alt yapısının ancak sağlam hukuk bilgisi rehberliğinde hazırlanabileceği için kaçınılmaz konunun uzmanlarına danışılacaktı. Büyük bir sağduyu gösteren Komitenin hemen o sabah hukuki konularda danışmanlığına başvurmak üzere Madanoğlu'nun Ankara'ya çağırması, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde görevli profesörlerinin önerilerini dikkate alarak uyarak hemen bir seçim yasası ve anayasa hazırlanmasına yönelmeleri, 27 Mayıs 1960'ın kimliğini “darbe”den “ihtilal”e; üç komisyon tarafından yapılan çalışmalardan sonra referanduma gidilerek halkın onayını alan 1961 Anayasası'nın kurumsal içeriği de söz konusu kimliği “inkılap”a çevirmiştir. İlim Heyeti adı verilen hukukçular, hemen çalışmalarına başlamıştır. En başta iktidarın meşruiyetini yitirdiğini anlatan ve komite üyelerinin kamuoyuna açıklanmasını, geçici de olsa bir hükümet kurulmasını, 27 Mayıs'a neden olan sorumluların gözaltına alınmasını ve yargılanmalarını sağlayacak bir yüksek yargı organı tesis edilmesini; bunların yanı sıra Anayasa çalışmaları sürecinde geçerli geçici Anayasa oluşturulmasını öngören bir rapor hazırlanmıştır. MBK'nin ve Devlet kurumlarından uzmanların kuracakları hükümetin onayını aldıktan sonra yürürlüğe girecek yeni seçim yasası ve Anayasa ışığında

seçimlere gidilerek yönetimin devredileceği ifadelerinin de olduğu ve 28 Mayıs 1960'ta yayımlanan rapor 27 Mayıs 1960 İhtilali'nin hukuki dayanağı olmuştur (Aydemir, 1976: 386-387).

Aydemir (1962: 8) ihtilâlin etkilerinin yaşandığı sürecin hemen sonrasında, 1962 yılında Yön dergisinde yazdığı makalesinde, 27 Mayıs'tan sonra ihtilâli yapanlar arasında iki hareketin oluştuğunu ve söz konusu iki cereyan arasında bir mücadelenin de gerçekleştiğini ifade etmiştir. Söz konusu hareketlerden birincisi ihtilâlden sonra memlekette “Batıdaki örneklerine benzer bir demokrasi” kurmayı amaçlamış, ikinci hareket ise 27 Mayıs 1960 İhtilali'nin yalnızca demokratik kurumları yerleştirmekle yetinmemesini, inkılâpçı bir heyecan yaratmak suretiyle ülkede yeni bazı kurumlar kurmayı amaçlamıştır. Bu iki harekettten ilki hem gerekçeleri hem de üniversite çevrelerinin verdiği destekle mücadeleyi kazanmıştır. İkinci hareketin başarılı olamamasında kendisinin içinde olduğu Atatürk devrimlerini bir sisteme oturtamamış 1920-1960 aydınları sorumludur (Aydemir, 1962: 8)

Aydemir'e (1974) göre ihtilal kadrosunun kadro değişmesi, zaman içinde ihtilâli bunalıma dönüştürerek inkılâp yolunda belki de elde edilecek birçok fırsatın kaçırılmasına neden olmuştur. 13 Kasım 1960 tarihindeki kadro tasfiyesi, ihtilâl sürecindeki aydın etkisini de azaltmıştır. İhtilâl üzerinde aydınların etkinliğine açıklık getiren Aydemir, bir darbe şeklinde başlayan ihtilâlin kısa süre içinde ihtilâle döndüğü kanısındadır. Bu dönüşüm sürecinde temel etken, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi hocalarının ihtilâle ilgili verdikleri raporlardır.

27 Mayıs 1960 ihtilâlini anayasa ve kadro değişiminden dolayı eleştirerek; ihtilali bunalıma dönüşmüş, amacından çıkmış bir hareket olarak nitelendiren Aydemir, 1960'ların politik uygulamalarını da değerlendirmiştir. 1960'ların ekonomi politikalarına yönelik analizler, bu değerlendirmelerden en dikkat çekici olanıdır. 1930'lı yıllarda savunduğu devletçilik düşüncesini 1960'lı yıllarda da devam ettiren Aydemir, 1961 anayasası ile ülkenin karma ekonomi modelini benimsediğini ifade etmiştir. Fakat devlet sektörünün ve özel sektörün birlikte görev aldığı bu sistem içinde her türlü çıkar çatışmasından arınmış, devletin amaçlarını kendi amaçlarını üstünde gören bir özel girişimcinin bulunmamasına da vurgu yapmıştır, buna rağmen özel teşebbüsün ekonomik sistemin dışında kalmasının da yanlış bir anlayış olduğunu ifade etmiştir (Aydemir, 1962: 9).

27 Mayıs 1960 İhtilâli'ni ilk dönemde demokrasi sürecinde gerçekleştirilen bir hareket olarak kabul etmesinde karşın, oligarşik bir hareket niteliği kazanması ve daha sonra politikaların DP politikaları ile paralel olmamasından dolayı eleştiren Aydemir, bütün eleştiri konularında kendisinin de içinde olduğu aydınları sorumlu olarak görmektedir. Bir tür iç muhasebe olan bu değerlendirme devrimin ideolojisinin oluşturulamamış olmasının bir sonucudur. Aydemir, ideolojilerin yalnızca sistemleşmeyi sağlamadığını, bunalım dönemlerinde bunu aşacak bir anahtar işlevine sahip olduğunu düşünmektedir (Gürbüz, 2016: 156).

On yıl devam eden iktidarları sürecinde DP hükümetinin günden güne demokrasiye, anayasaya aykırı davranarak yasal çerçeveden uzaklaşan merkezîyetçi bir yönetim biçimine dönüşmesi, milli sorumluluk bilincine ve duygusuna sahip her bir vatandaşta ve Silahlı Kuvvetler'de bu gidişi durdurmanın gerekli olduğu düşüncesini körükleyerek bu yönde girişimlerin başlamasına yol açmıştır. Askerlerin birkaç yıl devam eden hazırlıklarına gerekçe oluşturmak suretiyle onların eyleme geçmesine neden olan, ulusal egemenlik bilinci ile bağımsızlık duygusuna zarara verilmesi, Atatürk sevgisinin yok edilerek temel cumhuriyet ilkelerinin çiğnenmesi karşısında ortaya çıkan duygulardı. Yıllar sonra MBK üyelerinden Suphi Karaman bu gerçeği şu sözlerle ifade etmiştir: “Aslına bakılırsa sekiz ay önce bile tam anlamıyla şekillenmiş bir ihtilal komitesinden pek de bahsedilemez. Sonra ne yapabiliirdik ki? Biz bir şey okumamıştık, bir şey bilmiyorduk ki bizden ekonomik, sosyal işler, reformlar beklensin” (Aydemir, 1976: 487).

27 Mayıs 1960 hareketine “İhtilal” kimliği kazandıran yeni Anayasa oluşturmak için yapılan çalışmaları kısa süre içinde başlatılırken, yargılama yapmak amacıyla kurulmuş olan Yüksek Soruşturma Kurulu ve Yüksek Adalet Divanı'nın çalışmalarının da aynı kimlikte olması için çabukluk ya da süre belirleme ilkesinin getirilmemesidir. Aydemir, Menderes'in Dramı adlı eserinde (1993: 454-455) bunun MBK'nın içinde olduğu bir çelişki olarak ifade etmekte, hatta cumhurbaşkanından sıradan vatandaşa kadar 512 sanığı mahkeme etmekle görevli hakimlerin de klasik hukuktan ve normal yargı kademesinden gelen kişiler oldukları için, Yassıada Mahkemeleri'nin bir tür ihtilal mahkemesi kabul edilemeyeceğini iddia etmektedir.

3.2.1.5. Cemal Süreya

Politik nitelik taşıyanla toplumsal nitelikte olanı birbirlerinden ayırtmak çok da kolay değil, hatta imkânsızdır. Demokratik bir düzen içinde politik seyrin yerel halk tarafından tespit edildiğini söylemek yanlış değildir. Ancak yaşadığımız çağda söz konusu kavramla tam anlamıyla iç içedir. Çünkü siyasi düşünce, siyasal eylemlerin yani iktidar olma ve muhalefette olma fiillerinin çözüm süreci ve olası çizgide yeni baştan yapılandırılmasının kuramsal inşasıdır. Söz konusu kuramsal inşanın temelinde; gelenek, ekonomi, din, bilim, insancılık ve tarih gibi kavramsal ifadeler yer alabilmektedir. Ancak geçmişten bugüne doğru olan süreçte bütün bu kavramların dışında kalan, bunlara karşın en az onların olduğu düzeyde sosyal hayatla etkileşime giren bir tanıdık kavram karşımıza çıkmaktadır. Sosyal yapı içinde işlevselliği her geçen gün yükselen bu kavram, edebiyattır. Edebiyat kavramının sosyolojik, siyasi, dinsel ve felsefi gibi farklı birçok alanda tanımı yapılmıştır. Ancak edebiyatın en kapsamlı tanımlaması “insan faaliyetlerinin bir biçimi” şeklinde yapılmaktadır. İnsanlardan hiçbirinin faaliyetleri özellikleri itibariyle tam anlamında tarafsız değildir. İyi, kötü veya bu ikisinin karışımıdır. Bu özelliklerine karşın insan faaliyetlerinin hiçbiri tamamen iyi ya da kötü değildir; çünkü insanoğlu kararsız bir varlıktır, zaten mutlaklık insanoğluna özgü bir özellik değildir (Palabıyık, 2009: 126-127).

Siyaset ile edebiyat arasındaki zorunlu ilişki biraz da sanatçının bitmemiş bir taslak olarak gördükleri dünyayı kendi yaklaşımlarıyla tanıyabilmek için aldıkları tavırda; bir başka söyleyişle dünyada yaşananlar karşısındaki duruşlarında gizlidir. Çünkü söz konusu duruş veya tavır da sanatçının dindar ya da ideolojik tutumundan; yani siyasallığına dayanmaktadır (Cemal, 2000: 63). İnsanı ve yaşamı fark etmeyen siyasetin ilki kadar önem taşıyan sorunlu diğer bir alanı da çağdaş dönemlerde siyasetin ideolojik çerçevede sistemleştirilmesi ve bu bağlamda yeni algılayış biçimlerinin oluşturulmuş olmasıdır (Özkul, 2004: 54).

Şiir, aslında bir tür dil siyasetidir. Şair dilden yararlanarak arkadaşlık eder, oturup kalkar, yer içer... Şiir, tüm egemenlerin kurdukları dil/söz/kamu düzenlerine karşı alternatif olarak ortaya çıkardıkları bir söz/dil ve söz/siyaset düzeni olma özelliğine sahiptir. Dilin anahtarlarını egemenlere teslim etmiş veya yitirmiş şair, yalnızca “devlet himayesinde!” değil ayrıca “şüpheli!” bir şairdir. Şair, dili

kullandığından, buna bağlı olarak da şiirle yapmak istediklerinin siyaseti üzerinden dünyayla ve dünyada yaşayanlarla ilişki kurmaktadır. Şairin, şiirinin ve dilin dünyaya ve dünyada yaşayanlarla dokunduğu yani “nesnel bir nitelik kazandığı” yerde; şair, siyasette içinde olmak üzere insana ilişkin her şeye temas etmektedir (Sarioğlu, 2018).

Hayatın kendisiyle beslenen edebiyat ve şiir, yaşanan toplumsal ve siyasal değişimlerden de etkilenmiştir. Türkiye tarihi boyunca yaşanan darbeler de bundan ötürü şairlerin görmezden gelemeyecekleri meselelerden olmuştur. Ne var ki sanatçılardan bir bölümü Türk demokrasi tarihine vurulan ilk darbe olan 27 Mayıs İhtilali’ne ve Adnan Menderes’in idam edilmesine yaklaşımları bugün herkesi hayrete düşürecek bir özellik taşımaktaydı. Bu süreçte yaşanan birçok trajik olay edebiyatçılar tarafından dikkate alınmadı, hatta Türk demokrasisi için kara bir leke olan bu darbe alkışlarla karşılandı. Bazı sanatçıların ise Menderes’in bu darbeyi ve idam edilmeyi hak ettiği algısını oluşturma sürecine dahil oldukları görüldü (Fikriyat, 2019).

Özellikle 1960 yılında yapılan darbeye, dönemin sol aydınları, özellikle Doğan Avcıoğlu ve Yön dergisi çevresinde toplanan grup, açıkça destek olmuşlardır. Çünkü sözü edilen grup orduyu, ordu mensuplarını, devrimci mücadelenin asıl gücü; DP hükümetini ise halk karşıtı, otoriter bir iktidar olarak görüyorlardı (Karaca, 2016).

5 Mayıs 1960’ta saatler 17.00’yi gösterdiği sırada Ankara Kızılay Meydanı’nda Türkiye’de yapılan ilk sivil itaatsizlik eylemi olarak kabul edilen gösteriler başlamıştı. 27 Nisan’da Demokrat Parti’nin basın ve muhalefet üzerindeki baskılarını artıran Tahkikat Komisyonu karşıtı eylemler sırasında Nedim Özpulat ve Turan Emeksiz adlı gençlerin hayatlarını yitirmesinde dolayı yüzlerce öğrenci öfkeliydi. Emeksiz’in cenazesinin öğrencilere teslim edilmeden, haber verilmeden defnedilmesi öfkeleri iyice arttırmıştı. Cemal Süreya, Altan Öymen gibi isimlerin içinde bulunduğu öğrenci grubu, 555K parolası ile yaşanan olayları protesto etmek amacıyla meydanlara çıkmışlardı. Öğrencilerin önderliğinde büyük bir gizlilikle başkentten tam orta yerinde, Kızılay’da yapılması planlanan eylem, “555K” parolasıyla duyurulmuştu, yani “5’inci ayın 5’inde, saat 5’te, Kızılay’da.” O gün paroladan haberi olarak meydana gelen vatandaşlara, o sırada tesadüfen meydana gelen diğer vatandaşlar da dahil olunca eylem, bir anda yüzlerce kişinin içinde yer aldığı bir kitlesel eyleme dönüşmüştür (Meriç, 2019).

27 Mayıs'tan önceki günlerin atmosferini aktaran "555 K" eylem yapılmadan kısa bir zaman sonra yazılmış ve birkaç ay sora, Papirüs dergisinin 1960 yılının Ağustos sayısında yayımlanmıştır.

Cemal Süreya o günleri anlatırken; "Bir başka günlerdi," diyor, "birbirini tanımayan iki kişi sokakta karşılaşırsa, oracıkta durum değerlendirmesi yapıyor; general, yedek teğmene içini döküyordu. Karşı gösteriler yapan ayrı bir gençlik de yoktu. Özellikle Ankara'da, herkes bir bütün halinde birleşmiş gibiydi. Küçük bir olayın toplumsal planda kökü varsa, birden nasıl büyüyebileceğini gördüm o gün." (Süreya, 1991: 381-382)

Cemal Süreya, 27 Mayıs 1960 İhtilali'nden ve onun sağladığı özgürlük ortamından şiirlerinde söz etmiştir. "Kısa Türkiye Tarihi II" sözü edilen şiirlerindedir. "Üç anayasa/ortasında büyüdün / Biri akasya/Biri gül/Biri zakkum." (Süreya, 2013: 220). Ona göre 27 Mayıs 1960 Anayasası, bir "gül"dür.

Yukarıda sözü edilen "555K" adlı şiir ise aşağıda verilmiştir (Süreya, 2013: 288-289):

Şimdi Bursada ipek çeken kızlar
Bir karasevda halinde söylemektedir:
Görmeye alıştığımız nice yazlar
Kimleri alıp götürdüler ama kimleri
Karanfil bıyıklı genç teğmenleri
Ak saçlı profesörleri, öğrencileri
Adları şuramıza işlemektedir
Ah dayanmaz bakmaya gözler
Bir karasevda halinde söylemektedir
Şimdi Bursada ipek çeken kızlar
Şimdi Erzurumda çift sürenlerin
Geçit vermez kaşlarının ardında
Derindir, ıssızdır, korkunçtur gözleri
Sabahın demiri girdikçe toprağa
Hınçlarını gömmektedir içine yerin.
Çünkü millet haymları Ankaralarda
Çünkü İzmirlerde, çünkü İstanbullarda
Çünkü başka yerlerinde memleketin
Kanma girdiler masum gençlerin
İşte onun için karanlıktır gözleri
Şimdi Erzurumda çift sürenlerin.

Şimdi saat sekizdir başlar gecemiz
Gündüzü kısalttılar geceyi uzattılar
Şimdi acının ve hüznün göklerinde
Umudun yıldızı sarı yıldız mavi yıldız
Uykumuzun bir ucunda bombalar
Bir ucunda hürriyet inancı sabaha kadar
İngiliz usulü piyade tüfekleriyle
İnsanca yaşamının onuru arasında
Milletcek bir gidip bir geliyoruz
Şimdi saat sekizdir başlar gecemiz
Şimdi ay doğar bulutlar arasından
Kavat derebeyleri yüreksiz
Bolu beyleri Hırsızlar, yüzde oncular, kumar erleri
Cebren ve hile ile haklarımızı alan
Zulmu ve alçaklığı yöneten murdar üçgen
Biliyor musunuz bir orman geliyor şimdi
Türkülerini duyuyor musunuz nice derin
Yakılmış çoban ateşleriyle dağlarda
Karanlığı tutuşturup bir köşesinden
Geceyi gündüze çevirenlerin
Biz şimdi alçak sesle konuşuyoruz ya
Sessizce birleşip sessizce ayrılıyorz ya
Anamız çay demliyor ya güzel günlere
Sevgilimizse çiçekler koyuyor ya bardağa
Sabahları işimize gidiyoruz ya sessiz sedasız
Bu, böyle gidecek demek değil bu işler
Biz şimdi yan yana geliyor ve çoğalıyoruz
Ama bir ağızdan tutturduğumuz gün hürlüğün havasını
İşte o gün sizi Tanrılar bile kurtaramaz.

3.2.1.6. Abdi İpekçi

Abdi İpekçi, İhtilal demeyi tercih ettiği 1960 askeri darbesini kısmen de olsa desteklemiştir. Öte yandan Yassıada yapılan duruşmalar sırasında yaşananları ve idam cezalarını doğru bulmamıştır. Onun darbe sürecinden beklediği daha demokrat, daha özgürlükçü bir Türkiye'nin kurulmasıdır. Bundan dolayı, Özgürlüklere daha çok yer veren bir anayasanın oluşturulmasını, şiddete başvurmadan farklı düşüncelerin

yaşayabilecekleri bir siyasi sistemin kurulması arzusu içindeydi. İhtilali'n perde arkasını Sami Coşar ile birlikte yazdığı “Bir İhtilal'in İç Yüzü” isimli kitapta anlatmıştır (İpekçi ve Coşar, 1965).

Tercüman ve Hürriyet gazetelerinin iktidardaki Demokrat Parti'ye destekleri 27 Mayıs 1961'de gerçekleşen darbeye kadar sürerken, Cumhuriyet ve Milliyet gazeteleri özellikle darbenin gerçekleşmesinden önceki birkaç aylık süreçte sürekli artan bir dozda iktidarın faaliyetlerine eleştiren yayınlar yapmıştır. Sözü edilen eleştirilerin en önemli nedeni 1957'den sonra iktidarın özellikle ekonomi konusunda baskılar uygulanarak muhalif basını susturmaya çalışılması, 26 Kasım 1957 tarihinde çıkarılan bir kararnameyle dergi ve gazetelerin ihtiyacı olan kağıtların bir tek kaynaktan ithal edilmesi zorunluluğunun getirilmesi, yolsuzluk söylentileri ve ekonomik sıkıntılar ile ilgili basında yapılan eleştirilere DP'nin tahammül gösterememesidir. 1 Ocak 1958 tarihinde yayımlanan bir diğer kararnameyle gazetelere reklam ve ilan dağıtımını da tek elden yapılmaya başlanmıştır. 1950-1960 arasındaki on yıllık dönem genel bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda bu süreçte Milliyet gazetesi başta olmak üzere, basın ile DP arasında yaşanan gerginliklere karşın son birkaç ayın dışında asker ile hükümet arasında ciddi bir sorun olmadığı anlaşılacaktır. Sonraki yıllardaki tutumun aksine basının da orduya yönelik hükümetin icraatlarını bir hükümet politikası olarak algıladığını, bir rejim meselesi olarak görmediğini söylemek mümkündür (Neziroğlu, 2003: 76).

Milliyet gazetesi, 28 Mayıs 1960 tarihinde darbeye ilgili haberi, “Meclis Fesih Edildi” başlığıyla manşetten verirken, manşetin üst bölümünde ordu tarafından el konulan İstanbul Valiliği ve İstanbul Radyosu binalarını fotoğraflarının yanında bir sokakta yürüyen askerleri alkışlayan vatandaşların fotoğraflarını yayımlamıştır. Manşet haberin sol altında Türk Bayraklı Atatürk resmiyle ona saygı duruşunda bulunan bir asker ile bir gencin fotoğrafına yer verilmiştir. Bu fotoğrafla darbeyi, asker ile gençlerin birlikte yaptığı mesajı verilmek istenmiştir. Sayfanın sol altında darbeye yayımlanan 12. Tebliğ yer almış, ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla halkın dışarı çıkmasının mümkün olduğu ve memurların en kısa süre içinde görevlerine başlayacakları bilgisine yer verilmiştir (Milliyet, 28 Şubat 1960).

Milliyet gazetesinin 28 Mayıs 1960 tarihli nüshasını ilk sayfasında yer alan diğer haberler içinde “İdare orduda” başlığı dikkat çekicidir. TSK'nin radyodan yayımlanan

resmî açıklama metni ve tebliğler de ilk sayfada yer bulmuştur. Bu başlıktan başka “Yeni Anayasa Hazırlanana Kadar Siyasi Faaliyetler Durdu”, “Gürsel: ‘Diktatör Olmayacağım,’ Dedi”, “Kapatılan Gazeteler Açıldı” ve “Hapisteki Gazeteciler Subaylar ve Talebeler Tahliye Olunuyor”, başlıkları ilk sayfada verilmiştir. Milliyet gazetesinin köşe yazarları da aynı çizgide yazılar yazmışlardır (Beyaz, 2014: 83).

Milliyet gazetesinin 29 Mayıs 1961 tarihindeki ilk sayfasında, “Hükümet kuruldu”, “Reisi Cumhur ve Baş Vekil Orgeneral Gürsel Seçimin Üç Ay İçinde Yapılacağını Söyledi,” haberlerine yer verilmiştir. Sayfanın altında hürriyet meşalesi taşıyan bir gencin meşaleyi orduya vermesini gösteren bulunan karikatür bulunmaktadır (Milliyet, 29 Mayıs 1960).

Darbeden önce hükümet tarafından alınan bazı kararları ağır şekilde eleştiren Milliyet gazetesi, özellikle İstanbul ve Ankara’da yaşanan gelen olayları sayfalarında daha çok yansıtmaktaydı. Milliyet gazetesi, 9 Mayıs 1960 tarihinden itibaren sözü edilen eleştirici tavrından ötürü on beş gün süreyle kapatılmıştır. Darbe sonrasında Milliyet gazetesi yönetim kademesi ve yazarları ve memnuniyetlerini gizlememekle birlikte duruma serinkanlı yaklaşmayı da başarmışlardır.

30 Mayıs 1960 tarihli gazetede Abdi İpekçi, “Milliyet’ten Mektuplar” köşesinde dikkat çekici yazılara yazmıştır. İpekçi’nin “Aziz okuyucularımız, size daha anlatacağımız daha çok şey var. İleride inşallah onlardan da söz edeceğiz” cümlesiyle biten 2 Mayıs 1960 tarihli gazetede bu ifadenin aslında; “Daha anlatmak niyetinde olduğumuz birçok şey var. Çok yakında onları anlatabileceğimiz günler gelecektir,” anlamını taşıdığını fakat gazete için bir risk taşıdığından dolayı anlamı yitirmeyecek biçimde değiştirme yoluna gittiklerini ifade etmiştir. Basına yapılan baskının biteceği “beklenen gün”den söz eden yazı şu ifadelerle bitmektedir (Milliyet, Durum, 30 Mayıs 1960):

Örfi idare Kumandanlığına bir gece yarısı ifade vermek üzere götürüldüğümüz zaman bizi kucaklayıp bağrılarına basan subaylarımız “on beş gün daha dışınızı sıkın” demişlerdi. Gazetemiz kapatıldığı gün aynı şeyi tekrarlamışlardı. “On beş gün daha sabredin” sabrettik şimdi sevinçten ağlıyoruz.

Milliyet gazetesinin o dönemdeki genel yayın yönetmeni olan Abdi İpekçi, diğer bir sıfatı olan İstanbul Gazeteciler Sendikası Başkanı olarak 31 Mayıs 1960 tarihinde bir mesaj yayımlayarak: “Basını özlediğimiz hürriyete kavuşturan, zindandaki

meslektaşlarımızı azad eden kapalı gazetelerimizi açan kahraman Türk ordusuna minnettarız,” sözleriyle orduya şükranını ifade etmiştir (Neziroğlu, 2003: 96).

Milliyet gazetesi, Demokrat Parti’den ve partililerden söz ederken küçük düşürücü ya da aşağılayıcı ifadeler kullanmaktan özellikle kaçınmışlardı. 3 Haziran 1960’ta Milliyet gazetesinde yer alan “Durum” isimli köşesinde Abdi İpekçi, partizanlık, hürriyetlerin kısıtlanması, rüşvet ve suiistimaller olmak üzere Demokrat Parti’yi üç temel konuda eleştirmiştir. Partinin eleştirilere tahammül edemeyen halini, uyarıları dikkate almamasını da le almıştır. Gazete, Adnan Menderes’ten söz ederken genellikle “Sabık Başvekil” ifadesini kullanmayı tercih etmiştir (Milliyet, 3 Haziran 1960).

27 Mayıs’ta yapılan hareketi bir “ihtilal” olarak değil, bir “İnkılap” olarak nitelendirmeyi tercih eden Milliyet gazetesinin “Bu İhtilal Değildir” başlığıyla yazdığı başyazısında Abdi İpekçi, çok dikkat çekici saptamalar yapmıştır. 27 Mayıs 1960 tarihinde ordu tarafından yapılan ihtilalin tarih boyunca dünyanın görmediği, eşi benzeri olmayan bir “inkılap” olarak nitelendirdiği yazısında, darbeye hangi nedenle “ihtilal” değil, “İnkılap” dediğini de bu nedene bağlanmış ve 27 Mayıs’ın yabancı basın yayın organlarında da “centilmenler ihtilali” ya da “zarif ihtilal” gibi ifadelerle değerlendirdiklerinin kaydetmiştir. Sözü edilen başyazısında, 27 Mayıs’ta yapılan hareketi, diğer ihtilallerden farklı kılan özelliklerin başında “meşruiyet” olgusunun geldiği ifade ederek, düşüncelerini aşağıdaki sözlerle açıklamamıştır (Beyaz, 2014: 83).

Ordunun iktidarı devralması, mesnetsiz ve keyfi bir kararın neticesinde ortaya çıkmamıştır. Hareket Anayasanın ihlaline ve kanunsuz davranışlara karşıdır. Mesnedini İç Hizmet Kanunu’nun 35. maddesinden almaktadır. Bahis konusu madde, Türk Ordusuna Türkiye Cumhuriyeti’ni ve Anayasasını müdafaa ile görevlendirmektedir.

Abdi İpekçi, İhtilal sürecinde, kan dökülmemesini 27 Mayıs 1960 hareketini diğer ihtilallerden farklı kılan bir diğer fark olarak kabul ederken, bütün ihtilallerin ortaya bir kahraman çıkarttığını yazmış; Nasır, Castro ve Kasım’ı bunun örneği olarak göstermiştir. Türkiye’de 27 Mayıs’ta yapılan hareketin bir tek şahıs tarafından hazırlanan ve gerçekleştirilen bir iş değil, orduyu oluşturan kademelerin en altından en üstüne kadar bütün subaylar tarafından gerçekleştirilen bir başarı olarak kabul etmiştir. Cemal Gürsel’in ise ihtilalin kahramanı olmaktan ziyade hareketin nihai amacına

ulaşmasını sağlayacak bir vatansever, bir lider olduğunu dile getirmiştir. Ülkede huzuru sağladıktan sonra iktidar olacak partiyi kendisinin tespit etmeyerek halkın isteğine bırakması ve buna saygı duymasını; 27 Mayıs'ın birçok diğer darbeden ayıran son farkı olduğunu belirlemiştir (Milliyet, 4 Haziran 1960).

17 Haziran 1960 tarihli başyazısında Abdi İpekçi, Milliyet'in İhtilalden sonra yazılan yazıları nerdeyse tekzip eden, bunun yanında “sorumlu gazetecilik” örneğini ortaya koyan ve askere itidalli olmasını önerdiği yazıda, ilk olarak basında DP dönemiyle ilgili çıkan haberlere değinmektedir (Beyaz, 2014: 87-88):

Büyük inkılap hareketlerinden beri umumi efkâr sakıt rejim hakkında çıkarılan çeşitli haberler karşısında şaşırıp kalmaktadır. Öldürülen üniversitelilerin sayısı... Harp Okulunun imha planları... ve nihayet Ardahan'ı Rusya'ya satma tasavvuru... Bu korkunç haberlerin hangisi ne dereceye kadar doğrudur? Suali herkes sormakta, fakat cevabını verememektedir. Zira bugüne kadar gerek Milli Birlik Komitesi gerek Hükümet ve gerekse tahkikatı yürüten heyetler resmî açıklamalarda henüz bulunmamışlar, ele geçirildiği anlaşılan vesikalari yayınlamamışlardır. Bunu bir bakıma tabii karşılamak gerekir. Çünkü itham edilen şahıslar hakkında tahkikat, henüz hazırlık safhasındadır. Hazırlık tahkikatı hukuk usullerine göre gizlidir. Mahkeme başlayıncaya kadar açıklanmaz. Bu hem soruşturmanın selameti yönünden hem de mahkeme heyetinin kararına tesir edecek yorumları önlemesi bakımından zaruridir.

Söz konusu yazının sonraki bölümünde çoğu abartılmış rivayetlerin kanıtlanamaması durumunda ters sonuçlara neden olabileceği vurgulanmıştır. Köşe yazarlarından bazı peşin idam sehpalari kurduklarını ifade ederek bunları eleştirmiştir. Bütün bunlarla birlikte sanıkların işledikleri fiillerden dolayı çarptırılacakları cezalar konusunda bazı yorumlar ve tahminler yapılmaya başlandığını, böylece durumun iyice zararlı bir yola sokulduğunu ifade eden İpekçi, sağlıklı soruşturma süreci yaşanması için, “İtham spekülasyonu” sürecinin hemen bitmesini, basının duyduğu her rivayetin peşinden gitmemesini tavsiye etmiştir (Milliyet, 17 Haziran 1960).

13 Aralık 1960 tarihinde yayımlanan “İki Yüz Gün Sonra” başlığıyla yayımlanan yazısında 27 Mayıs'ı ve ondan sonra yaşananları anlatırken Abdi İpekçi, Kurucu Meclis'e giden süreci şöyle yorumlamıştır: “27 Mayıs sabahı İnkılabı müjdeleyen radyolarda şu tebliğ yayınlanıyordu. 27 Mayıs gününden itibaren, Türk

Silahlı Kuvvetleri en kısa zamanda milleti seçime götürecek bir kurucu meclis kurmak maksadıyla muvakkat idareye el koymuş bulunmaktadır...”

Söz konusu tebliğde ifade edilen amaç, ancak iki yüz gün sonra gerçekleşecektir. Kurucu Meclisi’ geç kalmasının nedeni bilinmektedir. İktidarı seçimden sonra en kısa zaman içinde sivil hükümete devretmek konusunda MBK’de, bir ikilik yaşandığı ne başında hissedilmiş, zaman içinde de bu çatışma, MBK üyelerinin birbirlerini yalanlayan beyanlarıyla net bir şekilde belli olmuştur. Kurucu Meclis’e karşı olan 14’ler grubunun muhalefetine karşın başkan Cemal Gürsel 27 Mayıs 1961’de verilen vaadi yerine getirmek için ihtilalden 157 gün sonra bununla ilgili çalışmaları başlatmıştır. 30 Ekim 1960 tarihinde yayımlanan tebliğle kurucu meclis Anayasasını hazırlamak için Profesör Turhan Feyzioğlu’nu görevlendirdiğini açıklanmıştır.

Kurucu Meclis anayasasının hazırlık çalışmalarını başlamasını sevindirici bir haber olarak gören İpekçi, Gürsel’in Kurucu Meclis karşıtı 14 subayı görevden uzaklaştırmasını da olumlu karşılamıştır. Bu karardan sonra çalışmaların hız kazandığını, MBK’nin CHP için 49, CKMP için 25 üyelik ayırdığını, bunun yanında il temsilcilerinin partililerden tespit edilmesinin yolunun açıldığına vurgu yaptığı yazısını aşağıdaki ifadelerle bitirmiştir (Milliyet, 13 Aralık 1960):

...Şimdiden başlayan seçim faaliyeti neticesinde kurucu meclisin üyeleri ay sonuna kadar belli olacak ve ikinci Cumhuriyet’in Anayasasını referanduma arz etmek üzere hazırlayacak olağan meclis yeni yılın ilk haftası çalışmalarına başlayacaktır. Dileğimiz, kurucu meclis’in politik ve özel ihtiraslardan uzak kalabilen feragat sahibi şahıslardan teşekkül etmesi ve kendine düşen büyük tarihi görevi layıkıyla başarabilmesidir.

Milliyet gazetesinin 6 Ocak 1961 tarihli nüshası “Kurucu Meclis Bugün Açılıyor” (Milliyet, 6 Ocak 1961); 7 Ocak 1961 tarihli nüshası “Kurucu Meclis Açıldı. Temsilciler Ant İçti” (Milliyet, 7 Ocak 1961) manşetiyle çıkarken, aynı gün yayımlanana “Kurucu Meclis Açılırken” başlıklı yazısında İpekçi, yeniden demokratik düzene geçmenin kolay olmadığını askerlerin yönetimden çekilmeyeceğini iddia edenlerin büyük bir yanılğı içinde olduklarını vurgulamış; sürecin adeta İkinci Cumhuriyetin kuruluşunu sağladığını ifade etmiştir.

İhtilalcilerin, kendilerini iktidar hırsından kurtaramadığını ileri süren ve Milli Birlik Komitesinin iktidarı devretmeyeceğini iddia eden menfi propagandacılar; bugün kesin bir şamarın altında ezilmektedir. Bu akşamdan itibaren yasama yetkisi Kurucu Meclis'tedir. İkinci Cumhuriyet'in Temel yasalarını hazırlayacak ve normal rejime intikal devrini düzenleyecek olan kurucu meclis, Milli Birlik Komitesinden ve mevcut şartlara uyularak tertiplenen bir seçim sistemi ile teşekkül eden Temsilciler Meclisinden meydana gelmektedir. Bu seçimin kurucu mecliste topladığı şahısların memleketin kreması olduğu belki iddia edilemez. Seçim sisteminin tamamen demokratik olduğu da söylenemez. Fakat Temsilciler Meclisi tümü itibarıyla ümit veren, güven uyandıran bir heyet olarak teşekkül etmiştir (Milliyet, 7 Ocak 1961) ...

Temsilciler Meclisi'nin çoğunun CHP üyelerinden oluştuğunu ifade eden İpekçi; siyasal istikrarı sağlama, temel yasaları hazırlama görevleri bulunan bir heyette bir siyasal partinin ağırlıkta olmasını dikkate alınması gerekli bir konu olarak gördüğünü ifade etmektedir. Söz konusu durumun aslında CHP'ye bir avantaj sağlamadığını, Temsilciler Meclisi'nde CHP'lilerin çoğunlukta olması, bu meclisin çıkaracağı kanunların tamamının kamuoyunun hassas dikkatinden geçmesine neden olacağını, şüpheli ve dikkatli milyonlarca gözün, alınan bütün kararlarda CHP'nin özel faydasının olup olmadığını araştıracağını kaleme almıştır. CHP'nin partizan kaygılarını bir tarafa bırakması, yalnızca memleketin yararına uygun davranması halinde, Ekim'de yapılacak seçimlerle ilgili en etkili propagandanın sağlanmasının mümkün olamayacağı güce sahip olacağını belirten İpekçi, aksi bir durumda CHP'nin siyasal hırslarına yenik düşerek Kurucu Meclis'te iktidar olmasını sağlayacak kestirme bir yol aramaya çalışması halinde, milletin CHP'ye bu yolu asla açmayacağını vurgulamaktadır. Yazının son bölümünde şu ifadeler yer almaktadır (Milliyet, 6 Ocak 1961): "...Bu memleketin halli bir an evvel gereken ekonomik sosyal problemleri sayısızdır. Bunları ele alabilmek için her şeyden evvel siyasi istikrarın sağlanması lazım işte kurucu meclisten beklediğimiz budur."

Abdi İpekçi'nin genel yayın yönetmeni olduğu Milliyet, DP üyelerinin yargılandığı mahkemenin karar ve uygulamalarını manşetten vermiştir. 15 Eylül 1961 tarihindeki nüshada "Karar günü, Komite Kararları Bu Gece İnceleyecek" manşetinin alt kısmında yargılananlara DP üyelerine isnat edilen suçlarla bunların karşılığında talep edilen cezalar bir tablo biçiminde verilmiştir. 16 Eylül 1961 tarihindeki nüshada "Kararlar açıklandı. Komite 12 İdamı Hapse Çevirdi. Menderes, Zorlu, Polatkan İdam"

manşetiyle, 17 Eylül 1961 tarihindeki nüshada “İnfazlar başladı. Zorlu ve Polatkan idam edildi” manşetiyle, 18 Eylül 1961 tarihindeki nüshada “Menderes İdam Edildi” manşetiyle aktarılmıştır.

27 Mayıs 1960’ta yapılan darbeden sonra, ordu içinde çok partili hayata geçişe karşı gerçekleştirilen müdahalelere karşı mesafeli ve temkinli davranan İpekçi, görüşünü demokratik sistemin devam etmesinden yana ifade etmiştir. Genç Kemalistler Ordusu isimli örgüte bağlı yarbay ve üst teğmen rütbelerinde beş subayın tutuklanmasını gazetede köşesinde kaleme almıştır. Milliyet gazetesinin 24 Nisan 1963 tarihli nüshasındaki Durum adlı köşesinde yer alan başyazısında; 27 Mayıs’tan sonra ordu mensuplarının bulaştıkları siyasetten kurtulamadıklarını ifade ettikten sonra, durumun böyle olmasında bireysel bazı hırslarla birlikte ülkenin içinden geçtiği siyasal gerginliğin de etkisinin olduğunu belirtmiştir. Yazının sonraki bölümünde iktidara müdahalede bulunmanın gerekli olduğuna inanmalarına neden olan koşullara değinilmiş ve ardından iktidarı yıkmak için meşru hiçbir gerekçenin olmadığı ifade edilmiştir. İpekçi’ye göre olay, ağırlıklı olarak hırslı bazı kişilerin kışkırtıcı tavırlarından kaynaklansa da subayların mevcuttan hoşnut olmadıklarını ifade etmekle birlikte; görevlerini sürdürmekte olan iktidarın ve parlamentonun meşru nitelik taşıdığına ve bu meşru kurumlar karşı darbe yapılmasının yanlış olacağına vurgu yapmıştır (Milliyet, 24 Nisan 1963).

27 Mayıs 1960’tan hemen sonraki süreçte İpekçi, MBK’nin önemli isimleriyle iyi diyaloglar kurmuştur. Bu diyalog, Milliyet gazetesinin haber yapması için iyi bir kaynak teşkil etmesinin yanında, İhtilal’den hemen sonra kaleme almayı planladığı bir çalışmayı yapabilmek için bu kişilerden edineceği bilgilere ihtiyacı olduğunun farkındaydı. Bu çapta kapsamı geniş bir araştırmanın gazetede yoğun işleriyle birlikte tamamlamasının kolay olamayacağına farkında olduğu için söz konusu araştırmayı, gazete çalışanlarından Ömer Sami Coşar ile birlikte yapmayı tercih etmiştir. İpekçi ile Coşar, bu eseri yazarken ihtilalin gizli yanlarını, olayların içinde olanlar yaşarken ve hatıralar hafızalarda tazeyken araştırıp belirlemek, bu sayede gelecekte bu devri yazmak isteyeceklere sağlıklı bilgiler ve belgeler sağlamayı amaçlamışlardır. Bu çalışmada ortaya konacak konularla, hakkında çok çeşitli yorumla yapılan 27 Mayıs 1960 hareketi daha iyi değerlendirilmesi sağlanabilecekti. “İhtilalin İç Yüzü”, 27 Mayıs 1960’tan yıllar önce Silahlı Kuvvet mensupları arasında tespit edilen gelişmelerden başlayarak

İhtilalin hazırlanma süreci, ihtilalin oluşu ve ihtilalden sonra kurulan MBK devri üzerine inceleme yapan bir araştırmadır (Abdi ve Coşar, 1965: 1-3).

Özet olarak Abdi İpekçi, 1960 askeri darbesine genel olarak destek vermiş, hatta “darbe” kelimesi yerine “ihtilal” ya da “inkılap” terimlerini kullanmayı tercih etmiştir. Darbe gerçekleşirken sivil halkın ve öğrencilerin verdikleri desteği, bunun nedeni olarak göstermiştir. İpekçi, aynı zamanda sivil ve demokratik düzene bir an önce geçilmesi gerektiğini de savunmuştur.

3.2.1.7. Attila İlhan

Türk romanına önemli katkılar sağlayan İlhan, romanlarında Türkiye'nin tarihinden, siyasetinden, kültüründen, dininden, ekonomisinden ve kurumlarından dikkate değer ipuçları vermiştir. Özellikle “Aynanın İçindekiler” serisi içinde bulunan romanlarında 27 Mayıs 1960'ta gerçekleştirilen ihtilâlin öncesi ve sonrasını irdelemiştir.

İlhan, Kurtlar Sofrası romanında Ankara'da görevli roman kahramanı Albay Yurdakuler, görev yeri İstanbul olan Yarbay Orhan Kabibay'a darbe planını telefonda aşağıdaki ifadelerle aktarmaktadır: “... alo Orhan sen misin, iyi ben Muzaffer, Şimdi bak kardeşim: Emekli Sandığı'ndan istediğin 2740 lirayı aldım 10 lirasını kestiler, 2730 lira kaldı. Eskişehir'deki havacı arkadaşın da parasını aldım ama haber veremiyorum, onu da sen artık hallediver, olmaz mı?” (İlhan, 2005: 227). Bu ifadeler, 27 Mayıs gecesinde saat 04.00'te yapılma planı olan hareketin bir saat öne çekilerek saat 03.00'e planlandığını, O gün Eskişehir'de olan Menderes'in tutuklanmasının İstanbul'daki görevlilere bırakıldığı anlamına gelmektedir. Ankara'da bulunan Komite, Harp Okulu tarafından gerçekleştirilen 21 Mayıs'taki sessiz yürüyüşünün ardından olayların kontrol edilmesinin zorlaşacağı kaygısıyla hükümete yapılacak darbenin 25/26 Mayıs gecesine alınması kararına varır (İlhan, 2005: 313). İstanbul'da bulunan Komite, Ankara'dan hareketin başlaması haberinin gelmesini beklerken; darbenin 26/27 Mayıs gecesine ertelendiğini öğrenirler. Söz konusu değişikliğe oldukça öfkelenen İstanbul'daki subayları temsilen Yarbay Orhan Kabibay, Ankara'daki meslektaşlarına şu ultimatoyu vermiştir: “...bugünkü hadisenin ardında, bu iş yarın yapılmazsa hepimizi toparlayacaklardır. Artık tam mâniyasıyla deşifre olmuş durumdayız. Ankara var ya da

yok, bu işi biz yarın İstanbul'da yapacağız. Bunu böylece bilsinler ve bana yarın öğleye kadar kesin kararı telefonla bildirsinler.” (İlhan, 2005: 315).

26 Mayıs gecesinden sonra 27 Mayıs'ın ilk saatlerinde karargâh kışlaları bir bir arar, harekete geçilmesi için emir verir. Birlikler, bu emirden sonra harekete geçerek bütün resmî kurumları ele geçirir. Darbeyi amaçlayan hareket gecesi tankların kentlerin caddelerine çıkmasıyla birlikte sıkıyönetim karargâhına Cumhuriyet gazetesinden bir telefon gelmesiyle, Cumhuriyet'in o gece darbe yapılacağından daha önceden haberi olduğu anlaşılır: “Bir telefon daha, bu defa Cumhuriyet gazetesi: -Tankların harekete geçtiğini tespit ettik, yazabilir miyiz? - Biraz daha bekleseniz fena olmaz.” (İlhan, 2005:329).

Ankara Radyosu'ndan yapılan askeri darbenin, kamuoyuna ve dünya geneline duyurulması önceden kararlaştırılmış olmasına karşın Ankara'da bir gecikme olması üzerine söz konusu ilan, önce İstanbul Radyosu tarafından yapılmıştır (İlhan, 2005: 331-332).

27 Mayıs İhtilali'nin gerisindeki sebepleri “Yaraya Tuz Basmak” romanında ele alan İlhan, romanın çıkış noktası olarak Türkiye'nin Kore Savaşı'na asker göndermeyi kabul etmesini almıştır. Romandaki en dikkat çekici karşı güç unsurunu bu bağlamda; ABD'nin çıkarları çerçevesinde şekil almış bir hükümet politikası oluşturmuş; teşkilatını demokratik bir devlet yapısıyla oluşturmuş tam bağımsız bir devlet düşüncesi, bunun karşısına konulan en önemli tematik değerdir. Romandaki çatışma değerlerinin tamamı de bu iki güç çevresinde şekillendirilmiştir (Özher, 2009: 290).

27 Mayıs Darbesi'nin yapıldığı haberiyle biten “Bıçağın Ucu” romanı, güneş ışığını simgeleyen biçimde sabaha yakın bir vakitte bitirilmesinin, gerçekleştirilen askeri darbeden bir ümidi olunduğunu simgelediğini söylemek mümkündür (Özher, 2009: 176).

Kurtlar Sofrası romanı, Ümit'in zihninden geçen Mahmut'un “...memleket kurtlar sofrasına döndü mü, isyan haktır,” sözleriyle biter (İlhan, 2005: 683). Bu ifadeler dayalı olarak Attila İlhan'ın iktidarda olan DP hükümetini alaşağı eden 27 Mayıs Darbesi'ni ilk başta, meşru ve haklı bir hareket olarak kabul ettiğini söylemek mümkündür. Bıçağın Ucu romanı, 27 Mayıs 1960 günü sabahın ilk saatlerinde, ordunun yönetime el koyduğunu ilan etmesiyle biter. Özher (2009: 176), Bıçağın Ucu'nun gün ışığını işaret edecek biçimde bitmesinin sembolik bir anlamı olduğu kanısındadır.

Özher bu durumun, askeri darbenin halka ümitler veren bir hareket olduğunun işaret olduğunu vurgulamaktadır. Nitekim İlhan kendisi de 27 Mayıs Askeri Darbesi'ni ilk önce desteklediğini, ne var ki sonraki süreçte bu sürecin bir geri dönüş olduğunun farkına vardığını ifade etmektedir (İlhan, Nisan-Mayıs 1997: 63). İlhan, 27 Mayıs'tan önceki süreçte yaşanan öğrenci olaylarından ilk birkaçında da yer aldığını söylemektedir (Yurttaş, 2004: 108).

İlhan, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün köklü değişim isteyen yanının göz ardı edilip Atatürkçülüğün biçimden öte gitmeyen atılımlarının ötesine geçilmemesi karşısında 27 Mayıs Hareketi'nin gerekli olduğunu, 27 Mayıs'ın sonrasında Gazi'nin köklü düzen değişikliğini esas alan devrimciliğinin tekrar gündeme alındığını ifade eder. İlhan, halk iradesine dayanan bir hareket olmaması 27 Mayıs'ın Mustafa Kemal'in devrimcilik anlayışıyla çelişen tarafıdır. Halbuki Mustafa Kemal, ordu ile politikayı ısrarla birbirlerinden uzaklaştırmış, devrimlerini ise halkın iradesini yanına alarak yapmıştır (İlhan, 2005a: 274).

27 Mayıs'ta yapılan darbeyi Attila İlhan, DP'nin her geçen gün ağır dikta yönetimine dönüşen politik tavrına karşı şekil alan muhalefet kitlesinin ortaya çıkardığı bir sonuç olarak kabul etmektedir. İlhan'a göre, dikta bir yönetim niteliği kazanan DP yönetimine karşı mücadele etmek gerekli ve doğru bir tutumdur. Ayrıca İlhan, bir süre sonra 27 Mayıs Darbesi'ni tepeden inme ve halk desteğini almaktan uzak bir çözüm olarak gördüğünü ifade etmiştir. İlhan'ın doğru gördüğü mücadele biçimi, 27 Mayıs gibi halktan uzak bir mücadele biçimi değil; Mahmut Ersoy'un öncüsü olduğu, halk desteğini almış, Atatürkçü, Kuva-yı Milliye ruhunu temsil eden bir mücadeledir. "Sosyalistlerin sindirildiği, acımadan ezildiği toplumsal ortamda, yeni bir muhalefet tipi ortaya çıkmaktadır ki bu muhalefet sonradan, 27 Mayıs Darbesi'yle sonuçlanacaktır. Demek ki Kuva-yı Milliye işleri müdürü Mahmut Ersoy'un, gazetecisi Hüsni Faik Bey'in yazı mücadeleleri, yeni bir ilericiğin habercileridir" (Sarmaşık, 2004: 159).

Attila İlhan, 27 Mayıs'ta gerçekleştirilen darbeyi Atatürkçülüğe uygun bir hareket olarak değerlendirenlerin olduğunu fakat Gazi Paşa'nın bütün hayatında ordunun siyasetten uzak durmasından yana bir tavır sergilediğini ifade etmiştir. Siyaset ile orduyu birbirlerinden ayıran Mustafa Kemal, orduda görev yapmaya devam edeceklerin siyaset sahnesinden uzak durmasını, siyasetle iştigal edenlerin ise ordudaki görevlerinden çekilmelerini talep etmiş ve yaşadığı sürece bununun uygulanmasına

çalışmıştır. Bu durum Atatürk'ün askerin cuntacılıkla, siyasetle uğraşmasına karşı olduğunu ortaya koymaktadır (İlhan, 1996: 163-164).

İlhan, Atatürkçülükle ilgisi olmadığını ifade ettiği 27 Mayıs Hareketinin İnönücü bir hareket olduğu kanısındadır. İttihat ve Terakki döneminden itibaren Mustafa Kemal, ordunun siyasette yer almasının karşısında olmuştur. Daha Erzurum Kongresi günlerinden beri Mustafa Kemal, tüm siyasal faaliyetlerini ve yeniliklerini halk meclisleri ve halkın temsilcileriyle gerçekleştirdiği dikkate alındığında 27 Mayıs'ta yapılan hareketin Atatürkçü bir hareket olmadığı hemen anlaşılacaktır. 27 Mayıs'ta yapılan darbeden büyük beklentisi olan Atatürkçü ve toplumcu aydınlar büyük hayal kırıklıkları yaşamışlardır (İlhan, 1982: 51).

Attila İlhan'ın Yaraya Tuz Basmak romanındaki kahramanlarından güçlü öngörüye sahip, olayları sağduyuyla ve doğru analiz eden bir karakter olarak dikkatleri çeken Ahmet Ziya Bey, Binbaşı Demir ile yaptığı konuşmada 27 Mayıs'ta yaşananları aşağıda verildiği değerlendirmektedir (İlhan, 2007: 361):

... Kemal Paşa'yla Enver Paşa'yı birbirlerine karıştırıyorsunuz: Eski paşaları tasfiye etmeyi inkılâp sanan Kemal Paşa değil, Enver Paşa'nın ta kendisidir; Babıali baskınıyla hükümet darbesi yapan da o, yani İttihatçılar! Kemal Paşa'da cunta fikri yok, meclis fikri var, hatta Şûra fikri! Halktan topladığı kongrelerle irade-i milliyeyi tahakkuk ettirmeye uğraşır durur, Kuvay-ı Milliye'yi onun emrine vermiştir. Sizin 27 Mayıs, fikrimce, ondan ziyade Enver Paşa'nın izini takip ediyor Binbaşı Bey.

3.2.2. Sağ Görüslü Aydınlar

3.2.2.1. Ali Fuad Başgil

27 Mayıs 1960'ta mevcut hükümet Demokrat Parti'ye karşı bir darbe yapılmış ve ülkedeki demokratik yapı sekteye uğramıştır. İhtilalden hemen sonra Milli Birlik Komitesi'nin çıkardığı 28 Ekim 1960 tarihli 114 Sayılı Kanun ile aralarında Ali Fuad Başgil'in de bulunduğu 147 akademisyen üniversitedeki görevlerinden uzaklaştırılmıştır. Daha sonra "147'ler" adıyla bilinen akademisyenlerle ilgili özel bir

kanun çıkartılmak suretiyle onların üniversiteye geri dönmelerine yönelik çağrı yapılmasına karşın bunu gurur meselesi yapan Başgil “bunların içine bir daha geri dönem” diyerek 10 Nisan 1961 tarihinde emekliye ayrılmayı tercih etmiştir (Haklı, 2018: 186). Bundan sonra da kendisi için zor olan günler bitmeyen Başgil Milli Birlik Komitesi tarafından yine sıkıyönetim merkezine çağrılmış ve orada 60 gün kadar tutuklu olarak kalmıştır. Tutuklanma nedeni olarak Kurucu Meclis aleyhinde ifadelerin yer aldığı ve “Türkiye ve Dünya” isimli bir dergide yayımlanan, bir yazı gösterilmiştir. İhtilal’in ardından Kurucu Meclis ve Milli Birlik Komitesi’yle ilgili yazılara yasaklar getirilmiştir. Başgil’in sözü edilen yazısı bu karardan önce olmasına rağmen bazı çevrelerce yeni bir yazıymış gibi yayımlandığından dolayı Başgil, Balmumcu Askeri Hapishanesi’nde 3 aylık hapse mahkûm edilmiş ve 29 Mart 1961 tarihinde ise tahliye edilmiştir (Aşçı, 2000: 25).

27 Mayıs İhtilali’nden sonra, 15 Ekim 1961’deki yapılan seçimlerde Adalet Partisi listesinden bağımsız Samsun senatörü seçilmiş ve Cumhurbaşkanı adayı olarak ilan edilmiştir. Adaylığının açıklamasının hemen sonrasında ortaya çıkan olaylardan dolayı Ali Fuad Başgil, senatörlükten ve Cumhurbaşkanlığı adaylığından istifa etmiş, İsviçre’ye yerleşmiştir.

Tek partili dönemin bitmesi ve Demokrat Parti’nin iktidara gelmesiyle, yeniden meşru iktidarın bir iktidar göreve gelmiş oluyordu. Çünkü Ağaoğlu (1972: 46) tarafından ifade edildiği gibi, DP kuruluncaya kadar kurulmuş olan bütün partiler asker ve aydın, profesör, gazeteci gibi sivil yöneticilerden meydana gelmektedir. DP’nin de kuruluşu aynı şekilde olmakla birlikte halk bu oluşumun kurulması sürecinde büyük etken olmuştur. Çünkü DP’nin, CHP’nin tüm engellemelere karşın iktidara gelmesi bu durumun en önemli göstergesidir. Ağaoğlu’nun (1972: 46) ifadesiyle “Halk kitleleri artık işe karışmış, harekete geçmiştir. Çünkü DP, CHP gibi “tepeden tabana” bir yapıya değil, “tabandan tepeye” bir yapısı olan bir formülle kurulmuştur (Başgil, 2008: 70).

Halkın büyük desteğini alarak iktidar olan DP’nin 27 Mayıs 1960 tarihinde bir hükûmet darbesinden sonra iktidardan uzaklaştırılması aynı zamanda halkın iradesine karşı da yapılan bir darbeydi. Ancak söz konusu darbeyi yapan ordu, bu haksız eylemini meşru temele oturtma çabası içindeydi. Bundan dolayı 27 Mayıs 1960’taki darbeyi iktidar ve meşruiyet çizgisinde üniversiteyle olan ilişkisi bağlamında değerlendirmek gerekli hale gelmiştir.

27 Mayıs darbesi, Gülen'er'in (2007: 57) ifade ettiği gibi ordu, aydınlar ve bürokrasi üçlüsünden meydana gelen bir koalisyon tarafından yapılmıştır. Darbeye gidilen süreçte sözü edilen üçlü koalisyonun unsurlarından aydınların hem oluşum sürecinde hem de darbeden sonra göz ardı edilemez bir etkisi olmuştur. Aslında DP hükümetine ve kimi uygulamalarına üniversite hocalarından bazıları, anayasa aykırı hareket ettiği gerekçesiyle çok daha önceden tepki vermeye başlamıştır. Tek parti yönetimi döneminde laiklikle ilgili hassasiyetlere bağlı olarak din eğitimi veren devlet kurumları ve özel eğitim kurumlarının tamamen kaldırıldığı bilinmektedir. İktidara geldiğinde DP, bu duruma müdahale ederek tam manasıyla laikliği uygulamaya koyabilmek gayesiyle seçmeli ders olarak din eğitiminin müfredata dahil edilmesi kararı almıştır. Demokrat Parti'nin uygulamalarına karşı tepkiler, belli çevreler tarafından iktidarının daha ilk yıllarında gelmeye başlamıştır. CHP, DP'ye olan tepkilerin artması noktasında etkin bir rol oynamıştır. Nitekim Başgil'e (2008: 113) göre, CHP darbe öncesinde etkilemeyi başardığı üniversite gençliğini kendi saflarına çekmiştir.

Üniversitelerde tırmanan olayların 27 Mayıs İhtilali'ne giden süreçte önemli bir dönüm noktasıdır; DP Meclis Grubunun, CHP'yle ilgili seçimden başka yollarla iktidarı elde etmek amacıyla bir hücre örgütü kurduğu, silahlanarak isyan hazırlığında olduğu gibi iddialarla, 12 Nisan 1960'ta Meclis incelemesi açılması kararı olarak 18 Nisan 1960 tarihinde 15 kişilik bir Tahkikat Komisyonunun tarihinde oluşturulması da bir başka dönüm noktası olmuştur (Eroğul, 1990: 155). TBMM'de yapılan görüşmeler sırasında İnönü: "Biz ihtilal metotları takip ederiz, seçimsiz iktidara gelmek isteriz, derler. Şimdi iktidarda olanların, milletleri ihtilale nasıl zorladıkları insan hakları beyannamesine girmiştir. Eğer bir idare insan haklarını tanımaz, baskı rejimi kurarsa, o memlekette ihtilal behemehâl olur. Böyle bir ihtilal dışımızda, bizimle münasebeti olmayanlar tarafından yapılacaktır. Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam. Şimdi arkadaşlar şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru bir haktır. İhtilal meşru bir hak olarak kullanılacaktır" ifadeleri, derin yasaklarından dolayı o günlerde basında yer alamamıştır (Eroğul, 1990: 156).

DP'ye yakın olduğu iddiasıyla sürekli eleştirilen Ali Fuad Başgil'in tarafsızlığını yitirdiğine dair ithamlar olmuştur. Öte yandan tek parti idaresi, onun çok partili yaşama geçiş sürecinde düşüncelerinde dikkate değer kırılmalar olduğu da iddia edilmiştir. Üniversitelerde yaşanan bazı olaylara yaklaşımları, Başgil'le ilgili sözü edilen

söylemlerin bir temele sahip olmadığını ortaya koymaktadır. Çünkü söz konusu olayların yaşandığı günlerde hükümet, Başgil'i Ankara'ya davet etmiş ve hükümetle orada yapılan görüşmelerde bizzat iktidar sahiplerine karşı da çekinmeden eleştirilerini ifade etmiştir. Başgil tarafından yapılan bu görüşmeler, Başgil'i eleştiren söylemleri boşa çıkarması bakımından çok önemlidir. Ali Fuad Başgil'in hükümetle yaptığı görüşmelerde, Başgil'in, DP'yi körü körüne desteklemeyen, hukuku gözeterek yeri geldiğinde eleştirilerini ortaya koyan düşünce yapısını belirlemek noktasında oldukça açıktır. Nitekim yaptığı bu görüşme de bu durumu destekler niteliktedir. Ayrıca Başgil, hükümet yetkilileriyle yaptığı görüşmeden sonra İnönü ile de görüşerek iki tarafı bir uzlaşmada buluşturmak istemiş ancak bununla ilgili bir görüşme gerçekleşmesini başaramamıştır. İstanbul'a dönen Başgil, son bir girişimde bulunarak saygın tutumuyla tanınan Ali Fuat Cebesoy ile görüşerek durumu ona izah etmiş ancak bundan da bir sonuca ulaşması mümkün olmamıştır (Başgil, 2012a: 137-138). Bütün bunlardan da anlaşılacağı gibi Başgil, başta İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar olmak üzere birçok akademisyenin yaptığı gibi darbeye giden süreci desteklememiş, bu sürece engel olmak adına elinden gelen her şeyi yapmıştır. Çünkü Başgil'e göre hukuk dışı yollar kullanarak iktidarı değiştirmek, ülkenin çıkarlarına ters düşmektedir.

Ali Fuat Başgil, "İlmin Işığında Günün Meseleleri" adlı kitabının 27 Mayıs'tan sonraki Anayasa Meseleleri" başlıklı üçüncü bölümünde 27 Mayıs hareketinin hukuksal durumu üzerinde durmuş ve söz konusu hareketin bir "Hükümet Darbesi" olduğu sonucuna ulaşmıştır. "Hükümet Darbesi" kavramını da devletin emri ve eli altında bulunan bir resmi kuvvetin, örneğin ordunu ya da ordu içinde bir grubun, isyan etmek suretiyle görev başındaki hükümeti devirerek iktidarı ele geçirmesi olarak tanımlamıştır. O, demokrasi hukuku çerçevesinde, vatandaşların kanunsuz ve haksız idareye, yani zulme karşı başkaldırma ve direnme hakkı (hükümet darbesi) olduğuna inanmaktadır (Başgil, 2006a: 123).

Belli bir başarı kazanan ve amacına ulaşmak suretiyle yıktığı düzenin yerine yenisini tesis eden hükümet ihtilaline ya da darbesine hukukta "inkılap" adı verilmektedir. Bir hükümet gayesinden sapar ve bun inkâr edecek hale gelirse vatandaşlarının o hükümeti devirmek suretiyle yerine halka emniyet ve huzur sağlayacak yeni bir hükümet kurma hakkı bulunmaktadır. Başgil (2006a: 125), 27 Mayıs'ta yapılan hareketinin sevinç duyulacak bir yanı olduğundan söz ederek, hareket

sona erdiğinde olayın bir ihtilal niteliği kazanmadan ordunun öne atılmasıyla beraber başibozukluğa engel olunmasında memnun olduğunu ifade etmiştir.

Başgil 27 Mayıs'tan sonra kurulan hükümeti de “fiili hükümet” adını vermiştir. 27 Mayıs'ın ardından yapılacak anayasa çalışmalarıyla ilgili düşüncelerini ortaya koyarken; kanunların eski olmasının bir eksiklikten ziyade bir üstünlük olduğunu, özellikle eski Türk anayasasının Tanzimat dönemi, Balkan Harbi, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı gibi büyük felaket ve sınavların eleğinden geçen Türk milli yaşamının anıtlamış bir eseri olduğunu ifade etmiştir. Çiğnenmiş olduğu için Anayasanın değiştirilmesinin gerekmediği, yalnızca anayasayı çiğneyenlere ceza verilmesinin yeterli olacağı kanısındadır (Başgil, 2006a: 133).

Başgil (2006a: 138), CHP tarafından Anayasaya 1937'de dahil edilen temel ilkelerin yapılacak değişikliklerle yalnızca sözcük kalmaktan kurtarılarak, terim olarak da açıklanması gerektiği düşüncesindedir. Başgil (2006a :133), yine din ve vicdan hürriyeti hakkındaki düşüncelerini açıklarken; “batının medeniyeti alınırken bir bütün olarak alınmaya kalkışılması ve halka kabul ettirilmeye çalışılması” durumunu temel hata olarak göstermektedir.

27 Mayıs'tan sonra kurulmuş olan Milli Birlik Hükümeti'nin büyük iki görevi olduğunu ifade etmektedir. Bu görevlerden birincisi sabık iktidar mesullerinin muhasebesinin ülkenin en temiz ve tarafsız gücü olan Milli Birlik Hükümeti'nce yapılması, ikinci görev ise anayasanın tekrar tadil ve tanziminin parti hükümetlerine bırakılmadan ifa edilmesidir (Başgil, 2006a:163).

Başgil (2008: 172), aydın kesiminin 27 Mayıs'ta yapılan ihtilalin ve buna bağlı olarak yaşanan birçok üzücü olayın sorumlularından biri olduğunu ifade ederek aydınları eleştirmiştir. Başgil, 27 Mayıs hareketinin aydın kesiminden bazılarının ihanetiyle hız kazandığını ifade etmiştir. Çünkü Başgil (2008: 172).’ onların Osmanlı Devleti dönemindeki ataları ulemadan, eskiden Yeniçerileri, sonra silahlı kuvvetleri, o dönemde saraya karşı, şimdi sivil yetkililere karşı isyan ettirmek ve nihayet bununla elde edilen kazanımları asilerle paylaşmak gibi kötü bir alışkanlıklarını devam ettirdiklerini söylemiştir. Başgil, bu çizgide bir tutum sergilemediği, milleti gerçekten bilinçlendirerek onlara yol gösterdiği için devir aydınları tarafından eleştirilmiştir.

Ali Fuad Başgil, 27 Mayıs 1960 İhtilali sonrasında yayınlanan bildiriye de çok sert biçimde eleştirmiştir. Çünkü bilindiği üzere, darbe günü, İstanbul Üniversitesi

Rektörü Sıddık Sami Onar, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Tarık Zafer Tunaya, Naci Şensoy, Hüseyin Nail Kubalı, İsmet Giritli ve Ragıp Sarıca tarafından oluşturulan “Anayasa Ön Projesi Hazırlama Komisyonu” kurulmuş ve sözü edilen komisyon tarafından bir rapor yayımlanmıştır. Başgil bu raporda özellikle anayasayı çiğnediği için iktidarın bir darbeye karşı karşıya kalmış olduğunun yazılı olmasına çok şaşırıldığını ifade etmiştir. (Başgil, 2012a: 143).

3.2.2.2. Dünder Taşer

Bir asker. “ihtilalci” bir subay olan Dünder Taşer, tarih sahnesine 27 Mayıs İhtilali adıyla bilinen müdahale sürecinde çıkmıştır. İhtilali yapan kadronun tankçı bir binbaşı Taşer, köklü bir ailenin çocuğu Gaziantep’te 1925’te doğmuştur. Çocukluk ve okul yılları bu kentte geçmiştir. Kendi isteği ve ailesinin desteğiyle Kara Harp Okulu’nu kazanmış, tankçı teğmen rütbesiyle mezun olarak orduda göreve başlamıştır. Bilahare kurmay subay imtihanını başarı ile vererek kurmay olmuştur. Daha sonra başarılı hizmetleriyle kurmay binbaşı rütbesine kadar yükselmiştir. 27 Mayıs 1960 tarihinde yapılan ihtilalde ihtilalci kadro içinde ve 38 kişiden oluşan Milli Birlik Komitesi’nde yer almıştır. İhtilal’in üzerinden çok geçmeden, ihtilalcilerin ahenginin bozulmasıyla birlikte yurt dışına sürülen 14 ihtilalci arasında Dünder Taşer de bulunmuştur. Taşer İsviçre’nin Zürih şehrine büyükelçilik askeri ataşesi olarak gönderilmiştir. Ülkeye dönüşünden sonra zorunlu olarak emekli edilmiştir. Alparslan Türkeş ve başka arkadaşıyla Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi’ne (CKMP) girerek siyasi hayata girmiştir. Bu partinin adı 1969 yılında Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) olarak değiştirilmiştir. Taşer 13 Haziran 1972’de geçirdiği trafik kazasıyla vefat etmiştir (Çatak, 2009).

Dünder Taşer, 27 Mayıs İhtilaline İshahiye’deki birliğinden izinli olarak geldiği dönemde arkadaşı Suphi Karaman’la görüştüktan sonra katılmıştır. İhtilal sonrasında, komiteye yine Süphi Karaman’ın desteğiyle girmiştir (Özdağ, 1997: 269). Çoğu eski demokrat geleneğine mensup gelen bir ailenin üyesi olan Taşer, DP’de akrabası milletvekilleri ve bakanlar olduğu halde ihtilalcilerin içinde yer almıştır. İhtilal olduğunda binbaşı rütbesinde olan Taşer’in ismini kamuoyu ilk kez 27 Mayıs Hareketi

ile duymuştur. Kendini tanıtacak herhangi bir faaliyette bulunmadığı ve hiçbir açıklamada bulunmadığı için hakkında çok az şey biliniyordu.

27 Mayıs ihtilali, sabahleyin 04:36'da İstanbul radyosunda yayımlanama bildiriyle duyurulmuştur. Türkiye radyolarında ise aynı bildiri, 05:25'te okunmuştur (Tunçkanat, 1996: 265-266). Söz konusu bildiride, "Bugün demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısıyla Türk Silahlı Kuvvetleri memleketin idaresini ele almıştır." ibareleri yer almaktadır. TSK darbeyi meşru bir zemine oturtmak için İç Hizmet Kanunu madde 35'i dayanak olarak göstermiştir. Bu maddede yer alan: "Silahlı Kuvvetlerin vazifesi, Türk yurdunu ve anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumaktır," hükmü ihtilalin gerekçesi olarak ileri sürülmüştür. Buradan anlaşılacağı üzere darbeciler, rejimin bir tehlike altında olduğu fikriyle kanun tarafından kendilerine verilen yetkiyi kullandıklarını ifade etmişlerdir (Beriş, 2006: 437). Zaten ihtilali gerçekleştirmeleri ancak böyle bir adımla mümkün olabilirdi. Öte yandan 27 Mayıs 1960 İhtilali, parlamentoya ve DP hükümetine olduğu kadar ordunun hiyerarşik yapısına karşı yapıldığından dolayı 12 Mart 1971 Muhtırası ve 12 Eylül 1980 İhtilali'ne göre çok farklıdır. Yine bu eylem herkesin düşüncesine göre inkılâp, ihtilal, darbe, devrim, hareket gibi çok farklı isimlerle anılmıştır (Özdemir, 2000: 228- 229).

Daha sonra şekillenecek 14'lerin 27 Mayıs'la ilgili ifadelerine göre bu konudaki düşünce ve amaçları: ülkenin acil ve önemli sorunlarını teknokrat bir kadroyla hızlıca çözmek ve bunu başarabilmek için iktidarda dört yıl kadar kalmak, dört yıllık süreçte ülkeyi seçimlere hazırlayarak anayasa ve seçim kanunlarına uygun biçimde ülkeyi seçimlere götürmektir (Er, 2003: 32).

Taşer'e göre, ülkeyi 27 Mayıs İhtilali'ne götüren sürecin başlangıç noktası, DP'li bir milletvekilinin 1954'te TBMM'de: "Subayların yatak odasından hizmet erlerini çıkaracağız," ifadeleriyle bütün subaylara iftira atmasıdır. Bu olay, ihtilalle ilgisi olan veya olmayan bütün subaylarda darbe düşüncesinin doğmasına yol açmıştır (Taşer, 1975: 21).

Taşer, 27 Mayıs ihtilalinin; kardeşlik, sevgi ve barışı hedefleyen, kardeş kavgasına engel olmak üzere yapılmış çağdaş uygarlığın olanaklarını ülkeye getirmeye çalışan, hiçbir kişi ve zümrenin lehine ve aleyhine bir amacı olmayan, milli bütünlüğe yönelik, tarafsız bir hareket olduğunu ifade etmektedir

3.2.2.3. Osman Yüksel Serdengeçti

Antalya'nın Akseki ilçesinde doğan ve asıl ismi Osman Zeki olan Osman Yüksel İlkokulu Akseki'de, ortaokulu Antalya'da okumuştur. Ankara Atatürk Lisesi'ni bitirdikten sonra kaydolduğu (1940) DTCF Felsefe Bölümü'nün son sınıfındayken 3 Mayıs 1944 tarihinde yaşanan öğrenci olaylarından sonra tutuklanarak sıkıyönetimin uygulandığı İstanbul'a gönderilerek hapsedilmiştir. Burada yaşadığı baskı ve işkenceler onu milliyetçiliğe yaklaştırmıştır. Üç buçuk ay kadar hapiste kaldıktan sonra suçsuz olduğu anlaşılacak beraat ettirilmiştir. Bunun yarım kalan öğrenimini tamamlamış fakat Maarif Vekâletinin müdahalesiyle diplomasını alamamıştır. 1947-1962 arasında Serdengeçti adlı bir aylık dergi çıkarmıştır. Yazı yaşamını Yeni İstanbul, Türk Yurdu, Zafer, Çağlayan, Millî Gazete gibi dergi ve gazetelerle sürdürmüştür. 1965-1969 döneminde Adalet Partisi'nden Antalya milletvekili olarak TBMM'ye girmiş ancak parti yöneticilerini eleştirdiği için partisinden ihraç edilmiştir. 10 Kasım 1983 tarihinde vefat eden Serdengeçti' Ankara'da Cebeci Asrî Mezarlığı'nda yatmaktadır (Karaçam, 2009: 555-556).

DP döneminde basına karşı sert tutum alınınca mizah basını, siyasal ortamın önemli bileşenlerinden biri olmuş, DP iktidarına muhalefet edenlerin içinde önemli bir yere sahip olmuştur (Belge 2010: 40). Bu dönemde Turhan Selçuk ve İlhan Selçuk tarafından yayımlanan “Dolmuş” iktidarı sert eleştirdiğinden dolayı kapatılmış, öte yandan bir karikatüründen dolayı Ratip Tahir Burak 8 ay (1957), üç karikatüründen dolayı Halim Büyükbulut ise bir yıl hapis cezasına çarptırılmıştır (Çeviker, 2010: 24).

Gazete ve dergilerle özel olarak mizah dergileri arasındaki iktidar ile basın arasındaki gerilimli ilişki, 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra DP'nin iktidardan indirilmesiyle sona ermiştir. Darbenin gerçekleşmesi sürecinde basın, özellikle mizahi yayınların önemli etkileri olmuştur. Darbe sonrasında yaşananlar da bu ifadeleri doğrulamaktadır. Darbeyi takip eden süreçte mizah basını için DP iktidarına hücum etmek, bir muhalefet biçimi olmaktan ziyade intikam alır gibi demokrasi için kötü bir durum söz konusudur. “Düşene vur” politikasıyla hareket eden mizah dergileri, siyasi kişiliklerin yargılandığı süreçte “yargısız infaz” olarak nitelendirilebilecek yayınlar

yapmışlardır. Mizahi basın, yeni döneme de yaranmanın böyle bir yolunu bulmuşlardır (Çeviker, 2010: 25).

27 Mayıs Darbesinden sonra yaşananlar, genel olarak basının ve özellikle de mizahçıların darbeyi “hazır ol” pozisyonunda karşılayarak, demokrasi konusunda sınıfta kalmışlardır (Fırat, 2013: 66).

Çıkış süreci olarak Serdengeçti dergisi, CHP’nin tek parti dönemi, DP dönemi, 27 Mayıs 1960 Darbe süreci ve daha sonra CHP-AP Koalisyon döneminde muhalif kimliğiyle hareket etmiş ve muhalefetlik görevini bütün dönemlerde de “hak ve halk adına” yapmıştır. Serdengeçti’nin birçok sayısının kapağındaki “Hakk’a tapar, halkı tutar” sloganı yayıncılık anlayışını ortaya koymaktadır (Serdengeçti: 201).

Serdengeçti, Serdengeçti dergisinin son sayısı olan 33. Sayısını, CHP-AP koalisyonu döneminde, yani 1962 yılının şubat ayında çıkartabilmiştir. Son dergiden bir önceki sayı ise 1960 yılının Nisan ayında, yani 27 Mayıs 1960 İhtilali’nden hemen önce yayımlanmıştı. Derginin sözü edilen son sayısındaki yazılarda 27 Mayıs İhtilali’ne karşı bir mukavemet ve bir muhalefet yer almaktadır (Özcan 2010: 163). Son sayıdaki mizahi içerik taşıyan yazılarda darbeden sonra yapılan anayasa oylamasına ve koalisyon hükümetinin uygulamalarına yönelik ağır eleştiriler taşıyan bir tutum izlenmiştir. “Yeni Hayır’a Dair” başlığıyla yayımlanan yazı Anayasa referandumu konusundaki önemli konuları mizahi bir dil kullanarak ele almıştır.

Anayasa halk oyuna götürülmeden birkaç gün önce kahveye oturan halktan birkaç kişi, bu konuyu konuşuyordu. Derken semtin hocası kahvede oturanların geldi, ona yer gösterdiler, oturdu.

- Hoca Efendi dediler, bu işi nasıl halledeceğiz? Evet mi diyeceğiz hayır mı?

- Arkadaşlar benim işim var, diye kalkıp giderken hemen şu duayı okudu: “Rabbiyessir vela tüassir, Rabbi temmim bilhayır” (Rabbim kolaylaştır, zorlaştırma, rabbim işlerimi hayırla sonuçlandır) (Özcan, 2019: 126)

CHP ile AP arasındaki koalisyonla ilgili olarak da derginin bakış açısı “Hulle Kabinesi” adıyla mizahi bir yaklaşımla ortaya konulmuştur:

Serdengeçti’ye sordular:

- Koalisyon kabinesini nasıl buluyorsunuz? –

Şöyle cevap verdi:

- Vallahi millet Halk Partisini bir defa daha üçten dokuza boşadı. Bu milletin mümessili olanlar onlarla nasıl birleşiyorlar anlamıyorum. Bana kalırsa bu kabine HULLE KABİNESİ... Koca zoruyla olan bir iş... (Özcan, 2019: 126).

3.2.2.4. Ahmet Hamdi Tanpınar

Türk kültür ve edebiyat dünyasında son otuz yıllık süreçte düşünceleri ve eserleri üzerine en fazla konuşulan isimlerden olan A. Hamdi Tanpınar (1901-1962), yayımlanan günlükleri ile birçok kişinin tahayyülünün dışında biri olduğunu ortaya koymuştur. Bu konudaki duruma karşın Tanpınar, Batılılaşma sürecinin ve Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve zihniyet kırılması hakkındaki düşünceleriyle düşünce ve edebiyat ilintisini kurabilmek konusunda çok konuşulan isimlerden biridir. Kültürel politikasının farkında olan Tanpınar, aynı zamanda şiir, mimari ve müzik başta olmak üzere düşünce dünyasını estetik unsurlarla süslemeyi de başarmış bir isimdir. Yaşadığı zaman itibarıyla Tanpınar'ı, bir geçiş dönemi sanatçısı olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır. 1900'lü yıllardan sonra özellikle, Tek Parti döneminde oluşan siyasal, kültürel ve toplumsal dönüşüme, çok partili döneme geçişte, 27 Mayıs darbesine tanıklık etmiş biri olarak romanlarında, hikâyelerinde, günlüklerinde ve makalelerinde sözü edilen değişim sürecine eğilmektedir. Yalnızca cumhuriyet dönemi değerlerini değil, Osmanlı kültürünü de romanlarında ele almasıyla tarihsel bir arka plan oluşturmaktadır. Bu noktada yazarın belirsiz bir perspektifi vardır. İşte bundan dolayı araf'ta bir yazardır (Öz, 2008).

Tanpınar'ın düşünce dünyasının şekillenmesinde onun bir kargaşada kalan kültürel yaşamla inşa edilmekte zorlanılan şimdi arasında kalmış bir "aradalık" hali çok belirgindir. Romanlarında, Cumhuriyet dönemini açıkça "destekleyici" veya "eleştirici" olmaktan kaçınmasıyla kültür değişimi sürecini, herhangi bir alanı öne çıkarmadan farklı bir şekilde, sorunsallaştırmıştır. Geleneği düşünsel ve estetik açıdan yeniden şekillendirmeyi başaran Tanpınar, 1923 yılında başlayan tasfiye sürecini yer yer alkışlamıştır. Fakat bu destek, radikal kopuşçu bir yaklaşımla şekillenmez, sürekliliği vurgulayarak tarihsel olanı öncelemektedir. Sürecin dönüştürülmesinde seküler bir tutumu vardır. Bundan dolayı onda dini unsurlar asla Mehmet Akif Ersoy gibi kavranmamıştır: "Mehmet Akif'le yol arkadaşlığı, asla..." diyerek ondan farklı bir konumda olduğunu özellikle vurgulamıştır. Dini olan, mevcut dünyanın kavranması

noktasında onun için bir rehber değildir. Onun dine yaklaşımı, imani bir bağlılık halinden uzak, modernizmin ruhsuzluğunda şekillenen estetikle sınırlıdır (Oktay, 2003:9)

27 Mayıs 1960'ta TSK mensubu, otuz yedi subayın gerçekleştirdiği darbeyle DP yönetimine son verilmiştir. Fakat ihtilal, emir-komuta zincirine uyularak yapılmadığı için darbeciler, en başından itibaren cunta görüntüsüne sahipti. Kendilerine meşru temeller arama zorunluluğu duyan darbeciler, her defasında “27 Mayıs Devrimini yapan Türk Milleti” ifadesi kullanmaya özen gösteriyorlardır.

27 Mayıs darbecileri, ihtilalden sonra, üniversiteden güçlü bir destek alabilmek amacıyla “biraz devrim, biraz hukuk” ilkesini burgulamaya çalıştılar. 27 Mayıs'ı yapan MBK mensubu subaylar, 12 Haziran 1960 tarihinde geçici anayasayı kabul etmek suretiyle yönde ilk adımlarını atmışlardır. Geçici anayasayla DP mensuplarını yargılamak amacıyla, üyelerinin Bakanlar Kurulu'nun teklifiyle MBK tarafından seçilecek Yüksek Adalet Divanı isminde bir mahkeme kurulacağı öngörülüyordu. Kısa sürede oluşturulan olağanüstü mahkeme, Yassıada'da 1950-1960 sürecini yargılanmaya başlamıştır. İstiklal Savaşı'nın ünlü Galip Hoca'sı Celal Bayar; metin, ciddi, sert bir devlet adamı görüntüsü sergileyen hep eski bir Kuva-yı Milliyeci'ydi. Mahkeme heyetine abartılı bir saygı gösteren Adnan Menderes, çok kibar ve aşırı nazikti. Yassıada duruşmaları, 14 Ekim 1960 tarihinde başladı. Kararın ilan edildiği 15 Eylül 1961 tarihine kadarki 11 ay 1 günlük süreçte 592 sanık hakkında 19 dava açılmıştır. Bu davalarda başsavcı, 228 sanıkla ilgili idam cezası talep etmiştir. Binden fazla tanık dinlenmiş, 202 oturum yapılmıştır. Çoğu tanık, mahkeme salonunda kendilerine ezberletilmiş metinleri tekrar etmiştir. Ne var ki mahkeme heyeti, savunmanın neredeyse tüm tanıklarının “gereksiz” olduğu gerekçesiyle dinlememiştir. Başbakan Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'a, idam cezası verilmiştir (Öz, 2008).

1961 Anayasası bu süreçte, hazırlanmış; anayasa, 9 Temmuz 1961 tarihinde yapılan halk oylamasıyla kabul edilmiştir. DP iktidarının çok baskıcı olduğunu ileri süren ve buna muhalefet eden kimi süreli yayınlar, İhtilali ve yeni anayasanın kabul edilmesini memnuniyetle karşılamışlardır. Çünkü darbeye yol açan önemli bir sebep de DP'nin başta basın olmak üzere, eğitim ve sanat çevrelerine yoğun baskı uyguladığı

iddiası olduğu anımsanırsa Ahmet Hamdi Tanpınar'ın DP'ye bakış daha net biçimde anlaşılacaktır (Gülendam, 2004:280).

Tanpınar'ın politik tutumu, özellikle DP ile ilgili düşüncelerinin yer aldığı yazılarında daha iyi anlaşılacaktır. Defterlerinde hem 27 Mayıs'tan önceki dönem hem de daha sonrasında ilgili birçok anekdot yer almaktadır. II. Dünya Savaşı döneminde "Büyük Şef" olarak tanıdığı İnönü siyasetiyle başlayan İsmet İnönü sevgisi, zaman içinde artarak sürmüştür. Ona göre Adnan Menderes ne yapsa da Mustafa Kemal Atatürk'ün, İsmet Paşa'nın ve hatta Osmanlı hanedanının prestijine ulaşamayacağını ifade etmektedir. Osmanlı padişahlarının otoritelerini tarihsel realiteden aldıklarını, Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü'nün ise güçlerini Millî Mücadele havasıyla pekiştirdiklerini belirterek Adnan Menderes hükümetini eleştirmiştir. Basının o yıllardaki abartılı yayınlardan etkilendiğinin işaretleri, üniversite öğrencilerinin gösterilerinden duyduğu heyecan ve İnönü sevgisi sayfalarına yansımıştır. 22 Mayıs'ta defterine şu ifadeleri yazmıştır: "Harbiye'nin nümayişi. Bu hükümetten hayır yok artık," (Öz, 2008).

27 Mayıs 1960'ta İspanya'dan Paris'e dönen Tanpınar'a bir otel görevlisi askeri darbeyi haberini verince bu haberden ne kadar memnun olduğunu Tanpınar, şu kısa cümlelere ifade etmiştir: "Sabahleyin iner inmez otelci Türkiye'deki askeri hareketten bahsetti. Vatana ak yüzle dönebileceğiz artık. Kurtulduk!"

Tanpınar, birçok CHP mensubunu sevmemekle birlikte de CHP'lidir ve İsmet İnönü'yü çok sevmektedir. TBMM'den dargın ve beş parasız ayrılan Tanpınar, İsmet İnönü'yle yaklaşık iki yıl dargın kalmıştır. Bununla birlikte DP'ye uyguladığı sert muhalefetten dolayı günden güne ona olan sevgisi artmıştır. DP'li herkesten ise nefret etmektedir. "Bu adamlara minnettarım. Demokrat Parti ejderhasından bizi kurtardılar. Vatan temizlendi," (Tanpınar, 2007:213).

Tanpınar, Yassıada'da görülen davalara bakışını aşağıda verildiği gibi yazmıştır:

15 Ağustos (Eylül 1961) gece. Dava bitti. Mahkûm oldular. Büyük bir geçidi atladık. Fakat orta yerde henüz halledilecek bir yığın mesele var. Çoktan beri adalet elinde olduklarını bildiğim için hiçbir kinim kalmamıştı. İdam cezalarını yani adaletin o kadar beklediğim haklı tecellisini yazık ki bu yüzden sevinçle karşılayamadım. Sadece hak verdim. Aksi olsa belki üzülürdüm. Fakat ölümleri, cezaları neye yarar? Hangi zararımı telafi eder. Soğuk adalet beni tatmin eden şey değil. İbret olabileceğine de inanmıyorum. Çünkü insanlık altı bin senedir ceza

veriyor ve hiçbir şeye yaramıyor. Türkiye'nin iktisadi vaziyeti, içinde yuvarlandığımız buhran bizim için meselelerin hallini adeta imkânsızlaştırmış gibi. Ne ile ve nasıl, hangi sermaye, hangi müdehhar servetle kalkınacağız? Bu adamların yaptığı fenalık işte burada (Enginün ve Kerman, 2007:322).

Onlara atılı suçların idam edilmelerine yetmeyecek ölçüde olduğu düşüncesi, onu endişelendirir. Öğrencilerinde Samet Ağaoğlu'na bile nefretle yaklaşmaktadır. Yine az da olsa acıdığı iki kişiden biri Ağaoğlu'dur, diğer isim ise Onuncu Yıl Marşı'nın şairlerinden Faruk Nafiz Çamlıbel'dir. "Samet affedilebilir, fakat milyonları kustuktan sonra..." ifadesi de ona aittir. 27 Mayıs darbesini yapanlara yönelttiği biricik eleştiri, yeteri düzeyde "kanlı bir ihtilâl" yapmamalarıdır. Ona göre çok idealist çıkan MBK fazla ürkümüş, fazla çekinmiştir. Bir ihtilâli kansız yapmaktan ise hiç yapmamak daha iyidir. Hayat bir risktir; tasfiyesiz ve kansız ihtilâller, ihtilalleri yapanları bir çıkmaza sürüklemektedir. Yassıada duruşmalarının uzaması karşısında Tanpınar, "Yetti artık. Fatiha okunacak yerde hatme başladık." diyecek kadar nefret doludur. (Enginün ve Kerman, 2007: 325). Yine bu konuda aşağıdaki ifadeleri de dikkat çekicidir:

15 Ağustos (Eylül 1961) gece. Dava bitti. Mahkûm oldular. Büyük bir geçidi atladık. Fakat orta yerde henüz halledilecek bir yığın mesele var. Çoktan beri adalet elinde olduklarını bildiğim için hiçbir kinim kalmamıştı. İdam cezalarını yani adaletin o kadar beklediğim haklı tecellisini yazık ki bu yüzden sevinçle karşılayamadım. Sadece hak verdim. Aksi olsa belki üzüldüm. Fakat ölümleri, cezaları neye yarar? Hangi zararımı telafi eder. Soğuk adalet beni tatmin eden şey değil. İbret olabileceğine de inanmıyorum. Çünkü insanlık altı bin senedir ceza veriyor ve hiçbir şeye yaramıyor. Türkiye'nin iktisadi vaziyeti, içinde yuvarlandığımız buhran bizim için meselelerin hallini adeta imkânsızlaştırmış gibi. Ne ile ve nasıl, hangi sermaye, hangi müdehhar servetle kalkınacağız? Bu adamların yaptığı fenalık işte burada (Tanpınar, 2002: 110-111)

1960 darbesinden hemen sonra Tanpınar'ın DP ve Adnan Menderes'le ilgili yazdıklarından bazı yazılar onun ruh halini ortaya koymaktadır. Sözü edilen yazılarda onun darbenin bir kalemşoru olduğunu, kayıtsız şartsız bir destekçisi kesildiğini görmekteyiz. Darbeyi duyduğu anda; "Aman devlete zeval gelmesin!" ifadeleriyle ilk tepkisini vermiştir. Adnan Menderes ve DP'nin diğer isimleri hakkında aşağıdaki cümleleri yazmıştır (Tanpınar, 2002:104-111):

Demokrat idarenin macerası gerçekten korkunç ve ibret alıcı oldu. Kabakçı Mustafa'nın bile hayalinden geçmeyecek bir katliam teşebbüsünü arkalarında hüccet olarak bırakıp tarihin öbür kapısından geçtiler(...) On senelik katil saltanatların icraatı(...) Tarih, on sene boyunca Büyük Millet Meclisi kürsülerinde ve miting meydanlarında söylenen nutukları, bütün o irinli hücumları ve sara nöbeti müdafaaları satır bu ışığın altında okuyacak(...) Moğol ordularından sonra eşine pek rastlanmayacak cinayetler(...) Bütün bu karışık ve sefil ruh hâli ve bilhassa çalma ve hükmetme hırsları Demokrat idareyi dünyanın en zalim, kör ve sağır cihazı hâline getirdi. Son devirleri ise gerçekten kısırılmış bir yaban domuz sürüsünün savletleriyle geçti. Öyle ki ordu imdadımıza yetişmeseydi, Türk milletinin beli bir daha doğrulmazdı. İyi niyetlerine hayran olduğumuz başvekil ve Devlet Reisi General Cemal Gürsel'in sarîh ve resmî beyanatı(...) bu idare, bir devlet idaresi olmaktan çoktan çıkmıştı. O, Ojijas'ın ahırları idi. Ordumuz uyanıklığı ve iyi niyetiyle bu şenaatten, bu teaffünden milletimizi kurtardı(...) Bu bayram, en güzel bayramlarımızdan biridir (...) Tarihin huzuruna ancak çift asaletleri ile resmen hırsız ve katil olarak çıkabilirlerdi... Ağzı köpüklü Adnan Menderes, kin çıkını ve anayasa hırsız Celâl Bayar, hepsi öldürmeye, yakıp yıkmaya ve servet sâmanlarıyla kaçmaya her an hazır yaşıyorlarmış.

14 Haziran 1960'ta Cumhuriyet'te yayımlanan yazının son bölümü, yıllardır duyulan "Ordu Göreve" ifadelerinin kökenini göstermesi bakımından çok önemlidir:

Bize kurtuluşu hazırlayan, istikbalimizi o kadar asaletle ve necabetle kefaletine alan orduya nasıl teşekkür etmeli? En iyisi kendi şerefli ve fedakâr mesleklerinin bütün değerlerini toplayan kelime ile: Vazifenizi yaptınız, her zaman olduğu gibi bu sefer de vatan ve milleti, hem de tam zamanında kurtardınız, demektir. Bundan sonrasını sevinç gözyaşlarına bırakalım (Tanpınar, 2002:110-111).

"Vatan tehlikede!" ibarelerini kullanarak hareket ederek sürekli vatanın bir tehlike içinde olduğunu, dışta ve içte büyük tehlikeler içinde olduğunu iddia etmenin vatanseverliğin bir işareti olarak görülmesi yıllardır uygulanan bir yöntemdir. İttihat Terakki Cemiyeti tarafından yayımlanan ilk risalenin "Vatan Tehlikede" isminde olması komitacı geleneği anlayabilmek bakımından dikkate değerdir (Birinci, 2001: 123):

20 Eylül 1961 tarihini taşıyan notlarında Ahmet Hamdi Tanpınar, aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır:

Adnan Bey'in ve bir iki gün evvel iki arkadaşının gazetede ki resimleri... Ölüm bu fotoğraflarda insana başka türlü görülüyor. Zavallı budala! Kaç defa İsmet Paşa kendisine fırsat vermişti. Başında o kadar sevilen adamdı ki bu sevgi yüzünden bir aziz olabilirdi. Meğer bütün bu adamlar, bu iş, aç tahtakuruları, yer solucanları, kurtlar, yılanlar gibi bekliyorlarmış. Politika... Halk Partisi'nin en menfur adamı bunların yanında ister istemez evliya kalır. Bu demektir ki her şey rejimde, sistem ve şirazededir. İsmet Paşa şiraze adamdı (Enginün ve Kerman, 2007: 321-322).

Tanpınar'ın İsmet Paşa'ya bu kadar önem vermesi ve bunun 27 Mayıs'tan sonra yoğunlaşarak artması, muhtemelen neredeyse tamamını CHP'lilerin meydana getireceği Kurucu Meclis'te bir görev beklemesinden kaynaklanmaktadır. Kurucu Meclis'le ilgili çalışmalar devam ederken İsmet İnönü'yle Pembe Köşk'te görüşen Ahmet Hamdi Tanpınar, tüm çaba göstermelerine karşın o mecliste kendisine yer bulamamıştır. Bu süreçten sonraki seçimi AP'nin kazanmasıyla CHP'nin uyguladığı politikaları eleştiren Tanpınar "beyhude üç idamın zemini üstüne" seçimler yapılmasını yanlış bulduğunu ifade ederek ülkenin psikolojik realitelerine yaklaşılmasının gerekliliğini vurgulamıştır. Daha sonra karanlık günlerin yenide geleceğini belirtmesi de ilginç bir durumdur (Öz, 2008).

3.2.2.5. Fuad Köprülü

M. Fuad Köprülü, 1946'ya kadar edebiyat ve tarih alanında yaptığı çalışmalarla öne çıkarken; bu tarihten sonra siyasal faaliyetleriyle de tanınmaya başlanmış, çok partili hayata geçilmesiyle Demokrat Parti'nin kurucu dört isminden biri olmuştur. 1946 yılında yapılan seçimlerinde DP'nin İstanbul milletvekili olan Köprülü, söz konusu dönemde hem TBMM'de aktif rol oynarken, bir yandan da devrin gazete ve dergilerinde demokrasi lehine ve CHP aleyhine birçok makale yayımlamıştır (Yaşar, 2014: 506). Bu dönemde özellikle gazetelerdeki yazıları, verdiği mülakat ve mitinglerdeki konuşmalarıyla gündeme kalmayı başaran Köprülü, DP'nin çoğunluğu kazandığı 1950 yılındaki seçimlerinde İstanbul'dan milletvekili seçilmiştir (Güzelipek, 2017: 80).

DP'nin iktidar olmasıyla Cumhurbaşkanı olan Celal Bayar, Adnan Menderes'e hükümeti kurma, yani başbakanlık, görevini vermiştir. M. Fuad Köprülü, I. Menderes

Hükümeti ve II. Menderes Hükümeti döneminde Dışişleri Bakanı; III. Menderes Hükümeti sürecinde ise Dışişleri Bakanı, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı; IV. Menderes Hükümeti döneminde ise yine Dışişleri Bakanı olarak görevler yapmıştır (Uzman, 2013: 191-192).

İktidar ve muhalefet partileri, birbirlerini çok sert ifadelerle suçladıkları propagandalar yaparken TSK, “ülkeyi hırslı siyasetçilerin elinden kurtarmak üzere” 27 Mayıs 1960’ta sabahın ilk saatlerinde yönetime el koymuştur; başta Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes olmak üzere Demokrat Parti’nin bütün idari kadrosu tevkif edilmiş; TBMM feshedilmiş, Cemal Gürsel de Cumhurbaşkanı olmuştur. 28 Mayıs’ta, darbenin hemen ertesi günü geçici hükümet kurulmuştur (Uzman, 2013: 192).

DP’lilerin büyük bir bölümü tevkif edilmiş, Yassıada’daki yargılamalarda 19 ayrı dava açılmış ve yargılama süreci 14 Ekim’de başlamıştır. Yassıada’da görülen davadan birisi de sanık koltuğuna M. Fuad Köprülü’nün oturtulduğu “6-7 Eylül Olayları” davası olmuştur. Yunanlılar Selanik’te Atatürk’ün doğduğu eve bomba attıkları haberinin radyolarda 6 Eylül 1955 tarihinde duyurulmuş, ardından da İstanbul Ekspres gazetesi aynı haberi yayımlamış; bu haberle galeyana gelen gençler gruplar halinde toplanarak Taksim istikametine harekete geçmiş, yol boyundaki Rumlara ait işyerleri ve evler tahrip edilmiş, kısa süre sonra olayla yağma seviyesine dönüşmüştür. Daha sonra itfaiye, askeri birlikler ve atlı polisler olaylara engel olmaya çalışmışlarsa olayları durdurmakta çok da başarılı olamamışlar, sükûnet ancak 8 Eylül tarihinde sağlanabilmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 8 Eylül 1955: 1).

Askeri Ceza Kanunu çerçevesinde birçok kişi yargılanmış, bazı cemiyetler kapatılmış, İçişleri Bakanı istifa etmiş, İstanbul Emniyet Müdürü ile Emniyet Genel Müdürü görevden alınmış, üç general görevden uzaklaştırılmış ve Ankara, İstanbul ve İzmir’de sıkıyönetim ilan edilmiştir. Olay, 12 Eylül 1955 tarihinde TBMM gündeminde ele alınmış ve iktidar ile muhalefet bu konuda şiddetli tartışmalar yapmıştır. DP adına Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı olarak kürsüye çıkan M. Fuad Köprülü, kamuoyunu ve meclisi bilgilendirmek amacıyla gerçekleştirdiği konuşmada olayları; ırkı, dili, dini ve yaşayış biçimi fark etmeksizin Türk Milleti’nin bütün bireylerini üzüntülere sevk eden bir facia olarak tanımlamıştır. O sırada İstanbul’da olan Cumhurbaşkanı’nın ve Hükümet üyelerinin olaylarına engel olmak için doğrudan

müdahalede bulunduğunu, olaylardan Hükümet'in haberinin olduğunu, hatta buna karşı bazı önlemlerin de devreye sokulduğunu fakat doğal olayın gün ve saatinin bilinemediğini ve bütün önlemlere karşın olayların adeta bir baskın gibi her tarafta, aynı anda ortaya çıktığını; olayların arka planında komünistlerin olduğunu belirtmiştir. Olaylardan dolayı üç binin üzerinde kişinin tutuklandığını ifade eden Köprülü'nün sözü edilen açıklamaları, kürsüye ondan hemen sonra çıkan Başbakan Adnan Menderes tarafından da yalanlanmamıştır. Bazı dergi ve gazetelerde de Köprülü'nün ifadeleri ve iddiaları yer almış, desteklenmiştir; olayların komünist unsurların tahrikine bağlı olarak gerçekleştirildiğine dair birçok yorum yapılmıştı (Uzman, 2013: 196).

Yassıada yargılamaları sürecinde 6-7 Eylül Olayları ile ilgili dava, 19 Ekim 1960 tarihinde başlamış, 5 Ocak 1961 tarihinde karara bağlanmıştır. Sözü edilen davada sanıklar, özetle Atatürk'ün Selanik'teki evinin bombalanması haberiyle ile 6-7 Eylül 1955 tarihinde yaşanan galeyandan ve olaylardan sorumlu olmakla suçlanmışlardır. Mahkemeye sunulan İddianame uyarınca: "Hükümet, Kıbrıs'la ilgili izlediği kararsız siyasetinin üzerini kapatmak, kamuoyunu başka olaylarla meşgul etmek, İngiltere ve Yunanistan üzerinde etkili olabilmek amacıyla 6-7 Eylül Olayları'nı tertip etmiştir." (Naskali, 2007: VII).

27 Mayıs 1960 tarihinde yapılan ihtilal sürecinin ilk tutuklanan isimler arasında olmayan M. Fuad Köprülü, yaşananlar dışarıdan takip edebildiğinden dolayı Yassıada'da davalarıyla ilgili görüş ve tahminlerini de kamuoyuyla sık sık paylaşmıştır. 5 Haziran 1960 tarihinde yayımlanan Yeni Sabah Gazetesi'ne açıklamalarda bulunan Köprülü, 6-7 Eylül Olayları'nın devrin Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun telkin etmesiyle Başbakan Adnan Menderes ile İçişleri Bakanı Namık Gedik tarafından düzenlendiğini, Atatürk'ün Selanik'te bulunan doğduğu evi Menderes'in bombalattığını ve Gedik'in kendisini de öldürtmek istediğini ileri sürmüştür. Bu konudaki haberleri okuyan bir kişi, Yeni Sabah Gazetesi yönetim kadrosuna, Köprülü'nün iddialarını destekleyici nitelikte ve olaylarla ilgili ayrıntılı bilgilerin olduğu bir mektup göndermiştir. Ne var ki Köprülü'nün iddialarının hiçbir dayanağı yoktur. Köprülü bu açıklamaları yaptıktan çok geçmeden tekzip olarak nitelenebilecek şekilde yeni bir açıklamada bulunarak daha önceki açıklamalarının yabancı odaklar tarafından farklı amaçlar için kullanılmak istendiğini ifade etmiş ve sözlerinin sadece bir yalnızca tahmin olduğunu söylemiştir (Turgut, 1995: 228-229).

Yüksek Soruşturma Kurulu, 27 Temmuz 1960 tarihinde 6-7 Eylül Olayları'yla ilgili bilgisine müracaat edilen devrin İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay ile M. Fuad Köprülü'nün tutuklanmasını talep etmiştir. Tutuklanacağı söylentilerinin kamuoyunda yayılması üzerine 21 Eylül 1960'ın akşamı Köprülü: "O hadiseler sırasında ne kadar mücadele ettiğimi gerekli yerler ve herkes bilmektedir" biçiminde bir beyanat vermiş ve yaşanan olaylarla kendisinin hiçbir ilgisinin olmadığını ifade etmiştir. Fakat bu yöndeki açıklamaları Köprülü'nün tutuklanmasını engelleyememiş, 6-7 Eylül Olayları'nın tertipçilerinden biri olduğu ve olaylar sırasında Dışişleri Bakanı Vekili olduğu iddialarıyla, 3 Ekim 1960 tarihinde, 27 Mayıs 1960 ihtilali olduktan 129 gün sonra, 70 yaşındayken tutuklanarak Yassıada Mahkemesi'ne sevk edilmiştir. Köprülü, mahkemede 15 yıl ağır hapis cezasıyla yargılanmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 4 Ekim 1960: 1).

3.3. AYDINLAR VE AYDINLARIN 27 MAYIS DARBESİNE BAKIŞI ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR DEĞERLENDİRME

Sosyolojik açıdan birçok ülkede aydınlar, kendisine özgü sosyal statü ve rollere sahip bir zümre oluşturmaktadır. Bundan dolayı halk dilinde "aydın"dan ziyade "aydınlar"dan söz edilmektedir. Aydınlar kendilerini "ilerici" sıfatı kullanarak tanımlamaktadırlar ve genellikle toplum da onları böyle görmektedir. Bu yaklaşım bakımından, aydınlar sosyal ve siyasal ilerlemenin avangard gücü ya da öncüsüdür. Bu durum, aydın zümrenin kendilerine siyasî bir rol biçmelerinin zeminini oluşturmaktadır. Entelektüel terimi kökeni bakımından tikel ile evrensel arasında ve muhalif konumundadır. Ancak bu durum, tarih boyunca entelektüelin konumunu iktidar karşısı olduğu anlamına gelmemektedir. Entelektüel kişi, ancak aydınlanma deneyimi özelinde sözü edilen merkezde ve kurulmak üzere olan düzenin/iktidarın/otoritenin yanındadır ama genellikle muhaliftir (Coşar, 2001:145).

Aydınlar üzerine yapılan farklı diğer çalışmalarda ise hemen hemen varılan ortak nokta; aydınların bir toplumsal sınıf olmadığıdır. "Aydınlar diye ayrı bir homojen sınıf yoktur. Cemiyet hayatının çok geniş bir kesimi aynı başlık altında yan yana sıralanmış görülür; Akademik meslek mensupları, bürokratlar, mimar ve mühendisler, avukatlar, gazeteciler ve yazarlar, tiyatrocular ve sanatçılar saydığımız ve daha da

geniştirebileceğimiz bu gruplar arasında ortak bir taraf bulmak kolay değildir” (Ülgener, 2006:66).

Aydınların sınıfsal konumlarına, diğer düşünürlerden farklı yaklaşan Gramsci, sınıf kavramından bağımsız bir aydınlar kategorisi olmayacağı görüşündedir. Gramsci, toplumda her insanın akıl sahibi olduğunu ve bunu kullanarak yaşadığına göre, entelektüel bir varlık olduğunu ileri sürer. Tarihi anlamda aydın olması için bunun ötesinde belirli bir işlevinin olması gerektiğini savunur (Bozgöz ve Erkan, 2004: 222).

Aydınların kendisine biçtiği siyasî rolleri, ilerlemeye hizmet edeceğini kabul ettikleri devletle birlikte onun modernleşme yanlısı siyasal düşüncelerinin meşrulaştırılması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Buradan davranış ve düşüncede en çok bağımsızlığı önemseyen entelektüelle karşılık, aydın genel olarak devletçidir. Aydınların devletçi tutumu, egemen sınıfların da işine gelmektedir. Nitekim, Rothbard (2004), özü itibarıyla devlet adı verilen kurumun yağmacılığın bir tür örgütlenmesi olduğunu ifade ettikten sonra yağmacılığın üretim fazlası tarafından desteklenmesi zorunlu olduğu için devleti kuran sınıfın, bir başka ifadeyle bürokrasinin ülke içinde dar bir azınlık olması gerektiğini ileri sürmüştür. Bunun için çoğu vatandaşın teslimiyetçi ya da aktif rızasını garantilemek egemen sınıfın ilk görevidir. Bu rızayı sağlamak için takip edilecek ilk yol, toplumdaki muhtelifleri çıkarlarını kullanarak devlete bağlamaktır. İkna, çoğunluğun gönüllü olarak devlete itaat etmesini sağlamakta daha etkili bir yoldur.

Aydın zümre, tam da burada devreye girmektedir. Toplumun rızasını sağlamak üzere

Devletin iyi, akla uygun ve en azından kaçınılmaz olduğuna ve düşünülebilecek başka seçeneklerden kesinlikle daha iyi olduğuna ilişkin *ideolojiye* çoğunluğu ikna etmek gerekir. Aydınların kritik sosyal görevi, bu ideolojinin insanlar arasında teşvik edilmesidir. Kanaatleri şekillendirmenin devletin en çaresizce ihtiyaç duyduğu şey olduğu gerçeği, devlet ile aydınlar arasındaki kadim ittifakın temelini oluşturur (Rothbard, 2004).”

Rothbard tarafından yapılan analizin amacı, devletin ortaya çıkışını ve kurulduktan sonra devletini kendi devamını sağlamak için yapması gerekenleri açıklamaktır. Modern devlet düşüncesinin toplumu, akılcı bir yol izleyerek kusursuz ve tutarlı bir sistem oluşturma düşüncesine tutkuyla bağlı olması, bu devletin aydınların kendilerini ideolojik olarak desteklemesine olan ihtiyacı da artırmaktadır. Aydın zümresi, toplumun bir merkezî otorite tarafından düzene sokulmasını ve “ilerleme”

yolunda toplumun sebat etmesini garantilemenin de devletin bir görevi olduğunu anlatarak devletin en önemli destekçisidir (Erdoğan, 2020).

Siyasal seçkinler ve devlet seçkinleri arasında gerçekleştirilen yönetsel farkı, Cumhuriyet tarihi boyunca deneyimlenen darbelerin sebeplerini irdelemek ve meşru bir zemin oluşturmak amacıyla da kullanan devlet aydını, son tahlilde seçimini “devlet seçkinleri” lehine kullanmaktadır. Bu tutumu ise, mevcut düzenin sürdürülebilir olmasına yönelik endişenin bir dışavurumu olarak okumak mümkündür (Coşar, 2001:146).

Türkiye’de aydın tipi, modernleşme süreçlerinin vazgeçilmez aktörüdür. Bu tipin temel nitelikleri; arayış, öğreticilik ve kuruculuktur. Özellikle Cumhuriyet’in ilk yıllarında egemen olan modernleşme düşüncesinin- bir diğer ifadeyle tek bir Batı olduğu inancının- hem düşünsel zeminde hem de uygulamada yansımalarını örneklemektedir. Ayrıca devletle bağıntıları sayesinde Türk aktif siyasetinde ve düşünce dünyasında bir zincirin izlerinin takip edilmesini sağlamaktadır. Sözü edilen izler, devletçi-milliyetçiliğin bugünkü halkalarında sona ermektedir. Devletin zihinde ve uygulamada sürdürülebilirliği, bu halkaya hâkim olan asıl kaygıdır. Modernleşmenin ulus-devlet anlayışına indirgenmesi, bunun boyutlarından birisidir. Modernleşmenin birçok boyutunun olduğu göz ardı edilmektedir. Entelektüel bireyin kimliği ulus-devlet sınırlarında çizilmektedir. Evrensel öncelikler ya görmezden gelinmekte ya da gündeme geldiğinde ulus-devletle paralellik arz etmesi şartıyla kabul edilmektedir. Aksi bir durumda, “devlet düşmanlığı” ve “vatan hainliği” tespiti yapılmaktadır. Türk aydının kendisini böyle çizgilerle sınırlandırmasını iki açıdan anlamak mümkündür. Bunlardan ilki, aydın doğuşu itibariyle kaynağı devletten bulmasıdır. Aydın varlık nedeni devletidir ve buna göre varlığının sürdürülebilirliği de devletin bekasına endekslidir. Bu sınırlamanın ikinci nedeni, ancak devlet var olduğu sürece ve devlete referansla var olabileceğinden dolayı sürekli bir tedirginlik halinde olmasıdır. Devleti tehdit edebilecek her türlü unsur bizzat kendisine yönelik bir saldırı ve tehdit olarak algılamaktadır. Bu tedirginlik halinden çıkışın yolunu temeli çok sağlam atılmış aidiyet kodlarında bulmaktadır ki Türkiye’de bu kodların kaynağı devlet tarafından tanımlanmış milliyetçi ve devletçi duruştur. Bu sayede aydın, devletle özdeşleşmesini yanında, ulus olarak adlandırdığı toplumla da bir bütün haline geldiği yanılışına kapılmaktadır. Türk aydın tarafından kendine biçilen konumu patolojik hale getiren

böylesi bir yekleşme ve özdeşleşme yanılısamasyken, söz konusu patolojiyi siyasal ve zihinsel uygulamada ağır sonuçlarla donatan bir başka yanılısma ise akla inancın formüle edilme şeklidir: soyutu somutlaştırabilmek endişesiyle akli devlete kilitlemek; bir başka söyleyişle “Devlet Akli”na teslim olmaktır. Akli devlette sabitlemek suretiyle garanti altına alma yaklaşımı ise aydınlara “bilinçdışı/bilinçaltı” ile uğraşma rahatlığını sağlamasıdır (Coşar, 2001:147). Özellikle 1960 Darbesi sonrasında Türk aydınının demokrasiden uzak ve darbe yapandan yana tutumunun arkasında yatan da devlet var olduğu sürece ve devlete referansla var olabileceği düşüncesidir.

19. yüzyılın yarısına kadarki dönemde aydınlar hep iktidarın yanında yer almışlardır. 19. Yüzyılın ikinci yarısında işçi sınıfının sınıf bilincine erişmesiyle birlikte, işçi sınıfının özel mülkiyete dayalı sömürücü düzenini temelden yadsıyan bir düşün ve eylem içine girmesi ve bu harekete aydınların da büyük bir kısmının fiilen katılması, aydınlara yeni bir anlam kazandırmıştır. Artık yalnız iktidarın yanında yer alan ve mevcut düzenin devamı için ideoloji üreten aydınlar değil, bir de iktidarın karşısında olan ve düzenin değiştirilmesi yönünde uğraş veren aydınları görmekteyiz (Bozgöz ve Erkan, 2004: 223).

Aydının halkla olan mesafesi, Türkiye’de aydınlara getirilen temel eleştiridir. Ne var ki tüm toplumlarda aydın tabakasıyla halk kitlesi arasında belli bir mesafe ve ayırım bulunmaktadır. Çünkü aydın kültürüyle halkın kültürü arasında da belli ölçüde bir fark bulunmaktadır. Bundan dolayı aydınla toplum arasında tam anlamıyla bir bütünlük sağlanması beklenmemektedir. Türkiye’de aydınla halkın ilişkisi daha farklıdır. Türk aydınının kendi toplumuyla ilişkileri her zaman sorunlu olmuştur. Türk aydınlarının genellikle resmi devlet görevlisi olması, bu sorununun temel nedenidir. Batıdaki aydınlardan farklı olarak Türk aydınları, kendisini daima devletin unsurlarından biri olarak kabul etmiş ve iktidarını ona halk vermediğinden dolayı kendisini halka karşı borçlu hissetmemiş ve halka daima mesafeli olmuştur (Şan, 2005: 292’ten akt. Kurttaş, 2019: 256). 1960 Darbesi’nden sonra, hatta darbe öncesinde Türk aydınının, halkın tercihine saygı göstermemesinin ve halkın seçtiği iktidarın bir darbeyle indirilmesine sessiz kalmasının, hatta bunu desteklemesinin arkasında yatan da bu düşünce biçimidir.

Topluma, onun dinamikleri ve iradesine karşı ayrıcalıklı bir konuma sahip olan elitist kesim, mühendislikçi bir tavırla topluma çeki düzen verme, hizaya getirme gibi

misyonlarla topluma yaklaşmış, ordu ise bu süreçte militarist bir kimlikle toplum karşısına dikilmiş, bu kesimin bir mekanizması olarak görev ifa etmiştir. Ordu dışında aydın kesimde halktan kopuk bir yaklaşım içerisinde topluma yaklaşmış, bu elitist kesimin jakoben bir unsuru olarak işlevselleşmiştir. Bu çerçevede içerisinde devlet, topluma karşı korunan bir yapı olarak elitist kesimin ideolojik tutum ve davranışların odağı olmuş, darbelerin gerekçesi de bu zihinsel zeminden beslenmiştir (Mumyalmaz, 2020:7-8). Aydınların sınıfsal konumlarını ideolojileri belirlemektedir. Yani sınıflarını kendileri seçmektedirler. Bu bağlamda aydınların 1960 Darbesi'ne bakış açısını belirleyen bir diğer etken ise ideolojik tutum ve davranışlar olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Aydın; aydınlanmış, ışıklı, anlaşılır, bilgili, kültürlü, münevver, entelektüel, ziyalı kelimeleriyle çoğu kez eş anlamlı kullanılan bir sözcüktür. Münevver terimiyle aynı kökten gelen ya da bu kelimeye yakın münevvir (nurlandıran, aydınlık veren), münebbih (uykudan uyandıran, ikaz eden) ve münecci (kurtarıcı) gibi başka kelimeler de kullanılmaktadır. Yazar ve düşünürlerimizin bazıları “aydın kimdir” sorusuna, “aklı rehber edinen, sorgulayan, eleştiren” gibi sıfatlar yüklemek suretiyle yanıtlamaktadırlar. Batı’da kullanılmakta olan entelektüel kelimesi ise ilk defa XIX. yüzyılda Fransa’da Dreyfus davası sürecinde olumsuz anlamda kullanılmış ve “anlama ve kavrama yeteneği” anlamında kullanılan Latince kökenli “intellectus” sözcüğünden türetilmiştir. Batı dillerinde tercih edilen “Intellektuel”, yani “aydın” terimi ağırlıklı olarak Rusça “okumuş yazmış kesim” anlamına gelen “intelijansiya” teriminden türetilmiştir. Türkiye’de “aydın” terimi genellikle; “iktidarı sorgulayan muhalif insan”; “vicdanlı ve ahlaklı insan”; “gerçekleri ve doğruları ifade eden insan”; “çözüm öneren ve doğru yolu gösteren insan”; “halkı kurtaran ve önderlik eden insan” anlamlarıyla kullanılmaktadır. Sosyolojik (toplumbilimsel) bir kavram olan entelektüel; etik değer ve eser üreten, toplumsal düzene eleştiri getiren, imge ve düşünce taşıyıcısı; mühendisler, yönetici unsurlar, teknisyenler, eğitimciler, sanatçılar ve araştırmacılar gibi kafa emekçilerinin bir araya getirdikleri toplumsal katman olmak üzere üç tanımlama kategorisinde ele alınmaktadır.

22 Mayıs 1950 yılında iktidarı resmi olarak devralan Demokrat Parti, özellikle iktidarının son döneminde yaptığı bazı uygulamalarla kitlelerin tepkisini üzerine çekmiştir. 1958’den sonra ülkede yaşanan gelişmelerin sonucunda ortaya çıkan olan enflasyon ve devalüasyon ekonomik bir bunalıma yol açmıştır. Devalüasyon, Türk lirasının %60-70’lere varan değer kaybetmesine neden olmuştur. Devlet memurları, özellikle de ordu mensuplarının hoşnutsuzlukları iyice gün yüzüne çıkmaya başlayınca DP, Vatan Cephesi adını verdiği partizan bir kamu örgütü kurma yoluna gitti. Son dönemlerde, 18 Nisan 1960’ta hükümetin bazı gazetecilerin ve CHP’li milletvekillerinin faaliyetlerini gözden geçirmek için Parlamento’da bir soruşturma komisyonu kurma kararı ile tepkiler iyice artmıştır. Bu süreçte CHP Genel Başkanı İnönü, hükümeti ve Başbakan Menderes’i: “Bu yolu izlemeye devam edersen seni bile kurtaramam. Devrim,

gerekli koşullar belirlendikten sonra uluslar için meşru bir haktır." Sözleriyle sertçe uyarmıştır. Hükümet, hiçbir uyarıyı dikkate almayınca alttan alta aydınlar arasında, üniversite ve ordu mensupları içinde tepkiler yükselmeye başlamıştır. Bu sürecin sonunda 27 Mayıs 1960 tarihinde saat 03.00'te bir grup subay darbe yaparak iktidarı ele geçirdi. Başta Menderes olmak üzere DP'nin önde gelen isimleri tutuklandı. Cemal Gürsel, devlet başkanı oldu. Bir süre sonra darbeciler, darbe yanlısı akademisyenlere hükümeti her yönden kontrol eden bir anayasa yaptırıldı. Anayasa, oyların yarısından biraz fazlasının alındığı referandumla kabul edildi.

Bu süreçte Türkiye'nin önde gelen aydınlarının tutumları dikkat çekici bazı özellikler göstermiştir. Türkiye'de yaşanan ilk darbe olması ve Türk milletinin daima saygı gösterdiği ordu tarafından yapılmış olması gibi özelliklerinden dolayı darbeye karşı pek bir reaksiyon görülmemiş, hükümet yanlısı oldukları bilinen pek çok aydın da bu süreçte sessiz kalmayı tercih etmiştir. Siyasal seçkinler ve devlet seçkinleri arasında gerçekleştirilen yönetsel farkı, Cumhuriyet tarihi boyunca deneyimlenen darbelerin sebeplerini irdelemek ve meşru bir zemin oluşturmak amacıyla da kullanan devlet aydını, son tahlilde seçimini "devlet seçkinleri" lehine kullanmaktadır. Bu tutumu ise, mevcut düzenin sürdürülebilir olmasına yönelik endişenin bir dışavurumu olarak okumak mümkündür.

O dönemde Sol düşüncenin yükselen yıldızı olan Mümtaz Soysal, bu dönemde yazdığı "Anayasaya Giriş" adlı kitabının yanında yazıları ve aktif siyasal tavrıyla da kendisine ayrıcalıklı bir yer edinmiştir. 27 Mayıs İhtilali'nden Kurucu Meclis üyesi olarak seçilen Soysal, genç yaşına rağmen 1961 Anayasası'nı yazan kadronun da içinde yer almıştır. O dönemde gerek hükümete yakın faaliyetlerin içinde olması gerekse yazılarıyla darbeyi destekleyen Soysal, darbe sürecinin hiç bitmeyeceğini daima devam edeceğini ifade etmekten de çekinmemiştir.

Tüccarların ve büyük toprak sahiplerinin destekleri kadar, Atatürk ilkelerine bağlı devrimci ve milliyetçi kitlenin de desteğini alarak iktidara gelen DP'nin bir süre sonra Atatürk devrimleri karşıtı olduğu düşüncesinin yaygınlaşması bunun değişmesine neden olduğunu ileri süren Doğan Avcıoğlu, DP'nin kapitalist enflasyonist gelişme stratejisinin neden olduğu hoşnutsuzluk ve baskıya dayalı önlemler yönelmesi de eklenince iktidara muhalefet yükselerek ordunun müdahale etmesi neredeyse kaçınılmaz hale geldiğini ifade eden yazılarıyla dikkatleri çekmiştir. İktidarı, 27 Mayıs 1960

tarihinde ele geçiren ordu, yönetimi sivillere devretmek amacıyla harekete geçerek bir an önce yeni bir anayasa hazırlanması ve seçime gidilmesi için hazırlıkların yapılmasını istemiştir. Doğan Avcıoğlu, ihtilalin olduğu dönemde toplum köklü dönüşümlere ve bu dönüşümleri gerçekleştirebilecek yeterli düşünce birikimine sahip olmamasından şikâyet etmiştir.

Metin Toker İhtilalin İktidara meşru yollarla gelen ancak vatana ihanet düzeyine gelecek kadar kötüleşen ve gayrimeşru faaliyetler içine giren bir hükümete karşı, millet adına Türk Ordusunun, kurduğu meşru bir idare kurma hareketi olduğunu ifade ederek ihtilalcileri desteklemiştir. Toker'e göre Harp Okulu, 27 Mayıs'taki büyük inkılap hareketinin merkezidir. 27 Mayıs hareketiyle başa gelen askeri idarenin daha ilk günden itibaren cephenin sivil mensuplarından tam destek almasının temel nedeni namuslu bir aydın hareketi olmasıdır. Yeni yönetimi belirlemek amacıyla yapılacak ilk seçimlerde, ülkedeki çok partili demokratik yaşamın sekteye uğramaması noktasında Toker, DP'nin kapatılmaması gerektiğini teklif edecek kadar ileri gitmiştir.

Şevket Süreyya Aydemir, 27 Mayıs İhtilâli'ni diğer ihtilaller gibi mevcut iktidarı değiştirmekten başka bir hedefi olmayan ve kısa süreli bir hareket olarak değerlendirmiştir. 27 Mayıs'ın başlangıç döneminde oligarşiye karşı ve demokrasi yolunda yapılmış bir hareket olduğunu fakat zaman içinde gidişatını değiştirmesi gerekirken bunalıma dönüşmüş bir hareket haline geldiğini ifade etmiştir. Aydemir, devrim kavramını 1960 yılında 1930 yılındakinden farklı anlamlarda değerlendirmemiş ve Türk devriminin bitmeden sürdüğünü iddia etmiştir. 27 Mayıs 1960 İhtilâli'ni ilk dönemde demokrasi sürecinde gerçekleştirilen bir hareket olarak kabul etmesinde karşın, oligarşik bir hareket niteliği kazanması ve daha sonra politikaların DP politikaları ile paralel olmamasından dolayı eleştiren Aydemir, bütün eleştiri konularında kendisinin de içinde olduğu aydınları sorumlu tutmuştur.

Şair Cemal Süreya, Altan Öymen gibi isimlerin içinde bulunduğu öğrenci grubuyla birlikte, 27 Mayıs'tan kısa bir süre önce 555K parolası ile yaşanan olayları protesto etmek amacıyla meydanlara çıkmışlardı. İhtilal'e hep destek olan ve bu konuda yazılar yazan şair, "Üç anayasa/ortasında büyüdün / Biri akasya/Biri gül/Biri zakkum" dizelerinden oluşan şiirinde 27 Mayıs 1960 Anayasası'nı, bir "gül" olarak resmetmiştir.

Milliyet gazetesi başyazarı Abdi İpekçi, 1960 askeri darbesine genel olarak destek vermiş, hatta "darbe" ve "ihtilal" kelimesi yerine "inkılap" terimini kullanmayı

tercih etmiştir. Darbe gerçekleşirken sivil halkın ve öğrencilerin verdikleri desteği, bunun nedeni olarak göstermiştir. İpekçi, aynı zamanda sivil ve demokratik düzene bir an önce geçilmesi gerektiğini de savunmuştur.

İlhan, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün köklü değişim isteyen yanının göz ardı edilip Atatürkçülüğün biçimden öte gitmeyen atılımlarının ötesine geçilmemesi karşısında 27 Mayıs Hareketi'nin gerekli olduğunu, 27 Mayıs'ın sonrasında Gazi'nin köklü düzen değişikliğini esas alan devrimciliğinin tekrar gündeme alındığını ifade eder. 27 Mayıs'ta yapılan darbeyi Attila İlhan, DP'nin her geçen gün ağır dikta yönetimine dönüşen politik tavrına karşı şekil alan muhalefet kitlesinin ortaya çıkardığı bir sonuç olarak kabul etmektedir. İlhan'a göre, dikta bir yönetim niteliği kazanan DP yönetimine karşı mücadele etmek gerekli ve doğru bir tutumdur. Ayrıca İlhan, bir süre sonra 27 Mayıs Darbesi'ni tepeden inme ve halk desteğini almaktan uzak bir çözüm olarak gördüğünü ifade etmiştir.

27 Mayıs İhtilali sonrasında aydınların yaptıkları değerlendirmelere bakıldığında sağ görüşlü aydınların bu konuda biraz ürkek, bazılarının ise kafalarının karışık olduğu dikkatleri çekmiştir. O devrin önde gelen kültür ve sanat adamlarından A. Hamdi Tanpınar, yayımlanan günlükleri ile birçok kişinin tahayyülünün dışında biri olduğunu ortaya koymuştur. Bu tutumunda II. Dünya Savaşı döneminde "Büyük Şef" olarak tanıdığı İnönü siyasetiyle başlayan İsmet İnönü sevgisi etkin bir rol oynamıştır. Tanpınar, DP'li herkesten ise nefret etmektedir. 27 Mayıs darbesini yapanları yeteri düzeyde "kanlı bir ihtilâl" yapmadıkları için eleştirmiştir.

Menderes hükümetlerinde 1957 yılına kadar Dışişleri Bakanı, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olarak görevler yapmış olan M. Fuad Köprülü, 5 Haziran 1960 tarihinde yayımlanan Yeni Sabah Gazetesi'ne bazı açıklamalarda bulunmuştur. Köprülü, 6-7 Eylül Olayları'nın devrin Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun telkin etmesiyle Başbakan Adnan Menderes ile İçişleri Bakanı Namık Gedik tarafından düzenlendiğini, Atatürk'ün Selanik'te bulunan doğduğu evi Menderes'in bombalattığını ve Gedik'in kendisini de öldürtmek istediğini ileri sürmüştür. Bu ifadeler, Yassıada Mahkemelerinde görülen 6-7 Eylül Olayları davasının temel dayanağı olmuştur.

İhtilal öncesinden itibaren Serdengeçti adlı mizah dergisini çıkaran Osman Yüksel Serdengeçti dergisinin son sayısı olan 33. Sayısını, CHP-AP koalisyonu döneminde, yani 1962 yılının şubat ayında çıkartabilmiştir. Son sayıdaki mizahi içerik

taşıyan yazılarda darbeden sonra yapılan anayasa oylamasına ve koalisyon hükümetinin uygulamalarına yönelik ağır eleştiriler taşıyan bir tutum izlenmiştir. “Yeni Hayır’a Dair” başlığıyla yayımlanan yazı Anayasa referandumu konusundaki önemli konuları mizahi bir dil kullanarak ele almıştır.

İhtilal sonrasında 28 Ekim 1960 tarihli 114 Sayılı Kanun ile üniversitedeki görevlerinden uzaklaştırılan 147 akademisyen arasında yer alan Ali Fuad Başgil, Milli Birlik Komitesi tarafından yine sıkıyönetim merkezine çağrılmış ve orada 60 gün kadar tutuklu olarak kalmıştır. Ona göre halkın büyük desteğini alarak iktidar olan DP’nin 27 Mayıs 1960 tarihinde bir hükümet darbesinden sonra iktidardan uzaklaştırılması aynı zamanda halkın iradesine karşı da yapılan bir darbedir. Ancak söz konusu darbeyi yapan ordu, bu haksız eylemini meşru temele oturtma çabası içine girmiş ve üniversiteyle bir ilişki kurmaya gayret etmiştir. Başgil, aydın kesiminin 27 Mayıs’ta yapılan ihtilalin ve buna bağlı olarak yaşanan birçok üzücü olayın sorumlularından biri olduğunu ifade ederek aydınları eleştirmiştir.

Bir asker. “İhtilalci” bir subay olan Dündar Taşer, tarih sahnesine 27 Mayıs İhtilali adıyla bilinen müdahale sürecinde çıkmıştır. Taşer, 27 Mayıs ihtilalinin; kardeşlik, sevgi ve barışı hedefleyen, kardeş kavgasına engel olmak üzere yapılmış çağdaş uygarlığın olanaklarını ülkeye getirmeye çalışan, hiçbir kişi ve zümrenin lehine ve aleyhine bir amacı olmayan, milli bütünlüğe yönelik, tarafsız bir hareket olduğunu ifade etmektedir.

Bu süreçte yaşananlar dikkate alındığında darbe gibi demokrasi düşüncesiyle asla bağdaşmayan bir olayın ülkenin “aydın” sıfatıyla tanınan isimleri tarafından sessizce kabullenilmesinin hatta desteklenmesinin arka planında aydın ile entelektüel arasındaki fark vardır. Entelektüellerin zihinsel üretimi, yaratıcı ve eleştirel düşünce kapasiteleri aydınının daha ilerisindedir. Entelektüellikte “aydınlanmışlık” “aklını özgür kullanmayı” gerekli kılarken, aydın için genel olarak “aydınlanmış” hazır düşünce kalıplarına bağlanmak yeterlidir. Genel itibariyle; eleştirel olmadan, ileri ve çağdaş düşünceleri sahiplenerek bunlarla ilgili slogan ve simgeleri tekrar etmek aydın kabul edilmek için yeterli olabilmektedir. Bağımsız aklın ve eleştirel düşüncenin şekillendirdiği entelektüel kişiden farklı olarak aydına “düşünce otoritesi” olarak kabul ettiklerinin söz ve eylemleri kılavuzluk etmektedir. Hatta kimi zaman aydın, siyasal kişilikleri dahi düşünce otoritesi olarak kabul edebildiği için aydın genellikle devlet

düzenini devamından yanadır. 27 Mayıs 1960 Darbesi'ndeki Türk aydınlarının tutumunu da bu çerçevede değerlendirmek mümkündür.

Türk aydınının kendi toplumuyla ilişkileri her zaman sorunlu olmuştur. Türk aydınlarının genellikle resmi devlet görevlisi olması, bu sorununun temel nedenidir. Batıdaki aydınlardan farklı olarak Türk aydınları, kendisini daima devletin unsurlarından biri olarak kabul etmiş ve iktidarını ona halk vermediğinden dolayı kendisini halka karşı borçlu hissetmemiş ve halka daima mesafeli olmuştur. 1960 Darbesi'nden sonra, hatta darbe öncesinde Türk aydınının, halkın tercihine saygı göstermemesinin ve halkın seçtiği iktidarın bir darbeye indirilmesine sessiz kalmasının, hatta bunu desteklemesinin arkasında yatan da bu düşünce biçimidir.

Sonuç olarak aydın, düşünce ve bilgi üreten, bilimsel dünya görüşünü benimsemiş ve özümsemiş, kültürel değişmeye öncülük eden, toplum, insan, doğa, evren gibi konulardaki sorunlarla ilgili, somut tahliller yapıp çözüm önerileri getirebilen, inandığı doğruyu söyleme ve söyleyebilme etiğine sahip, dünyayı değiştirmeye çalışan insandır. Aydın aydın olmanın gerektirdiği işlevlerinden biri tüm insanlığa karşı olan sorumluluğudur. Bu durum ona, ideoloji ve kararlılıkla mücadele ederek topluma çağdaş ve bilimsel dünya görüşünü benimsetmeye çalışmak gibi mesleki rolleri aşan evrensel bir rol yüklemektedir. Bu tanımdan hareketle aydınların darbeye bakış açılarını değerlendirirken, aydının rolünden ve işlevlerinden uzak kaldığı, aksine aydın kimliğine uyuşmayan bir yaklaşımla ideolojik değerler çerçevesinde darbeyi ele alındığı görülmüştür. Şu gerçeği de unutmamak gerekir; nasıl ki, tarihsiz toplum olmazsa, ideolojisiz aydın da olamaz.

KAYNAKÇA

- Ağaoğlu, S. (1972). Demokrat Parti'nin Doğuşu ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru. İstanbul: Baha Matbaası.
- Ahmad, F. (2010). Demokrasi Sürecinde Türkiye. 4. Basım, İstanbul: Hil Yayınları.
- Ahmad, F. (2012). Modern Türkiye'nin Oluşumu. (Çev. Yavuz Alogan), İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ahmad, F. (2013). İttihat ve Terakki (1908-1914). (Çev. Nuran Yavuz), İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akça, G. (2010). Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İktidar. Konya: Palet Yayınları.
- Akgün, Seçil K. (2009). Ellinci Yılına Yaklaşırken 27 Mayıs ve Getirdiği Anayasaya Kısa Bir Bakış. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 43, Bahar 2009, s. 407-454.
- Akıncı, A. (2013). "Türk Siyasal Hayatında 1980 Sonrası Darbeler ve E-Muhtıra", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.
- Akşin, S. (1997) Türkiye'nin Yakın Tarihi-1. İstanbul: Yeni gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık AŞ.
- Akşit, B. (1987). Kısaca Celal Bayar. İstanbul: Özel Basım.
- Albayrak, M. (2004). Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960). 1. Basım, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Altan Çetin (1960,). İbret. Milliyet, p.4.
- Aron, R. (1957). The Opium of the Intellectuals, (trans, by) Terence Kilmartin, Doubleday & Company, U.S.A.
- Aşçı A. (2000). Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil Bibliyografyası. 1. Baskı, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.

- Atay, Falih R. (31.05.1960). “Öç Alma: Hayır! Hesap: Evet”, Dünya.
- Avcioğlu, D. (1960). “Menderes Hükümetlerinin Zayıf Tarafı”. Kim. Sayı: 103.
- Avcioğlu, D. (1962a), “Faşizme Dikkat!”, Yön, 26 Eylül 1962, Sayı:41, s.3.
- Avcioğlu, D. (1962b), “Tehlikeli Dönemeç”, Yön, 10 Ekim 1962, Sayı:43, s.3.
- Avcioğlu, D. (1996). Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın, İkinci Kitap. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Avcioğlu, D. (20 Ocak 1970). “Devekuşları”, Devrim, Sayı:14.
- Avcioğlu, D. (21 Ekim 1966). “CHP İçindeki Mücadele”, Yön, S. 186.
- Avcioğlu, D. (26 Mayıs 1970). “27 Mayıs Üzerine Düşünceler”, Devrim, Sayı: 32.
- Avcioğlu, D. (5 Aralık 1960). “Bağımsızlık Hastalığı ve Plan”, Ulus.
- Avcioğlu, D. (5 Haziran 1960). “Ticaret Bakanının Basın Toplantısı”, Ulus.
- Aydemir, Şevket S. (1962, Mayıs 30). “27 Mayıs İhtilâlinde İki Cereyan”, Yön. Sayı:24.
- Aydemir, Şevket S. (1962, Nisan 26). “27 Mayıs İhtilâlinde İki Cereyan”, Yön. Sayı:19.
- Aydemir, Şevket S. (1967). Tek Adam Mustafa Kemal (1922-1938), Cilt: 2. Ankara: Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Şevket S. (1968). İkinci Adam İsmet İnönü (1938-1950), Cilt:2. Ankara Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Şevket S. (1970, Haziran 1). “27 Mayıs İhtilâli ve Anatomisi”, Cumhuriyet.
- Aydemir, Şevket S. (1973, Mayıs 28). “Zaman Değerlendirecek”, Cumhuriyet.
- Aydemir, Şevket S. (1974, Mayıs 27). “Bir İhtilâl ve Yapısı”. Cumhuriyet.

- Aydemir, Şevket S. (1976). İhtilâlin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilâli. Ankara: Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Şevket S. (2000). Menderes'in Dramı. Ankara: Remzi Kitabevi.
- Aydın, M. (2005). "Aydınlar ve Günümüzdeki İşlevleri". Entelektüel ve İktidar, (Ed. Kenan Çağan). Ankara: Hece Yayınları.
- Aydoğmuş, Ç. (2011). İstanbul Basınına Göre Demokrat Parti Dönemi İktidar-Muhalefet İlişkisi (1950-1960). Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Balcı, Y. (2002). Türk Romanında Aydın Problemi (1908-1950), Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları Kültür Eserleri Dizisi.
- Bardakçı, M. (28 Ekim 2009). "Binbaşı Samet Kuşçu'yu Hatırlayanınız Kaldı mı?"; Habertürk; <https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/222647-binbasi-samet-kuscuyu-hatirlyanimiz-kaldi-mi> (Erişim tarihi: 19.02.2020).
- Başgil A. F. (2006), İlmin Işığında Günün Meseleleri, 2. Baskı, İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Başgil A. F. (2006). 27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri. 2. Baskı, İstanbul: Özal Matbaası.
- Başgil, F. A. (2008). 27 Mayıs İhtilâli ve Sebepleri, İstanbul: Kubbealtı Yayınevi.
- Başkut Cevat F. (1960, Haziran 02). "Yanlarına kar mı kalacak?" Cumhuriyet, s.2.
- Başkut Cevat F. (1960, Mayıs 29). "Niçin böyleyiz?". Cumhuriyet, s.2.
- Bauman, Z. (2003). Yasa Koyucular ile Yorumcular. (Çev. Kemal Atalay). İstanbul: Metis Yayınları.
- Belge, M. (1998). Edebiyat Üstüne Yazılar. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Belge, M. (2004). "Batılılaşma: Türkiye ve Rusya". Modernleşme ve Batıcılık. Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt:3. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Beriş, Hamit E. (2006). "Ordu ve Siyaset". *Siyaset*. (Ed. Mümtaz'er Türköne), 5. baskı, Ankara: Lotus Yay.
- Berkes, N. (2004). Türkiye'de Çağdaşlaşma. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Beyaz, V. (2014). İhtilallerde Türk Basını. İstanbul: Bilge Oğuz Yayınları.
- Birand, M. (1993). Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu. 6. Baskı, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Birecikli, İ. B. (2012). Sultan II. Abdülhamit'e Karşı Başarısız Bir Darbe Teşebbüsü. *Journal of Life Sciences*, (1/1), 683-696.
- Birinci, A. (2002). Tarih Uğrunda. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Bozbeyli, F. (1992) "14 Mayıs ve Sonrası", *Ata Dergisi*, (3), Konya: Mayıs 1992.
- Bozgöz, F., Erkan, R. (2004). Aydınlar Toplumsal Sınıflar ve İdeoloji. *Doğu Batı Düşünce Dergisi; Dün-Bugün-Yarın İdeolojiler* 2, 7, (29). 173-207.
- Brand, M. A., DüNDAR, C. ve ÇAPLI, B. (2001). Demirkırat. İstanbul: Doğan Yayınları.
- Burçak, R. Salim, (1992). "Türk Milletinin Reddettiği İhtilâl", *Ata Dergisi*, (3,) Konya: Mayıs 1992.
- Cemal, A. (2000). Sanat Üzerine Yazılar. İstanbul: Can Yayınları.
- Chomsky, N. (2005). Entelektüellerin Sorumluluğu. (Çev. Nuri Ersoy). İstanbul: BGST Yayınları.
- Cin, H. (1992). "Türk Demokrasi ve Kalkınma Tarihinde 14 Mayıs 1950 ve 27 Mayıs 1960 Dönemeçleri Sempozyumu" (27-28 Mayıs). *Ata Dergisi*, (3), Mayıs 1992.
- Cizre, Ü. (2004). "Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri: Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz". *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu*. (Der. Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu) İstanbul: Birikim Yayınları, 140-153.

- Coşar, S. (2001). “Türkiye’de Aydın/Entellektüel Ayrışması Üzerine”. Birikim, S. 144.
- Çağatay, N. (1972). Türkiye’de Gerici Eylemler. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Çambel, L. (1961). “Türkiye 27 Mayıs İhtilalinden Sonra Atatürk Yolunda”, Forum Dergisi, (174) (Temmuz 1961).
- Çatak, M. (2009). Dündar Taşer’in Fikir Hayatı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Çavdar, T. (2004) Türkiye’nin Demokrasi Tarihi. Ankara: İmge Kitapevi.
- Çavdar, T. (2008). Türkiye’nin Demokrasi Tarihi, 1950’den Günümüze, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Çelebi, O. (2007). “Gazeteciliğe Adanmış Bir Ömür: Metin Toker”. Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi. 13 (26).
- Çeviker, T. (2010). Karikatürkiye- Karikatürlerle Cumhuriyet Tarihi 1923-2008. İstanbul: NTV.
- Çiçek, Atıl C. (2013). Türk Siyasal Yaşamında Yön Dergisi (1961-1967). Yayımlanmamış Doktora Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çiler D. (2002). “Türkiye’de Darbelerin Simgesel Ekonomisi”. Doğu Batı Dergisi, 21.
- Çitilci, A. (28.5.1960). “Atatürk’ün İzindeyiz”, Akşam.
- Çufali, M. (2005). “Cumhuriyet Döneminde Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan Dinamikler”. Ankara: Özgürlük ve Demokrasi Sempozyumu.
- Dağcı, Gül T. (2006). Osmanlıdan Cumhuriyete Ordu Siyaset İlişkisi 27 Mayıs 1960 Darbesi: İstanbul: İlgi Yayınları.

- Doğan, Y. (2019, Kasım 12). “Vuruşarak Çekilmek, Mümtaz Soysal”, *T24*, <https://t24.com.tr/yazarlar/yalcin-dogan/vurusarak-cekilmek-mumtaz-soysal,24457>; (Erişim tarihi: 23.04.2020).
- Dursun, Ç. (2002.). “Türkiye’de Askeri Darbelerin Simgesel Ekonomisi”, *Doğu Batı*. VI/21, Kasım-Aralık-Ocak, ss.123-147.
- Dursun, D. (2001). 27 Mayıs 1960 darbesi: Hatıralar, Gözlemler, Düşünceler. İstanbul: Şehir Üniversitesi.
- Dursun, D. (2018). Türkiye’nin Siyasal Hayatı. İstanbul: Beta Basım Yayım dağıtım.
- Emiroğlu, A. (2011). “27 Mayıs 1960 İhtilali ve Demokrat Parti’nin Tasfiyesi.” Selçuk Üniversitesi Kadınhanı Faik İçil Meslek Yüksekokulu Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi. Mayıs 2011, Yıl:1, Sayı 1.
- Enginün, İ. ve Kerman, Z. (2007). Günlüklerin Işığında Tanpınar’la Başbaşa. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Er, A. (2003). Hatıralarım. Ankara: Alternatif Yayıncılık.
- Eraslan, C. (1996). Sultan İkinci Abdülhamid, İstanbul: Nesil Yayınları.
- Erdoğan, M. (2020). Aydın ve Entelektüel”. *Diyalog*, <https://www.diyaloggazetesi.com/aydin-ve-entelektuel-makale,8922.html>, (Erişim tarihi: 08.04.2021).
- Erdost, M. İ. (1986). “27 Mayıs ve Demokratikleşme”, *Bilim ve Sanat Dergisi*, Temmuz 1986, (67).
- Erkanlı, O. (1972). Anılar, Sorunlar, Sorumlular. İstanbul: Baha Matbaası.
- Erkul, A. (1999). Arabesk ve Aydın Yabancılaşması. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (22), 83-112.
- Eroğlu, C. (1990). Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi). Ankara: İmge Kitabevi.

- Eroğul, C. (1990). Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Felek, B. (1960, Mayıs 28). Vazifemiz. Cumhuriyet, (2).
- Fırat, T. E. (2013). Mizah Basınında Egemen Söylem Olarak Argo Kullanımı (Penguin Dergisi Örneği). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Fikriyat, (2019, Eylül 19). “27 Mayıs 1960 Darbesi Edebiyatımıza Nasıl Yansıdı?”, <https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/27-mayis-1960-darbesi-edebiyatimize-nasil-yansidi/3>, (Erişim tarihi: 17.08.2020).
- Göksu, S. (1993) Darbeler, Demirkıratlar ve 27 Mayıs: İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınları.
- Göktürk, Halil İ. (1977). Bilinmeyen Yönleriyle Şevket Süreyya Aydemir (Yaşamı, Görüşleri, Eserleri). Ankara: Arı Matbaası.
- Gönay, S. (2011). Üniversite Tarihinde Ellili Yıllar ve 27 Mayıs İhtilali'nin Etkileri. Sosyoloji Dergisi, 23 (1), 259 – 324.
- Gülendam, R. (2004). “Demokrat Parti İktidarında Edebiyat-Politika/Siyaset İlişkisi ve Edebiyatçılarımızın Bu Süreçteki Yeri”. Hece, Sayı: 90-91-92
- Gülener, S. (2012). Anayasa Yargısı-Parlamento İlişkileri Ekseninde Türk Anayasa Mahkemesi'nin Demokratik Meşruluk Sorunu, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Güler, Ş. (2016). Aydın Radikalizmi -Türk Solunun Söylem Arayışı. İstanbul: Tezkire Yayınları.
- Güngör, E. (1993). Sosyal Meseleler ve Aydınlar. Ankara: Ötüken Yayınevi.
- Güngör, E. (1998). Sosyal Meseleler ve Aydınlar. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

- Gürbüz, Hayriye Y. (2016). Cumhuriyet Aydını Olarak Şevket Süreyya Aydemir'in Düşünce Dünyası (1923-1976). Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güzelipek, Yiğit A. (2017). Demokrat Parti Döneminde Parti İçi Muhalefet ve Kırılma Anları: Tarihsel Bir Analiz. *History Studies*, 9 (3). 77-92.
- Gramsci A. (1995). *Aydınlar ve Toplum*. (Çev.: Vedat Günyol- Ferit Edgü- Bertan Onaran). İstanbul: Alan Yayıncılık.
- H. Bedrettin Ülgen, (28.8.1960). "27 Mayıs", Akşam.
- Haklı, Salih Z. (2018). Ali Fuad Başgil: Bir Düşünürün Fikri Haritası. Ankara: Liberte Yayınları.
- Haytaoğlu, E. (1997). Türkiye'de Demokratikleşme Süreci ve 1945'te Çok Partili Siyasî Hayata Geçişin Nedenleri (1908-1945), PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 3.
- Hekimoğlu, M. (1.6.1960). "Vazifeye Devam", Akşam.
- Heper, M. (1999). İsmet İnönü -Yeni Bir Yorum Denemesi. (Çev. Sarmet Yalçın). İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Heper, M. (2006). Türkiye'de Devlet Geleneği. (Çev. Nalan Soyarı). Ankara: Doğu Batı.
- Hürkan, S. (2006). Üç Dergi Üç İnsan (Akis-Devrim-Yankı), Ankara: Sinemis Yayınları.
- İlhan, A. (1996). *Hangi Sol*, 4. Baskı, İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- İlhan, A. (2005). "Toplumcu Roman Tarihi Perspektifle Yazılabilir", *Hürriyet Gösteri*, Sayı:197-198.
- İlhan, A. (2005). *Kurtlar Sofrası*. 6. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- İlhan, A. (2005a). Faşizmin Ayak Sesleri, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İlhan, A. (2007). Yaraya Tuz Basmak. 6. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnsel, A. (1996). Düzen ve Kalkınma Kıskaçında Türkiye: Kalkınma Sürecinde Devletin Rolü. (Çev. Ayşegül Sönmezsoy). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İpekçi, A. ve Coşar, Ömer S. (1965). İhtilalın İç Yüzü. C. I, İstanbul: Uygun Yayınevi.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2003). Türk Sosyoloji Tarihi II. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kafaoğlu, Aslan B. (2007) “Unutulmayanlar Doğan Avcıoğlu (3)”, Türk Yolu, Sayı:19.
- Kahraman, H. B. (200). “Yitirilmemiş Zamanın Ardında: Ahmet Hamdi Tanpınar ve Muhafazakâr Modernliğin Estetik Düzlemi”. Doğu Batı-Araftakiler. Yıl:3, Sayı:11, Mayıs, Haziran, Temmuz 2000.
- Kalaycıoğlu, E. (1998). “27 Mayıs İhtilaline Giden Yol: Nedenler ve Açıklamalar”. (Ed. Suna Kili), 27 Mayıs 1960 Devrimi Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası. İstanbul: Boyut Kitapları.
- Karaca, A. (2016, Temmuz 25). “Darbe ve Şair”. Karar. <https://www2.karar.com/yazarlar/alaattin-karaca/darbe-ve-sair-1673>, (Erişim tarihi: 18.08.2020).
- Karaçam, F. (2009). “Osman Yüksel Serdengeçti”. Ankara: İslam Ansiklopedisi (3).
- Karal, Enver Z. (1988), Osmanlı Tarihi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karal, Enver Z. (1976). “27 Mayıs ve Türk Ordusu”, Kemalizm, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 51(1)579-615.
- Karaosmanoğlu, F. Lütfi. (14.06.1960). “Büyük İkaz”, Vatan.
- Karavelioğlu, K. (2007). Bir Devrim İki Darbe, 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül. İstanbul: Gürer Yayınları.

- Karpat K.H. (2013). Türk Demokrasi Tarihi. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. H. (2006). “Aydınlar ve Kimlik Tarihsel Bir Bakış”. Doğu Batı-Entelektüeller I. Ankara: 61-84.
- Karpat, K. H. (1996). Türk Demokrasi Tarihi. İstanbul: AFA Yayıncılık.
- Karpat, K. H. (2006). Osmanlı’da Değişim Modernleşme ve Uluslaşma. (Çev. Dilek Özdemir), Ankara: İmge Kitapevi.
- Kaştan, Y. (2006). “Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Partili Dönemden Çok Partili Döneme Geçişte CHP’nin Yönetim Anlayışındaki Gelişmeler (1938-1950)”. Sosyal Bilimler Dergisi, 8(1), 125.
- Kaya, Ayşe ve Emre, E. (2010), “Demokrat Parti Döneminde Basın İktidar İlişkileri; Cumhuriyet, Ulus, Zafer Gazeteleri Üzerine Bir İnceleme”, Tercüman-ı Ahval’in 58 150. Yılında İstanbul’da Fikir Gazeteciliği Sempozyumu Bildiriler Kitabı, İstanbul: Emirler Matbaası.
- Kaya, E. (2008). Türk Basımında 27 Mayıs İhtilali (1960-1961). Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Kaya, E. (2019). 27 Mayıs 1960 Darbesinde Basın. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kayış, Y. (2009). Demokrat Parti Döneminde Siyasi Karikatür (1950 – 1960). İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayınları.
- Kentel, F., Belge, M. ve Aydın, Ö. (20019). “Türk Düşünce Serüveni: Geç Aydınlanmanın Erken Aydınları”. Doğu Batı. Yıl: 4, Sayı 16, Ağustos, Eylül, Ekim, 2001.
- Keskin, F. (2005). “İktidar, Hakikat ve Entellektüelin Siyasi İşlevi”. Michael Foucault (Ed), Entellektüelin Siyasi İşlevi. (Çev.: Ferda Keskin, Osman Akınhay ve Işık Ergüden). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Kışlalı, A. T. (2006). Siyasal Sistemler, Siyasal Çatışma ve Uzlaşma, 7. baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Kurtdaş, Ç. (2019). “Osmanlı Modernleşme Sürecinde Aydınlar ve Bürokrasinin Rolü”. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Ocak 2019, Cilt: 29, Sayı: 1, Sayfa: 399-411.
- Kurtdaş, M. Ç. (2019). “Aydının Kış Uykusu Nuri Bilge Ceylan’ın Kış Uykusu Filminin Aydın-Halk İlişkisi Bağlamında Sosyolojik Analizi.” (Ed.: Gülbuğ ve Erol Mustafa C. Sadakaoğlu). Türk Sinemasını Yeniden Okumak: Değişen Öykü Karakter ve Mekân Anlayışları Üzerine. İstanbul: Hiperyayın.
- Küçükömer, İ. (2010). Batılılaşma & Düzenin Yabancılaşması. İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Landau, Jacop M. (1999). Atatürk ve Türkiye’nin Modernleşmesi. (Çev. Meral Alakuş), İstanbul: Sarmal Yayınları.
- Lorasdağı, B. ve İnce, H. (2006). “Marjinallikten Non-konformizme- Oğuz Atay Eserlerinde Entelektüel”. Doğu Batı-Entelektüeller III: Yıl:9, Sayı:37, Mayıs, Haziran, Temmuz 2006.
- Mardin, Ş. (1997). Türk Modernleşmesi (Makaleler 4). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (1983). “Batılılaşma”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi 1. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (1985). Batı’da ve Bizde Aydınların Serüveni, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Meriç, S. (2019, Mayıs 5). “Bir Başkaldırının Sıradışı Öyküsü: 555K”, Sözcü-Hayat, <https://www.sozcu.com.tr/hayatim/kultur-sanat-haberleri/bir-baskaldirinin-siradisi-oykusu-555k/>, (Erişim tarihi: 18.08.2020).

- Mumyalmaz, A. (2020). Tarihsel, Toplumsal Bir Perspektiften Darbeler ve 15 Temmuz. Ed.: Alper Mumyalmaz. Darbeler Tarihi Siyaseti Sosyolojisi. Ankara: Orion Kitabevi.
- Mülkiyeliler Birliği. (2009). Mümtaz Soysal'a Armağan. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları: 32, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Armağanlar Dizisi: 8.
- Nadi, N. (02.06.1960). "Ters Döner Çarklara Karşı", Cumhuriyet.
- Nadi, N. (1960, Mayıs 28). Dönüm noktası. Cumhuriyet, s.1.
- Nadi, N. (28.05.1960) "Dönüm Noktası", Cumhuriyet.
- Nadi, N. (30.05.1960). "Bardağı Taşırın Damla", Cumhuriyet.
- Naskali, Emine G. (2007). Yassıada Zabıtları II: 6-7 Eylül Olayları Davası. İstanbul: Kitabevi.
- Neziroğlu, İ. (1998). Çok Partili Türk Siyasi Hayatında Askeri Müdahaleler 1946-1997. Cumhuriyet Ansiklopedisi, 2. cilt 1923-1998 Dönemi Siyasal Değerlendirme. Yeni Türkiye. Eylül-Aralık 1998, Sayı 23-24, s. 1237-1252.
- Neziroğlu, İ. (2003). Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950-1980). Ankara: Türk Demokrasi Vakfı, Ankara.
- Oktay, A. (2003). Entelektüel Tereddüt. İstanbul: Everest Yayınları.
- Ortaç, Y. Z. (Tarihsiz). "İki Bayram", Akbaba.
- Ortaylı, İ. (2004), "Osmanlı Mirasından Çizgiler", Gelenekten Geleceğe, 8. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Öz, A. (2008). "Mütereddüt Entelektüel; Darbeci Cengâver: Ahmet Hamdi Tanpınar", Haksözi <https://www.haksozhaber.net/okul/mutereddit-entelektuel-darbeci-cengaver-ahmet-hamdi-tanpinar-5532yy.htm>, (Erişim tarihi: 09.01.2021=.

- Öz, A. (2013). Darbeler, Aydın Hıncı ve Tarihsel Süreklilik. *Kriter*, Şubat 2019, Yıl: 3, Sayı: 32; <https://kriterdergi.com/siyaset/darbeler-aydin-hinci-ve-tarihsel-sureklilik>; (Erişim tarihi: 20.04.2020).
- Özbudun, E. (2007). *Çağdaş Türk Politikası*. İstanbul: Doğan Kitabevi.
- Özcan, A: (2019). “Serdengeçti Dergisi’nde Mizah”. *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 11:21 (106-130).
- Özdağ, Ü. (1997). *Menderes Döneminde Ordu- Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*. İstanbul: Boyut Kitapları Yayınları.
- Özdemir, H. (1986). *Kalkınmada Bir Strateji Arayışı Yön Hareketi*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Özdemir, H. (1995). “Siyasal Tarih”. (Ed. Mete Tunçay). *Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye 1908-1980*. İstanbul: Cem Yayınevi, 193-253.
- Özdemir, H. (200). *Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye 1908- 1980*. C. 4, 6. basım, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Özher, S. (2009). *Romancı Yönüyle Attila İlhan*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özkul, M. M. (2004). “Siyaset Sarmalında Hayat”, *Hayat, Edebiyat, Siyaset- (içinde), Hece Aylık Edebiyat Dergisi*. Ankara: Hece Yayınları, 90–91–92.
- Özlem, D. (1995). *Felsefe Geleneği ve Aydınımız, Türk Aydını ve Kimlik Sorunu*, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Öztin Tahsin (1960, Mayıs 31). “Yepyeni Çehre, Taptaze Bir Ruh”. *Hürriyet*, s.2.
- Resmî Gazete, 16 Aralık 1960 Cuma, Sayı: 10682.
- Rothbard, Murray N. (2004) “Devletin Anatomisi”, *Liberal Düşünce*, (Çev. Mustafa Erdoğan). Sayı 36, s. 267-84.

- Safi, İ. (2019). “Osmanlı Devleti’nden Günümüze Parlamentarizm ve Parlamenter Rejime Müdahaleler- Muhtıra, Darbe ve Darbe Girişimleri Üzerine Bir Analiz”. Ege Akademik Bakış, Ocak 2019, C. 19, S. 1, ss. 141-157.
- Said, E. W. (1995). Entelektüel: Sürgün, Marjinal, Yabancı. (Çev. Tuncay Birkan) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sarioğlu, S. (2018). “Çağın dedikodusu; şiir siyasetin, siyaset şiirin nesi olur?”. Kitapeki, <https://kitapeki.com/cagin-dedikodusu-siir-siyasetin-siyaset-siirin-nesi-olur/>, (Erişim tarihi: 18.08.2020).
- Sarmaşık, B. (2004). “Attila İlhan Kurtlar Sofrası”nı Anlatıyor”, Açtırma Kutuyul!.. Röportajlar-1, (1946- 1983), (Derleyen Belgin Sarmaşık), Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Sartre, J. P. (2000). Aydınlar Üzerine. (Çev. Aksu Bora). İstanbul: Can Yayınları.
- Savcı, B. (1960). “27 Mayıs ve Sonrası Üzerine Düşünceler”, Dost, 7(34).
- Savgı, G. (2006). Türkiye’de Askeri Darbeler ve Basının Tavrı (1946–1997). Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Saybaşı, K. M. (1995). Entelektüel, Aydın, Türk Aydını ve Kimlik Sorunu. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Scriven, M. (1993). Sartre and the Media, Macmillan & St Martin’s.
- Seton-Watson, G. H. N. (1964). A Dictionary of the Social Sciences. (Ed. By) J. Gould, W. L. Kolb, The Free Press, N. Y., “Intelligentsia” maddesi.
- Sezer, A. (2012). Bir Aktivist Olarak Aydın ve Toplumsal Hareketlerdeki Rolü. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Shayegan, D. (2007). Yaralı Bilinç. (Çev. Haldun Bayrı), İstanbul: Metis Yayınları.

- Snow, A. (July 13, 2017). A Brief History of Coups in Modern Turkey (1960 – 2007). Turkish Heritage Organization, <https://www.turkheritage.org/en/publications/factsheets/security/a-brief-history-of-coups-in-modern-turkey-1960--2007-4561>; (Erişim tarihi: 20.04.2020)
- Soysal, M. (1962a), “Karşı İhtilal”, Yön, 26 Eylül 1962, Sayı:41, s.20.
- Soysal, M. (1962b), “Teşhiste Yanılma”, Yön, 21 Şubat 1962, Sayı:10, s.14.
- Soysal, M. (1963), “27 Mayıs”, Yön, 29 Mayıs 1963, Sayı:76, s.3.
- Soysal, M. (2000, Mayıs 28). Bitmeyen 27 Mayıs <https://www.hurriyet.com.tr/mumtaz-soysal-bitmeyen-27-mayis-39157488>
- Soysal, M. (2000, Mayıs 28). Bitmeyen 27 Mayıs. Hürriyet Gazetesi, <https://www.hurriyet.com.tr/mumtaz-soysal-bitmeyen-27-mayis-39157488>, (Erişim tarihi: 23.04.2020).
- Süreya, C. (1991). 999. Gün/Üstü Kalsın, İstanbul: Broy Yayınları.
- Süreya, C. (2013). Sevda Sözleri- Bütün Şiirleri. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Takım, A. (2011). Demokrat Parti Ekonomisi, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Takış, T. (2000). “Birinci Dereceden İki Bilinmeyenli Denklemler...”, Doğu Batı-Türk Düşünce Serüveni: Araftakiler. 3(11).
- Tanör, B. Boratay, K. ve Akşin, S. (1989). Yakınçağ Türkiye Tarihi 1 / (1908- 1980). İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (1992). Bizde Roman I, Seçmeler. (Haz. Enis Batur), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (1992). Mücevherlerin Sırrı. (Haz.: İlyas Dirin, Turgay Anar, Şaban Özdemir). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Tansel, S. (1960). 27 Mayıs İnkılabını Hazırlayan Sebepler. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Tanyeli, H. ve Topsakaloğlu, A. (1959). İzahlı Demokrat Parti Kronolojisi 1950-1958. 1. Basım, Cilt 2, İstanbul: Akademik Kitap Kulübü.
- Taşçier, F. (2006). “Kendi Çölünde Tanık Olarak Entelektüel”. Felsefelogos. İstanbul: Bulut Yayınevi, 8, (30-31), 27-37.
- Tazegül, M. (2005). Modernleşme Sürecinde Türkiye. İstanbul: Babil Yayınları.
- Timur, T. (1991). Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tokatlı, Ş. (2018). “Metin Toker ve Akis ekseninde Türk Siyasi Hayatına Bakışı”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Toker, M. (1960, Haziran 23). “İhtilâl Hukuku”. Akis.
- Toker, M. (1960, Haziran 23). “Millî Âfet: Ocak Başkanı”, Akis.
- Toker, M. (1960, Haziran 9). “Hatalı Teşhisten Sakıyalım”, Akis.
- Toker, M. (1960, Haziran 9). “Kahramanlar Yuvası”. Akis.
- Toker, M. (1960, Mayıs 30). “Bugünkü Vazifemiz”, Akis.
- Toker, M. (1990). Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları (1944 – 1973), DP’nin Altın Yılları (1950 – 1954). İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Toker, M. (1991). Yarı Silahlı Yarı Külahlı Bir Ara Rejim 1960-1961, İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Topçuoğlu, R. (2006). “Foucault ve Entelektüeller”. Doğu Batı Dergisi, 221-228.
- Tunaya, T. Zafer (2004). Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketi. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Tunçay, M. (1987). “Aydınlar Üstüne Bir Deneme”. Mülkiyeliler Birliği Dergisi, 11(85), 15-17.
- Tunçkanat, H. (1996). 27 Mayıs 1960 Devrimi: Diktadan Demokrasiye. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Turan, Ş. (2000). İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği. 1. Basım, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Turgut, H. (1995). Türkeş’in Anıları: Şahinlerin Dansı, İstanbul: ABC Yayınları.
- Turgut, H. (21 Haziran 1994). “Türkeş’in Anıları: Fırtınalı Yıllar”. Sabah Gazetesi.
- Tursun, Soner (2013), II. Meşrutiyet’in İlanı ve 31 Mart Olayı, Trakya Üniversitesi, SBE, Edirne: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Türkdoğan, O. (2005). Ulus Devlet Düşünürü: Ziya Gökalp. İstanbul: IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık.
- Uzman, N. (2013). İktidardan Muhalefete M. Fuad Köprülü’nün Siyasi Mücadelesi (1956-1966). Gazi Akademik Bakış, 7(13).
- Ülgen, H. B. (28.8.1960). “27 Mayıs”, Akşam.
- Ülgener, S. (2006). Zihniyet, Aydınlar ve İzmler. İstanbul: Derin Yayınları.
- Ünal, Nermin A. (1966). Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tarihi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Ünsaldı, L. (2008). Türkiye’de Asker ve Siyaset. İstanbul: Kitap Yayınları.
- Vergin, N. (2006). “Entelektüel Olmak ya da Olmamamın Sosyolojik Belirlemeleri Üzerine Bir Deneme”. Doğu Batı-Entelektüeller III, Yıl:9, Sayı:37, Mayıs, Haziran, Temmuz 2006.
- Yalman, Ahmed E. (1970). Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim: 1945-1971, Cilt 4. İstanbul: Yenilik Basımevi.

Yalman, Ahmet E. (14.06.1960). “Yeni Bir Çığır Açan And”, Vatan.

Yaşar, B. (2014). “Demokrat Parti’de Parti İçi Demokrasi”, Tarih Okulu Dergisi, Y.7, S.18.

Yazgan, Ç. Ü. (2010). Türk Sosyolojisinde Aydınlar Üzerine Görüşler. Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yurttaş, S. (2004). “Attila İlhan“la Bir Konuşma”. Açtırma Kutuyu!.. Röportajlar-1, (1946-1983). (Derleyen Belgin Sarmaşık), Ankara: Bilgi Yayınevi.

Zürcher E. J. (2005). Savaş Devrim ve Ulusallaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi. (Çev. Ergun Aydınoglu). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.